

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Pedagogická fakulta

Ústav speciálněpedagogických studií

LENKA HRICOVÁ

3. ročník – program celoživotního vzdělávání

Program: Speciální pedagogika – surdopedie se zaměřením na znakový jazyk

**OBTÍŽE PŘI OSVOJOVÁNÍ ČESKÉHO ZNAKOVÉHO JAZYKA
JAKO SOUČÁSTI PŘÍPRAVY NA PROFESI V OBLASTI SURDOPEDIE
V ČESKÉ REPUBLICE
Závěrečná písemná práce**

Vedoucí závěrečné písemné práce: Mgr. Pavel Kučera

OLOMOUC 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem závěrečnou písemnou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny, literatury a elektronických zdrojů.

V Brně dne 29. března 2012

Poděkování

Mé poděkování patří milému vedoucímu závěrečné písemné práce, panu Mgr. Pavlovi Kučerovi, a dále těm, kteří se podíleli na výzkumu, potřebném k vytvoření této práce. Děkuji také všem, na jejichž práce mohu odkazovat.

Obsah

Úvod	5
1 Studium surdopedie a osvojování si českého znakového jazyka	9
1.1 Obor surdopedie a profesní uplatnění v oblasti surdopedie	9
1.2 Studium surdopedie a český znakový jazyk jako jeho součást	10
1.3 Potřeba znalosti znakového jazyka v profesi surdopeda	12
1.4 Možnosti studia českého znakového jazyka na vysoké škole	14
1.5 Studium českého znakového jazyka mimo vysokou školu	15
1.6 Postavení znakového jazyka	18
1.7 Znakový jazyk jako součást kultury Neslyšících	20
2 Český znakový jazyk jako samostatný a svébytný komunikační systém	23
2.1 Vlastnosti a specifika českého znakového jazyka	23
2.2 Struktura českého znakového jazyka a jeho znaková zásoba	25
2.3 Vizualizace prostoru a klasifikátory v českém znakovém jazyce	28
2.4 Číslovky v českém znakovém jazyce	32
2.5 Prstová abeceda jako součást českého znakového jazyka	34
2.6 Specifické znaky a nepřímá pojmenování v českém znakovém jazyce	35
2.7 Odchyly v českém znakovém jazyce a osobní vlastní jména	37
3 Obtíže při osvojování českého znakového jazyka jako součásti přípravy na profesi v oblasti surdopedie v České republice	39
3.1 Cíle závěrečné práce a použitá metodologie	39
3.2 Zkoumané vzorky a cíle výzkumných šetření	41
3.3 Analýza dotazníkového šetření	42
3.4 Výsledky kvalitativního výzkumu	48
3.5 Shrnutí výsledků obou výzkumných šetření	60
3.6 Doporučení pro (speciálně) pedagogickou praxi	63
3.7 Vlastní doporučení pro studenty českého znakového jazyka	65
Závěr	68
Shrnutí	70
Summary	70
Literatura	71
Seznam obrázků a tabulek	77
Seznam příloh	77

Úvod

V roce 1998 byl v České republice poprvé uznán český znakový jazyk jako dorozumívací prostředek neslyšících osob, a to v zákoně č. 155/1998 Sb. Tímto předpisem bylo neslyšícím dáno právo na vzdělávání s využitím českého znakového jazyka, které bylo velice dlouhou dobu předtím uměle potlačováno. Ve školách pro sluchově postižené se český znakový jazyk vyskytoval ve výuce jen ve velmi omezené míře a ani po uznání jeho role ve výchovně vzdělávacím procesu legislativou se tato situace příliš nezměnila. Zprvu byl problém i v nejednoznačnosti zákona č. 155/1998 Sb. Postupem času však bylo docíleno novelizace tohoto předpisu zákonem č. 384/2008 Sb. V současné době se zdá, že jeho aktuální znění (plně uvedené v zákoně č. 423/2008 Sb.) splňuje optimálně svůj úkol.

S ohledem na praxe ve školách a školských zařízeních se stav sice již hodně zlepšil, ale ideální rozhodně není. Píšeme rok 2012, od uzákonění práva neslyšících na vzdělávání s využitím českého znakového jazyka uplynulo 14 let, ale ve školách pro sluchově postižené stále pracují někteří slyšící učitelé bez znalosti této formy komunikace. Jak je to možné, když různé formy komunikace jedinců se sluchovým postižením jsou tak důležité a mají ve výchově a vzdělávání dětí, žáků a studentů zejména s těžkým sluchovým postižením nezastupitelnou roli? Kde je příčina tohoto problému a jak ji lze odstranit? Právě těmto a dalším otázkám se má věnovat práce s názvem *Obtíže při osvojování českého znakového jazyka jako součásti přípravy na profesi v oblasti surdopedie v České republice*, neboť problém je vždy potřeba hledat hlouběji. A také dříve, než se opravdu objeví.

V tomto případě je nutné zaměřit se již na profesní přípravu budoucích učitelů neslyšících, jejíž nedílnou součástí by mělo být osvojování si českého znakového jazyka a jiných forem komunikace jedinců se sluchovým postižením. V rámci profesní přípravy na povolání v oblasti surdopedie se tento aspekt ještě před několika lety příliš neřešil a ani v dnešní době není stav zcela uspokojivý. Vysoké školy se snaží řešit situaci po svém a snaží se zařazovat do obsahů studia speciální pedagogiky se zaměřením na surdopedii praktickou výuku českého znakového jazyka. Ne vždy je to ale systematické. Každá vysoká škola při tom vychází ze svých reálných možností.

Téma závěrečné práce přirozeně vyplynulo z mých dlouhodobých poznatků a zkušeností z výuky surdopedie a z výuky základů českého znakového jazyka v rámci seminářů Komunikace osob se sluchovým postižením na Katedře speciální pedagogiky

Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Pátým rokem se podílím na profesní přípravě budoucích pedagogů v oblasti surdopedie a ještě delší dobu se zabývám sledováním podmínek pro osvojování si českého znakového jazyka v rámci studia oboru surdopedie na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Vycházím z aktuální situace a z praktické potřeby motivovat studenty oboru surdopedie k vyvinutí vlastní iniciativy při studiu českého znakového jazyka. V rámci studia surdopedie, jehož náplň je velmi obsáhlá, nelze totiž v žádném případě s úplným osvojením si této komunikační formy počítat. Na jednu stranu je to paradoxní, jelikož bez znalosti českého znakového jazyka je nejen velice těžké uplatnit se úspěšně v praxi po absolvování studia, těžké je však rovněž již shánění si vlastních praxí v rámci samotného studia.

Český znakový jazyk je plnohodnotným jazykem s mnoha pravidly, která jsou zcela odlišná od českého jazyka i od jiných mluvených jazyků obecně, a proto je velmi časově i prakticky náročný na osvojení. Z toho důvodu není možné, aby se jej studenti naučili v rámci přípravy na profesi v oblasti surdopedie na vysoké škole. Za takovým účelem by musel být nabízen obor zaměřený pouze a přímo na studium českého znakového jazyka, aby mu mohlo být věnováno tolik času, jako například při studiu jiných cizích jazyků. Pravdou je, že český znakový jazyk by měl být jistě povinnou součástí studia oboru surdopedie, což v mnoha případech také není splněno. To je samozřejmě velký nedostatek. Zde je však situace nastolena tím, jak byla koncepce oboru schválena akreditační komisí v minulých letech, a proto není úplně jednoduché toto v průběhu akreditovaného období měnit. I tak by na zvládnutí českého znakového jazyka nestačilo absolvování jednoho nebo několika povinných semestrů tohoto předmětu. V ideálním případě by student měl mít povinnost se českému znakovému jazyku a dalším formám komunikace osob se sluchovým postižením prakticky učit v každém semestru v průběhu celého studia oboru surdopedie. Nutné je ale také nabyté dovednosti uplatňovat v praktické komunikaci s (rodilými) mluvčími. Bez toho by samotné osvojování si českého znakového jazyka ztrácelo na významu. Je třeba být v kontaktu s lidmi se sluchovým postižením už v průběhu studia, proto také vyučující vysokých škol často kladou požadavky typu odevzdání zpětné reflexe na vlastní účast studenta na akci komunity Neslyšících apod.

V Brně je možné obor surdopedie studovat většinou pouze ve spojení s oborem logopedie a velice často se stává, že studenti jsou od začátku plně zaměřeni na tento obor, kterému se chtějí v budoucnu věnovat. Často se již s tímto záměrem ucházejí o studium v přijímacím řízení. Proto si pak někteří z nich se znalostí českého znakového jazyka příliš

nelámou hlavu. Nejsou k němu dostatečně motivováni. I proto není reálné zařazovat jeho výuku do obsahů studia tak intenzivně. Každý logoped, který studuje zároveň i surdopedii, by ale měl znát kromě teoretických informací minimálně základy této formy komunikace, jelikož se ve své logopedické praxi může rovněž setkat s neslyšícími klienty, kteří jsou uživateli českého znakového jazyka. Může mu to pak usnadnit cestu ke klientům a dorozumění s nimi. Mnohem rychleji také získá jejich důvěru. Nehledě na to, že v rámci společnosti by bylo dobré, aby základní znalost českého znakového jazyka vlastnil z těchto důvodů každý člověk.

Jedním z hlavních cílů závěrečné práce je podat ucelený přehled informací (týkajících se osvojování českého znakového jazyka), sestavený na základě současných požadavků a potřeb studentů oboru surdopedie, a umožnit tak studentům jasný vhled do této problematiky. To vše se záměrem motivovat studenty k potřebné vlastní iniciativě a dalšímu samostatnému studiu v rámci přípravy na profesi v oblasti surdopedie, a to pokud možno co nejdříve, tedy hned na počátku jejich studia.

Dalším stěžejním cílem je zpracovat stručný souhrn důležitých informací o českém znakovém jazyce a uvést odkazy, kde je možné si teoretické znalosti o českém znakovém jazyce rozšířit.

Jedním z parciálních cílů je zmapovat a analyzovat nejčastější potíže studentů oboru surdopedie s osvojováním si českého znakového jazyka v rámci studia na vysoké škole a reflektovat tyto obtíže formou souboru různých doporučení. Dalším z dílčích cílů je odkázat na další materiály, které jim mohou být při řešení dané situace nápomocné a přinesou jim řadu podstatných a zajímavých informací.

Závěrečná práce bude jako ucelený materiál sloužit v rámci dílčích cílů jako doporučená literatura pro studenty speciální pedagogiky a jako základní doporučená literatura (povinná) pro studenty oboru surdopedie na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, a to zejména v rámci seminářů ke komunikaci osob se sluchovým postižením.

V práci vycházím z vlastních zkušeností s osvojováním si českého znakového jazyka v průběhu magisterského studia a v průběhu doktorského studia oboru surdopedie i následně po jeho absolvování. Dále se opírám o vlastní zkušenosti s předáváním znalostí o českém znakovém jazyce a s výukou základních komunikačních dovedností v českém znakovém jazyce. Dalším zdrojem informací jsou přímé zkušenosti s výukou českého znakového jazyka různými (slyšícími i neslyšícími) lektory při několikaletém intenzivním

zúčastněném pozorování práce pedagogů, kteří vyučují český znakový jazyk (rodilých mluvčích i těch, kteří si český znakový jazyk osvojili v průběhu svého života). Zprostředkovaně pak vycházím rovněž ze zkušeností lektorů českého znakového jazyka a ze zkušeností studentů oboru surdopedie a českého znakového jazyka.

Závěrečná práce má část teoretickou a část empirickou. V teoretické části jsou ve dvou kapitolách obsaženy informace o vysokoškolském studiu oboru surdopedie a o osvojování si českého znakového jazyka v jeho rámci, dále základní informace o českém znakovém jazyce jako přirozeném, samostatném a svébytném komunikačním systému, o jeho specifikách, struktuře a některých oblastech gramatiky. Třetí kapitola je založena na empirickém výzkumu, který se skládá ze dvou oddělených výzkumných šetření, a věnuje se obtížím s osvojováním si českého znakového jazyka z pohledu studentů oboru surdopedie. V závěru třetí kapitoly jsou uvedena doporučení pro (speciálně) pedagogickou praxi a dále některá konkrétní doporučení pro vlastní studium českého znakového jazyka. Práce je doplněna přílohami.

1 Studium surdopedie a osvojování si českého znakového jazyka

1.1 Obor surdopedie a profesní uplatnění v oblasti surdopedie

Surdopedie je podle J. Hrubého (2010 in Skákalová, T. 2011) společenskovední obor, jehož cílem je vzdělávat odborníky pro práci s osobami se sluchovým postižením různého typu a stupně tak, aby bylo s ohledem na speciální vzdělávací potřeby konkrétních jedinců prostřednictvím komplexní péče dosaženo jejich všestranného rozvoje v průběhu celého života. Specifické potřeby osob se sluchovým postižením přitom vyplývají zejména z omezeného sluchového vnímání a s tím souvisejícího odlišného způsobu komunikace. Jako samostatná vědní disciplína se surdopedie oddělila v roce 1983 od logopedie a studuje se jako svébytný obor, který spolupracuje s mnoha dalšími disciplínami (Skákalová, T. 2011). Surdopedií se v České republice zabývá čím dál více odborníků, mimo jiné i osob se sluchovým postižením, a roste zájem o její studium. Vznikají mnohé nové publikace, odborné publikace i multimediální materiály, týkající se různých oblastí oboru.

Absolventi studia oboru surdopedie se mohou v praxi profesně uplatnit jako pedagogové v mateřských, základních i středních školách pro sluchově postižené, a jako pracovníci speciálně pedagogických center při školách pro sluchově postižené. Mohou působit také jako vychovatelé na internátech a pedagogové v rámci volnočasových aktivit. Při současném studiu oboru logopedie se mohou uplatnit jako logopedi jedinců se sluchovým postižením, dále jako asistenti pedagoga apod. Předpoklady pro výkon činnosti pedagogických pracovníků upravuje zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících, který se vztahuje také na pedagogické pracovníky v zařízeních sociální péče (zákon č. 563/2004 Sb., v platném znění).

Absolventi oboru Speciální pedagogika (již od bakalářského stupně) mohou v současné době podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění vykonávat také funkci sociálního pracovníka (§ 110, odstavec 4, písmeno b) zákona č. 108/2006 Sb., v platném znění). Mohou tedy pracovat jako poradci rané péče ve střediscích rané péče pro rodiny s dítětem se sluchovým postižením, dále v různých organizacích pro jedince se sluchovým postižením jako sociální pracovníci či v případě výborné znalosti českého jazyka a českého znakového jazyka i jako tlumočníci (státní systém vzdělávání

tlumočnicků českého znakového jazyka u nás totiž není zatím dostatečně propracovaný a na tlumočnický pak nejsou kladeny podmínky v podobě absolvování konkrétní profesní přípravy).

Absolvent magisterského studia se v případě postgraduálního studia oboru Speciální pedagogika může uplatnit jako vyučující surdopedie na českých vysokých školách a podílet se tak na přípravě budoucích speciálních pedagogů v oblasti výchovy a vzdělávání dětí, žáků a studentů se sluchovým postižením. Toto je nejčastější v průběhu a po vystudování doktorského studia v daném oboru. V případě působení na akademické půdě pak člověk jako (odborný) asistent také publikuje odborné texty a realizuje nejrůznější výzkumy, které mají za úkol dále rozvíjet obor surdopedie.

Profesní uplatnění v oboru surdopedie je beze sporu snazší pro ty, kteří ovládají komunikační formy jedinců se sluchovým postižením, kam samozřejmě řadíme také český znakový jazyk. H. Pichlová, studentka oboru surdopedie na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, se ve výzkumu ke své diplomové práci (s plánovaným dokončením v dubnu roku 2013) zaměřuje mimo jiné na analýzu poptávky po studentech ovládajících český znakový jazyk na trhu práce.

1.2 Studium surdopedie a český znakový jazyk jako jeho součást

Surdopedii jako dílčí obor speciální pedagogiky je v České republice možné studovat na několika vysokých školách, které nabízejí studium speciální pedagogiky. Každá univerzita má vlastní koncepci studia a nabízí svým studentům – budoucím speciálním pedagogům – různé možnosti profilace v rámci daného oboru. Při zaměření na obor surdopedie jsou na jednotlivých vysokých školách rozdílné podmínky. Podrobnější přehled, kde všude se dá surdopedie studovat, v jakých programech, v rámci jakých oborů a v jakých formách, zpracovala na základě informací z webových stránek pedagogických fakult s nabídkou studia speciální pedagogiky T. Žajdlíková (2010), studentka oboru surdopedie na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Výsledek zpracovaný (v rámci výzkumu k bakalářské práci) v tabulkách je uvedený v přílohách této závěrečné práce.

Na internetových stránkách jednotlivých fakult se nacházejí rovněž informace o možnostech rozšiřujícího a celoživotního vzdělávání, které v materiálu v příloze zahrnuty

nejsou. Aktuální informace si lze vyhledat na domovských stránkách jednotlivých kateder či ústavů speciální pedagogiky, jejichž seznam je i s odkazy možné nalézt na Stránkách o speciální pedagogice (www.specialnipedagogika.cz). Seznam institutů je také uveden v přílohách práce, kde je k jednotlivým pracovištím podle informací z webových stránek doplněno aktuální obsazení (odborných) asistentů pro oblast surdopedie v akademickém roce 2011/2012.

Obecně se v rámci studia surdopedie setkávají studenti s různými oblastmi tohoto oboru, který je velmi obsáhlý, zejména pokud jdeme do hloubky věci. Jde například o anatomii a fyziologii sluchového analyzátoru, teoretické vymezení poruch a vad sluchu, diagnostiku sluchového postižení a jeho vliv na osobnost jedince, technické a kompenzační pomůcky, vymezení kultury Neslyšících, problematiku vzdělávání a profesního uplatnění osob se sluchovým postižením apod. (Skákalová, T. 2011). Znalosti ve všech těchto a dalších okruzích jsou velice potřebné pro profesi budoucího surdopeda.

Také sem samozřejmě spadá velmi podstatná oblast komunikace osob a s osobami se sluchovým postižením, ve které se vyučující snaží i o její praktické přiblížení studentům. Při konkrétnějším rozboru tohoto tématu bývá pozornost věnována obecným zásadám při takové komunikaci a také pak konkrétně komunikaci ve vizuálně motorických formách či systémech osob se sluchovým postižením. Tato oblast je velmi úzce spjata s komunitou a kulturou Neslyšících, se kterými se studenti mohou nejlépe seznamovat v praxi (při osobním kontaktu s touto komunitou a její kulturou), stejně tak jako s jazykem komunity českých Neslyšících – s českým znakovým jazykem.

Vysoké školy se v rámci zajištění praktické výuky (základů) českého znakového jazyka pro studenty surdopedie snaží spolupracovat s neslyšícími externisty. Zahrnutí praktického předmětu ke komunikaci osob se sluchovým postižením v průběhu studia se liší podle studijního oboru a typu studia (jednooborové či dvouoborové studium oboru Speciální pedagogika, oboru Speciální pedagogika – komunikační techniky nebo oboru Surdopedie se znakovým jazykem; prezenční či kombinované studium) a podle zvolené specializace. Na tom také záleží, do jaké míry je český znakový jazyk vyučován.

Ústav speciálněpedagogických studií Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci například spolupracuje s externími lektory českého znakového jazyka a jeden z neslyšících lektorů (absolvent magisterského studijního oboru Speciální pedagogika se specializací surdopedie) zde přímo působí jako asistent. Katedra speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity spolupracuje v rámci praktické výuky českého

znakového jazyka s neslyšícími lektory z organizace Trojrozměr – Brněnské centrum českého znakového jazyka, o.s. Na přesnou a podrobnou analýzu výuky českého znakového jazyka na jednotlivých vysokých školách se hodlá zaměřit H. Pichlová, studentka oboru surdopedie na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, jejíž výzkum k diplomové práci byl již zmíněn výše.

1.3 Potřeba znalosti znakového jazyka v profesi surdopeda

Znalost znakového jazyka je pro pedagogy, kteří pracují s jedinci se sluchovým postižením (zejména s těžkým sluchovým postižením – s neslyšícími), důležitá z mnoha důvodů. Jedním z nich je jazykový a kulturní přenos, který je možný především díky působení pedagogů se sluchovým postižením. Z dlouholetých praktických zkušeností speciálních pedagogů – surdopedů, jiných odborníků, ale také studentů speciální pedagogiky plyne, že ten, kdo ovládá znakový jazyk, má přirozeně lepší možnosti v přístupu k neslyšícím dětem i dospělým, v navázání kontaktu a ve vytvoření vztahu s nimi. Znalost znakového jazyka hodně napomáhá pochopení neslyšících a jejich odlišného způsobu myšlení, které je z logických důvodů velmi silně založeno na vizuálním vnímání světa. V souvislosti s jazykem a jeho užíváním je také potřeba dobře znát kulturní kontext a kulturní zázemí uživatelů znakového jazyka.

Část výzkumu L. Hricové (2011) byla zaměřena na analýzu komunikačních kompetencí pedagogů (na 1. stupni základních škol pro sluchově postižené), a to proto, že komunikační kompetence učitelů na školách pro sluchově postižené významně ovlivňují rozvoj komunikačních kompetencí dětí a žáků se sluchovým postižením. Z výzkumu vyplynulo, že velká část českých pedagogů nemá dostatečné komunikační dovednosti v českém znakovém jazyce. A to i přesto, že jde ve vyučování žáků s těžkým sluchovým postižením o poměrně často využívanou formu komunikace (ačkoli většinou v rámci komunikačního přístupu totální komunikace). Dokonce ani prstové abecedy neovládají dostatečně všichni učitelé škol pro sluchově postižené. Z pohledu učitelů je přitom český znakový jazyk žáky těchto základních škol nejvíce preferovanou formou komunikace ve vyučování, a to hned po mluveném jazyce. To přirozeně vede k úvahám o ideálnosti uplatňování bilingválního komunikačního přístupu na základních školách pro sluchově postižené. Znakový jazyk je při výchově a vzdělávání zejména žáků s těžkým sluchovým

postížením velmi důležitý, což se také potvrzuje v části výzkumu L. Hricové (2011), která je zaměřena na komunikační kompetence žáků.

Z výzkumu dále vyplynulo, že znakový jazyk ovládají subjektivně lépe učitelé s delší pedagogickou praxí, než učitelé s kratší pedagogickou praxí na surdopedických zařízeních, i když v současné době je tento systém komunikace uznávanější, než tomu bylo ještě před pár lety. Jako komunikační forma je znakový jazyk uznáván i českou legislativou a měl by být také nedílnou součástí přípravy na profesi v oblasti surdopedie.

Více než polovina pedagogů uvedla, že se ve své pedagogické praxi setkává s neslyšícími žáky, kterým nedostačuje komunikace formou mluveného jazyka či za pomoci odezírání, což prokazuje, jak je důležité, aby pedagogové v oblasti surdopedie byli vybaveni znalostí vizuálně motorických systémů komunikace. I znakové národní jazyky mohou být dobrým pomocníkem, například pro žáky ohluchlé či nedoslýchavé. Je žádoucí, aby učitelé základních škol pro sluchově postižené ovládali celé spektrum komunikačních forem jedinců se sluchovým postižením, ze kterého na základě individuálních potřeb žáků citlivě vyberou a sestaví soubor komunikačních forem, které budou pro každého jednotlivého žáka ideální (Hricová, L. 2011). Ve svých pracích se o tom zmiňuje i J. Langer (2004, 2006).

Často slyšící rodiče žáků se sluchovým postižením nemají se sluchovým postižením (ani s komunikací s lidmi se sluchovým postižením) mnoho zkušeností a učitel je pak jedním z mála odborníků, kteří velmi ovlivní komunikační kompetence žáka do budoucna. Učitel se má snažit podporovat žáka v komunikaci do nejvyšší možné míry, je tedy důležitá jeho vysoká kvalifikace v oboru, což v sobě zahrnuje i dobrou znalost všech komunikačních forem jedinců se sluchovým postižením. Pedagog by se měl seznamovat se znakovým jazykem i jinými formami komunikace jedinců se sluchovým postižením už v období své profesní přípravy. Je dobré, aby se budoucí učitelé sami vzdělávali a zdokonalovali v kurzech českého znakového jazyka a hlavně v přímé komunikaci s neslyšícími. Pohyb v komunitě Neslyšících je důležitý především z toho důvodu, aby došlo k pochopení jiné kultury a jiného způsobu myšlení ve znakovém jazyce. Do výchovně vzdělávacího procesu jedinců se sluchovým postižením by v ideálním případě měli být zapojeni slyšící pedagogové i pedagogové se sluchovým postižením. Opět zde hraje roli kulturní a jazykový přenos, o kterém už padla zmínka výše, ale také možnost žáků identifikovat se s profesně úspěšným člověkem se stejným typem postižení, možnost vzájemného sdílení a v neposlední řadě povědomí o tom, že učitel se sluchovým

postižením je na stejné straně při pohledu na různé problémy. Jeho názor může být pro žáky se sluchovým postižením mnohdy přijatelnější a pochopitelnější. Je také velice nutná fungující vzájemná komunikace obou pedagogů (slyšícího a neslyšícího), kterou mohou žáci se sluchovým postižením rovněž vnímat jako pozitivní vzor pro kontakt se slyšícím člověkem. Znalost znakového jazyka se tedy ukazuje jako nezbytná (Hricová, L. 2011).

Z výše uvedených informací jasně vyplývá potřeba lepšího a systematictějšího zařazení výuky českého znakového jazyka do terciárního vzdělávání budoucích pedagogů dětí, žáků a studentů se sluchovým postižením v České republice. Vystudovaný speciální pedagog – surdoped, který se chce uplatnit v oblasti surdopedie, má totiž situaci mnohem jednodušší, pokud má už při nástupu do školy určitou znalost znakového jazyka. Čím vyšší úroveň této znalosti má, tím lépe. Tomuto tématu se mimo jiné věnuje i T. Žajdlíková (2010), studentka oboru surdopedie na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, a to ve svém výzkumu k bakalářské práci s názvem *Začínající učitel na základní škole pro sluchově postižené*. Její výzkum je zaměřen na problémy, s nimiž se začínající učitelé setkávají v praxi. V práci jsou zmíněny, popsány a reflektovány také nedostatky vysokoškolské přípravy na profesi surdopeda.

Poměrně žádoucí je u slyšících pedagogů rovněž další vzdělávání ve formě osvojování či zdokonalování komunikačních dovedností ve znakovém jazyce v rámci různých kurzů následně v období samotné speciálně pedagogické (surdopedické) praxe.

1.4 Možnosti studia českého znakového jazyka na vysoké škole

Osvojování českého znakového jazyka není jednoduchou záležitostí a představuje „běh na dlouhou trať“. Je nezbytně nutné se jeho studiu věnovat intenzivně, aby mohla být zajištěna kvalitní výuka pro děti, žáky a studenty s těžkým sluchovým postižením. Vzhledem k rozsáhlosti oboru surdopedie není v podstatě možné obsáhnout širší oblasti českého znakového jazyka v rámci vysokoškolského studia ani po teoretické stránce, ani po stránce praktické. Studiu českého znakového jazyka bychom se museli věnovat přednostně jako studiu cizích jazyků, kterým jsou věnovány samostatné studijní obory na vysokých školách, zahrnující kulturní i historický kontext, všechny oblasti lingvistiky i praktickou výuku jazyka. Ani studenti těchto jazykových oborů však nemohou počítat s plným osvojením si daného jazyka pouze na vysoké škole. Důležité je jeho praktické

využívání. Studenti jezdí na stáže do zahraničí, hledají si kontakty na rodilé mluvčí, hodně se učí doma. Proto i zde, v případě českého znakového jazyka, hodně záleží na přístupu každého studenta a na jeho samostudiu, vůli a snaze o zvládnutí praktických komunikačních dovedností v českém znakovém jazyce.

Ještě v nedávné minulosti se na vysokých školách český znakový jazyk nevyučoval. Současné koncepce jednotlivých vysokých škol se jej snaží do profesní přípravy budoucích pedagogů jedinců se sluchovým postižením zařazovat. Plánování okruhů a obsahů studijních oborů však nějakou dobu probíhá a následná akreditace oboru trvá několik let, takže není jednoduché ani zcela možné zasahovat do plánů studia dle aktuální potřeby a jeho koncepci měnit dle přání vyučujících či studentů. Přesto se český znakový jazyk nebo alespoň jeho základy stávají v určité možné míře součástí studia surdopedie, a to v rámci povinných či volitelných seminářů. Pro potřeby oboru surdopedie a pro řádné uplatnění jeho absolventů v praxi se to však stále ukazuje jako nedostačující.

Mnoho možností opravdu praktického vysokoškolského studia českého znakového jazyka se u nás nenabízí. Přesto však existuje několik možností, jak český znakový jazyk studovat na vysoké škole praktičtěji a ve větším rozsahu, než jen v tom základním. Jedná se například o tříleté rozšiřující studium oboru Speciální pedagogika – surdopedie se zaměřením na znakový jazyk v rámci celoživotního vzdělávání na Univerzitě Palackého v Olomouci (<http://scv.upol.cz>). Zde je možné vedle samostatné státní zkoušky ze surdopedie vykonat státní závěrečnou zkoušku z českého znakového jazyka. Více jsou na český znakový jazyk zaměřeny také bakalářský a navazující magisterský obor Čeština v komunikaci neslyšících na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (Ústav českého jazyka a teorie komunikace – <http://ucjtk.ff.cuni.cz>), kde je možné si během studia zvolit tlumočnickou, lingvistickou nebo pedagogickou specializaci.

1.5 Studium českého znakového jazyka mimo vysokou školu

Pro další (samo)studium mimo vysokou školu se nabízejí různé kurzy českého znakového jazyka, které jsou určeny široké veřejnosti. Patří sem kurzy pořádané různými organizacemi a vyučované neslyšícími či slyšícími lektory. Některé kurzy se soustředí více na gramatiku českého znakového jazyka, jiné spíše na znakovou zásobu. Některé kurzy se pak zaměřují spíše na výuku znakované češtiny. Obsah jednotlivých kurzů i jejich

koncepce jsou tedy odlišné a je třeba s rozmyslem volit na základě vlastních potřeb co nejvhodnější kurz. Často také hodně záleží na přístupu samotného lektora k výuce a na jeho pojetí výuky. To však lze považovat za samozřejmé.

Velmi kvalitní kurzy poskytují například od roku 2000 organizace *Pevnost – České centrum znakového jazyka* (www.pevnost.com) v Praze, od roku 2008 organizace *Trojrozměr – Brněnské centrum českého znakového jazyka* (www.trojrozmer.cz) v Brně a organizace *3Dimenze – Moravské centrum znakového jazyka* (www.3dimenze.net) v Kroměříži a Uherském Hradišti, a od roku 2010 organizace *Bezhran – Hradecké centrum českého znakového jazyka* (www.bezhran.cz) v Hradci Králové. Jedná se o organizace Neslyšících (členů komunity Neslyšících z kulturního hlediska), které se zaměřují na výuku českého znakového jazyka se všemi jeho aspekty (správná gramatika, odpovídající znakový sled, používání specifických znaků a nepřímých pojmenování, uplatnění vizualizace prostoru a střídání rolí apod.). V těchto organizacích vyučují pouze neslyšící/Neslyšící uživatelé českého znakového jazyka.

Didaktické a metodické postupy jsou v kurzech všech těchto čtyř organizací podobné a vycházejí primárně z dlouholetých zkušeností lektorů pražské organizace Pevnost. Kurzy si nekladou za cíl naučit studenty pouze jednotlivé znaky, důraz je kladen na komplexní osvojení jazyka včetně gramatických pravidel a specifických prostředků. Při výuce se používá kombinace dvou metod – přímé metody a metody immersion. V praxi to znamená, že výuka (zejména v nižších modulech) probíhá bez účasti českého jazyka (www.pevnost.com). Výuka je členěna do sedmi modulů, které na sebe navazují. První modul je akreditován Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy. Každý modul je zaměřený na určitá témata a určité oblasti gramatiky českého znakového jazyka. Rámcová koncepce kurzů je na základě informací z webových stránek organizace Trojrozměr (a doplnění praktickou zkušeností) sestavena v jedné z příloh práce. Lektori jsou pro pedagogickou práci speciálně školeni a skládají také zkoušky. V budoucnu se plánuje založení další podobné organizace v Českých Budějovicích a snad i v Ostravě.

Z dalších organizací, které nabízejí veřejné kurzy českého znakového jazyka, můžeme jmenovat například *Českou unii neslyšících (ČUN)* (www.cun.cz), která své kurzy pořádá v oblastních organizacích, dále *Unii neslyšících Brno (UNB)* (www.unieneslysicichbrno.cz) a vzdělávací agenturu *ALDEA* (www.aldea.cz) v Praze. Seznam všech výše jmenovaných organizací je i s přímými odkazy na stránku o kurzech znakového jazyka zpracován v přílohách práce.

Některé z uvedených organizací pořádají také různé letní intenzivní kurzy českého znakového jazyka. V roce 2012 v létě bude poprvé pořádána Prázdninová škola znakového jazyka (týdenní intenzivní kurz českého znakového jazyka s neslyšícím lektorem) ve spolupráci s Katedrou speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity a Ústavem speciálněpedagogických studií Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci na Chatě Stará Škola v Kunčicích u Starého Města pod Sněžníkem. Tento kurz je primárně určen studentům speciální pedagogiky se zaměřením na obor surdopedie.

Obrázek 1: Týdenní intenzivní kurz českého znakového jazyka s neslyšícím lektorem, pořádaný ve spolupráci s KSpP PdF MU a ÚSS PdF UP na Chatě Stará Škola (www.staraskola.eu)

Mezi možnosti osvojování si českého znakového jazyka mimo vysokou školu dále patří kurzy jiných organizací, kurzy pořádané na školách pro sluchově postižené a při střediscích rané péče (které jsou ale věnované zejména jejich pracovníkům a rodičům dětí se sluchovým postižením). Zmínit můžeme i kurzy *Jazykového centra ULITA* (www.sksp.org) v Praze při škole pro sluchově postižené v Radlicích (určené zaměstnancům školy a rodičům dětí a žáků se sluchovým postižením). Dále se nabízejí různé soukromé (konverzační) kurzy. Rovněž lze navštěvovat kurzy profesní tlumočnické

organizace *Česká komora tlumočnicků znakového jazyka* (www.cktjz.com), které jsou ale určeny zejména (začínajícím) tlumočnickům českého znakového jazyka.

Pro surdopedy a studenty surdopedie představují všechny tyto kurzy ideální možnost, jak si rozšiřovat a prohlubovat znalosti a komunikační kompetence v českém znakovém jazyce již v průběhu přípravy na povolání v oblasti surdopedie, ale také dále v průběhu samotné (učitelské) praxe.

Na podrobnější zmapování obsahu a zaměření některých vybraných kurzů a jejich kvality – resp. spokojenosti účastníků/absolventů s těmito kurzy – se v již zmiňované diplomové práci zaměří H. Pichlová. Podle plánu bude analyzovat možnosti vzdělávání ve znakovém jazyce v (brněnských) institucích, poskytujících kurzy českého znakového jazyka. Bude také analyzovat spokojenost studentů kurzů českého znakového jazyka se službami těchto vybraných institucí v rámci pořádaných kurzů. Diplomová práce H. Pichlové bude po jejím obhájení (plánovaném na rok 2013) dohledatelná v archivu závěrečných prací v Informačním systému Masarykovy univerzity (www.is.muni.cz).

1.6 Postavení znakového jazyka

Národní znakové jazyky si své postavení ve světě i u nás stále ještě postupně budují, zejména co se týče postavení mezi laickou slyšící veřejností. V minulosti byl tento způsob komunikace neslyšících považován za neverbální, jednoduchý a primitivní, v současné době už je o něm mnohé známo a je přijímán jako opravdový jazyk. A. Macurová (2008) se zmiňuje, že před tím, než začaly (lingvistické) výzkumy znakových jazyků, bylo pro lingvisty velmi obtížné si představit, že by „soustava gest“ mohla být skutečným jazykem. P. Slánská Bímová a L. Okrouhlíková (2008) dodávají, že lingvisté byli přesvědčeni o tom, že známky přirozeného jazyka se u znakových jazyků objevují pouze proto, že jsou odvozeny od jazyků mluvených.

I přes zmínky o prostředcích komunikace neslyšících již u Platóna, svatého Augustina a jiných, se úvahy o *jazyce* v souvislosti s neslyšícími objevily až v 17. století u J. Bullwera, v 18. století u F. Diderota apod. (Macurová, A. 2008). J. Hrubý (1999 in Kosinová, B. 2008) uvádí, že prvním učitelem, který začal v systematickém vzdělávání neslyšících používat znakový jazyk, byl abbé Michel de l'Épée, který byl přesvědčen, že znakový jazyk neslyšících je jejich mateřským jazykem. Poukazoval na jeho

nezastupitelnou roli ve výchovně vzdělávacím procesu a tvrdil, že ve znacích lze plnohodnotně myslet. Pozdější doba však nepřála prosazení tohoto názoru a v roce 1880 byli zastánci francouzské znakové metody de l'Épéeho po dlouhých sporech přehlasováni na tzv. Milánském kongresu oralisty. Zastánci orální metody S. Heinickeho z Německa tak ve vzdělávání jedinců se sluchovým postižením prosadili začátek dlouhého období sluchové výchovy a odezírání bez (větší) podpory vizuálně motorických forem komunikace – čistě orální přístup (Poul, J. 1996).

Prosazování znakových jazyků souvisí s rozsáhlými lingvistickými výzkumy, jejichž prvopočátky sahají do minulého století. V roce 1960 byla vydána publikace *Sign Language Structure (Struktura znakového jazyka)*. Jejím autorem byl americký lingvista W. Stokoe, který doložil, že znakové jazyky nesou základní znaky přirozených jazyků. Tak byla v podstatě založena lingvistika znakových jazyků, která v USA zaznamenala bouřlivý rozvoj v 70. letech. V roce 1971 byla vybudována Stokoeova *Jazyková výzkumná laboratoř na Gallaudetově univerzitě* a začaly vznikat četné výzkumy a publikace o americkém znakovém jazyce (ASL – American Sign Language). Poznatky se postupně šířily do Evropy, kde se také začaly zkoumat jednotlivé národní znakové jazyky (Macurová, A. 2008).

H. Jussen a M. Krüger píše již v roce 1975 (in Hricová, L. 2011) o národních znakových jazycích jako o verbálně nevokálních systémech znaků (pevně stanovených pohybů těla – obzvláště paží a rukou – s určitými významy), které si v průběhu svého vývoje vytvořily vlastní systém pravidel, lišících se od pravidel mluvených jazyků. Mimika a pantomimika přitom nejsou soběstačnými, samostatnými prostředky znakového jazyka, ale představují jeho nedílnou součást, jsou jeho nemanuální složkou. Výzkumy znakového jazyka v České republice byly zahájeny v roce 1993 v souvislosti s Institutem pro neslyšící v Berouně a Federací rodičů a přátel sluchově postižených v Praze (Macurová, A. 2008).

Počátky výzkumů českého znakového jazyka jako přirozeného a plnohodnotného dorozumívacího prostředku podnítil M. Potměšil a na základě toho se v roce 1998 dospělo k otevření nového akreditovaného studijního oboru Čeština v komunikaci neslyšících na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Na vzniku tohoto oboru má velkou zásluhu A. Macurová a také V. Dee Sauter (www.cktzj.com). Obor je otevřen pro slyšící, neslyšící i nedoslýchavé studenty, jimž ve zvládnutí studia pomáhá stálá přítomnost tlumočnicků českého znakového jazyka (www.ucjtk.ff.cuni.cz). Dosud tento obor

absolvovalo množství studentů, kteří český znakový jazyk dále zkoumají. Některé závěrečné práce studentů byly později upraveny pro vydání v rámci projektu České komory tlumočnicků znakového jazyka. Díky tomuto projektu vznikla a existuje velká řada odborných publikací i multimediálních materiálů z roku 2008 (www.cktzj.com).

V roce 1998 se také podařilo dosáhnout uzákonění českého znakového jazyka v legislativě České republiky, i když původně se značnými nedostatky (zejména sloučení českého znakového jazyka a znakované češtiny, dvou zcela odlišných forem komunikace, pod jedním shrnujícím pojmem znaková řeč). Později došlo k novelizaci zákona a dnes je v zákoně č. 155/1998 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob, ve znění pozdějších předpisů (zákona č. 384/2008 Sb. a zákona č. 423/2008 Sb.) uvedeno, že český znakový jazyk je přirozený a plnohodnotný komunikační systém. Podle zákona je tvořen specifickými vizuálně pohybovými prostředky (tvary rukou, jejich postavením a pohyby, mimikou, pozicemi hlavy a horní části trupu), má základní atributy přirozeného jazyka (dvojitý členění, systémovost, znakovost, svébytnost, produktivnost a historický rozměr) a je ustálen po lexikální i gramatické stránce (Hricová, L. 2011). Legislativa uznává český znakový jazyk za základní komunikační systém neslyšících osob v České republice, které jej samy považují za hlavní formu své komunikace. Může přitom být využíván i jako komunikační systém osob s hluchoslepotou, a to v taktilní formě, která spočívá ve vnímání jeho výrazových prostředků prostřednictvím hmatu. Důležité je si uvědomit, že v uvedeném zákoně je neslyšícím osobám a osobám s hluchoslepotou zaručeno právo na vlastní výběr preferovaného komunikačního systému, který musí být plně respektován, a právo na vzdělávání prostřednictvím zvoleného systému komunikace.

Jako státem uznávaný úřední jazyk zatím znakový jazyk funguje pouze na Islandu, a to od roku 2011. Je to první a zatím jediná země na světě, kde bylo dosaženo takového postavení znakového jazyka. Komunita islandských Neslyšících přitom o změnu v zákonech usilovala po dvě desetiletí (Mahr, J. 2011).

1.7 Znakový jazyk jako součást kultury Neslyšících

Každý přirozený jazyk je vždy úzce spjat s kulturou lidí, kteří daný jazyk používají. Neslyšící lidé vnímají svět jiným způsobem než slyšící – především očima. Jejich svět je vizuální. A právě kvůli jinému vnímání světa vznikla přirozeně jiná kultura a s ní se

současně ruku v ruce vyvinul i související jazyk, vycházející z tohoto odlišného vnímání světa. Pokud chceme dobře rozumět znakovému jazyku, musíme se nejdříve seznámit s kulturním kontextem, ve kterém tento jazyk funguje. Toto zde platí stejně jako u všech jiných jazyků a cizích kultur (Nováková, R. 2008b). B. Kosinová (2008) uvádí, že komunikace českým znakovým jazykem je základní charakteristikou komunity českých Neslyšících, jejíž členové jsou na svůj jazyk hrdí. Výzkumy znakových jazyků a jejich rozvoj měly velký vliv na různé národní komunity Neslyšících a jejich kulturní chápání (Macurová, A. 2008). Mnozí uživatelé znakového jazyka se sluchovým postižením chtějí být podle J. Hrubého (1999) obecně označováni za *Neslyšící* (s velkým „N“), protože sami sebe považují za jazykovou a kulturní menšinu. Tuto menšinu z nich dělá existence znakového jazyka, podobné osudy a problémy, podobná historie a často i společní vnější nepřátelé.

Znakový jazyk je obecně přirozeným jazykem neslyšících/Neslyšících. Mateřský jazyk však představuje pouze pro ty mluvčí, kteří se s ním setkávají hned po narození v rodinné komunikaci, ať už to jsou neslyšící či slyšící děti neslyšících rodičů. Musí být ale splněna podmínka, že v rodině je preferována komunikace prostřednictvím znakového jazyka, což ani v neslyšících rodinách nebývá z mnoha různých důvodů vždy pravidlem. Znalost a užívání znakového jazyka je nicméně podmínkou přirozeného začlenění se do komunity Neslyšících, která vykazuje různé kulturní odlišnosti, vycházející z charakteru znakového jazyka (např. pozdravení; navázání kontaktu – dotek, světlo, vibrace, pohled; tykání x vykání; vyjádření formálnosti situace; tleskání; přání dobré chuti; udržování stálého očního kontaktu; postavení mluvidel – orální a mluvní komponenty; mimika).

R. Nováková (2008b) uvádí, že znakový jazyk je produkován za pomoci pohybů rukou, hlavy, obličeje a horní části trupu a je vnímán očima. Jde tedy o vizuálně motorický trojrozměrný jazyk, který existuje v prostoru. Skládá se ze dvou základních složek. Jednou z nich je složka manuální, která je zastoupena znaky. Druhou složkou je složka nemanuální, která je zastoupena mimikou, pohyby úst, hlavy, ramen a trupu. Znakový jazyk jako komunikační systém komunity Neslyšících má svá určitá specifika, která zároveň charakterizují některé oblasti kultury Neslyšících.

Mezi tato specifika se podle R. Novákové (2008b) řadí možnost klidné a nerušící komunikace na dálku, přes sklo, ve vodě a v hlučném prostředí, dále ztížená realizace soukromých hovorů a řešení intimních osobních témat ve společnosti. R. Nováková (2008b) zároveň uvádí některá komunikační pravidla, která je při používání znakového

jazyka nezbytně nutné dodržovat. Mezi ně patří zejména udržování stálého očního kontaktu (jeho přerušeni bez předchozího upozornění a udání důvodu komunikačnímu partnerovi je chápáno jako projev neslušnosti) a projevování aktivního naslouchání komunikačnímu partnerovi (přikyvováním, mimikou apod.). Je také důležité dodržování přirozeného prostorového uspořádání při komunikaci tak, aby na sebe všichni viděli (většinou do kruhu či půlkruhu) a dodržování ideální, přiměřené vzdálenosti při odezírání. Dále je třeba dbát na správné osvětlení a postavení ke zdroji světla.

Komunikace ve znakovém jazyce je také více haptická, přičemž ale doteky, které se užívají zejména při navázání kontaktu s druhou osobou, mají své hranice a svá pravidla. Jakoby veřejnou zónu v tomto ohledu představuje rameno a horní část paže, při komunikaci vsedě případně (při méně formálním vztahu) horní část dolní končetiny (stehno). Dotek má mít vždy charakter přiměřeně silného poklepání rozevřenou dlaní. K dotekům mezi slyšícími uvádí V. Strnadová (2008), že existují obecně velké kulturní rozdíly v jejich vnímání. V komunitě Neslyšících lze upoutat pozornost komunikačního partnera také na dálku (zablikáním světla, podupáním na zem či poklepáním na stůl, formálně daným zamáváním nebo zavoláním přes jinou osobu). Mezi dvěma znakovými osobami lze zcela normálně projít (případně s upozorňujícím dotekem na rameno jedné z osob). Naprosto nepřijatelné je při komunikaci dotýkat se rukou komunikačního partnera od lokte dolů, jelikož se jedná o komunikační, artikulační orgán (Nováková, R. 2008b).

Protože neexistuje univerzální znakový jazyk, který by byl na celém světě využíván stejně, využívá se v případě setkávání Neslyšících na mezinárodní úrovni tzv. Mezinárodní znakový systém, což je (podobně jako esperanto) uměle vytvořený systém komunikace. Používá se také termín mezinárodní kontaktní znakování. Tato forma komunikace je běžná mezi cizinci – uživateli různých národních znakových jazyků. Také zde existují určitá pravidla, jak tento systém používat (například větší vizuální motivovanost, častější a výraznější využívání gest a mimiky, omezené používání mluvních komponentů a znaků národních znakových jazyků, v hojně míře využívání klasifikátorů apod.). V souvislosti s daným tématem odkazujeme na publikaci s titulem *Mezinárodní znakový systém* od autorky I. Tetauerové (2008).

2 Český znakový jazyk jako samostatný a svébytný komunikační systém

2.1 Vlastnosti a specifika českého znakového jazyka

Základními rysy přirozených jazyků, mezi které patří i český znakový jazyk, jsou podle J. Servusové (2008) dvojí artikulace či členění, systémovost, znakovost, svébytnost, produktivnost a historický rozměr. **Dvojí artikulace** znamená, že nejmenší význam nesoucí jazykové jednotky (znaky), které lze v českém znakovém jazyce vyčlenit, se dají dále rozdělit na další jednotky (tzv. komponenty znaku), které nenesou vlastní význam, ale mohou ho rozlišovat. **Systémovost** jako rys přirozených jazyků souvisí s tím, že se jedná o systémy jednotek a pravidel pro jejich používání. P. Slánská Bímová a L. Okrouhlíková (2008) hovoří o třech základních vlastnostech, které se připisují jazykovému systému. Jsou to hierarchičnost, anizotropie a lineárnost. *Hierarchičnost* znamená, že jednotky různé složitosti, obsažené v systému, jsou uspořádané tak, že jednotky vyššího řádu zahrnují jednotky nižšího řádu (ty menší a jednodušší). *Anizotropie* se dá česky vyjádřit jako nesourodost. Znamená to, že jednotky systému musejí být navzájem dostatečně rozlišitelné. *Lineárností* chápeme vlastnost jazyka vytvářet lineární řetězce jednotek. Znakový jazyk je také částečně lineární, ale mnohem více vykazuje *simultánnost* jako vlastnost, při které dochází k vrstvení jednotek jazyka na sebe. Produkovat i vnímat tyto jednotky pak tedy můžeme v jediném okamžiku. **Znakovostí** rozumíme existenci systému znaků a jednotek, které při komunikaci zastupují reálné předměty a díky nimž lze komunikovat v minulém a budoucím čase a hovořit také o věcech a osobách, které se v daný moment komunikace přímo neúčastní. To, že jazykové sdělení je nezávislé na reálné situaci, souvisí se **svébytností** českého znakového jazyka. **Produktivnost** vyjadřuje schopnost znakového jazyka vytvářet z omezeného souboru prostředků a pravidel nekonečně mnoho kombinací v rámci znakové zásoby (Bímová, P. 2004). Každému přirozenému jazyku, tedy i českému znakovému jazyku, přísluší **historický rozměr**, jelikož každý jazyk se nějak vyvíjel a vyvíjí podle aktuálních potřeb jeho uživatelů (Servusová, J. 2008). P. Bímová (2004) tvrdí, že znakové jazyky podléhají ontogenetickému vývoji (individuálnímu osvojování) i fylogenetickému vývoji (proměnám v rámci jazyka jako nástroje společnosti).

Znakové jazyky se od jazyků mluvených liší už způsobem své existence – nejsou založeny na zvuku, ale na tvaru a pohybu, jsou realizovány v prostoru. Jedná se o jazyky vizuálně motorické, ne auditivně orální. Prostor artikulace je navíc přesně vymezen tzv. **znakovacím prostorem** či **znakovacím okénkem** (Macurová, A. 2008). Ohraničení tohoto prostoru je dáno temenem hlavy, linií boků a upaženými lokty. Tímto se znakový jazyk velmi odlišuje od pantomimy, která pro své vyjádření na rozdíl od znakového jazyka využívá celé tělo. Navíc prostor, kde se pantomimické sdělení odehrává, není nijak konkrétně omezen (Servusová, J. 2008). Ve znakových jazycích je k vyjádření gramatických významů a vztahů mezi jednotlivými elementy využíván *znakovací prostor a nemanuální nosiče významu* – výrazná mimika, pohyby hlavy a horní části těla (Šůchová, L., Nováková, R. 2008). Tímto se mimo jiné národní znakové jazyky také velmi odlišují od znakových národních jazyků, které prostoru příliš nevyužívají a v omezené míře využívají také nemanuální výrazové prostředky (mimiku, natočení těla při vyjádření přímé řeči apod.). Konkrétně znakovaná čeština je například založena na přesném kopírování slovosledu českého jazyka a na lineárním řetězení znaků českého znakového jazyka v základním, slovníkovém tvaru (bez užití klasifikátorů a s omezenou vizuální motivací) za sebe do (českých) vět.

L. Šůchová a R. Nováková (2008) zdůrazňují **význam mimiky a pohybů těla v gramatice znakového jazyka** a upozorňují, že nemanuální prvky nevyjadřují ve znakovém jazyce pouze různé nálady a emoce. Fungují v rovině jednotlivých znaků i v rovině celých výpovědí a jsou schopny nést a modifikovat význam. Pomocí mimiky se například rozlišují typy slovesného způsobu (rozkaz, podmínka, druhy otázek), stupňování přídavných jmen atd. Podle V. Strnadové (2008) může mimika určovat či modifikovat význam znaku v gramatické i lexikální rovině.

Jedním ze zvláštních rysů znakového jazyka je **vizualizace prostoru**, díky níž je možné v jeden moment vyjádřit více informací. Díky vizualizaci prostoru lze vyjádřit mnoho *gramatických kategorií a prostorových vztahů* ve znakovém jazyce (Nováková, R., Tikovská, L. 2008). V umožnění simultánní produkce manuálních prostředků a nemanuálních prostředků znakového jazyka (pohyby očí, obočí, úst, hlavy, ramen a trupu) se projevuje simultánnost znakového jazyka. Nemanuální prostředky jsou nezbytné pro syntax, rozlišují totiž jednotlivé druhy vět, typy otázek – doplňovací a zjišťovací, pozitivní či negativní náboj vyjádření apod. Bez produkce nemanuálních složek by byla vyjádření ve znakovém jazyce agramatická i při zachování správného znakového sledu (Šůchová, L.,

Nováková, R. 2008). J. Servusová (2008) zmiňuje, že v českém znakovém jazyce se simultaneita projevuje ve všech jazykových rovinách. Zejména mimika, ale i jiné nemanuální prostředky signalizují v českém znakovém jazyce komunikační funkci výpovědi (oznamovací, tázací, přací, rozkazovací) (Servusová, J. 2008).

V českém znakovém jazyce lze rozlišit tři typy prostoru. Využívá se **reálný prostor** (který odkazuje přímo k přítomným objektům), **relativní prostor** (který má vytvořit dojem a podobu jiného místa) a **konvencionalizovaný prostor** (který nemá vztah k reálnému světu a jehož podoba je dána pouze na základě dohody mezi uživateli daného jazyka – využívá se především u sloves a zájmen – já, ty, on apod.) (Slánská Bímová, P., Okrouhlíková, L. 2008).

2.2 Struktura českého znakového jazyka a jeho znaková zásoba

Struktura českého znakového jazyka se od českého mluveného jazyka liší způsobem své existence, která je u znakového jazyka vizuálně motorická na rozdíl od auditivně orální u mluvených jazyků, a dále například využíváním prostoru (Macurová, A. 2008). V českém znakovém jazyce jsou velmi důležité dvě oblasti jeho gramatiky, které pomáhají strukturovat sdělení vyšších celků tak, aby bylo srozumitelné, jasné a přehledné. Jsou to znakový sled a střídání rolí. Obě tyto oblasti činí velké potíže studentům českého znakového jazyka (Šůchová, L., Nováková, R. 2008).

Znakosledem rozumíme lineární řazení jednotlivých znaků za sebou do vět podle určitých pravidel. Pokud jsou však významy nesené simultánně, což je ve znakových jazycích velice často, nelze hovořit o znakovém sledu čili o lineárním pořadí znaků (Brennan, M. 1994 in Šůchová, L., Nováková, R. 2008). Existuje zatím jen velmi málo prací a téměř žádné výzkumy týkající se znakového sledu v českém znakovém jazyce. V neutrálním oznamovacím sdělení se většinou předpokládá, že na prvním místě ve větě se uvádí známá informace (téma výpovědi) a na druhém místě nová informace (réma výpovědi). V každém jazyce existuje základní slovosled (bezpříznakový) a vedle něj pak dle aktuální situace i jiné varianty (příznakový slovosled), které jsou podmíněny kontextově či stylisticky. V českém znakovém jazyce jsou zajímavé tázací věty, kdy se tázací znaky v doplňovacích otázkách vyskytují buď na konci otázky, anebo na začátku i na konci věty (Šůchová, L.,

Nováková, R. 2008). Český znakový jazyk se v otázce pořadí znaků ve znakované větě řídí určitými pravidly. Znakosled ve větě je relativně pevný a je možné vytváření složenin. Na počátku věty je téma, o kterém se bude mluvit, a téma je dále následováno tím, co nového chceme k věci říci. Znakosled českého znakového jazyka se velmi liší od znako/slovosledu znakované češtiny (Servusová, J. 2008). J. Servusová (2008) dále zdůrazňuje, že kromě samotného znakosledu je při organizaci promluvy v českém znakovém jazyce velice důležité také využití trojrozměrného prostoru, v němž mluvčí artikuluje.

Střídání rolí v českém znakovém jazyce je často spojeno s vyprávěním, kde se objevuje více postav. Je typické například pro tzv. storytelling (umělecké vyprávění příběhů), jednu ze základních součástí kultury Neslyšících. Vypravěči příběhu umožňuje přebírat na sebe role jednotlivých postav, které jsou v dialogu, a tím znázornit přímou řeč i jednání těchto postav. Střídání rolí je důležitým indikátorem pro zpřehlednění děje (kdo co dělá a říká) a pro zprostředkování události z určité perspektivy. V případě rozhovoru více osob je pro zpřehlednění situace zapotřebí předem oznámit, kdo právě hovoří. Změna rolí se vyjadřuje nemanuálně a využívá toho, že jednotlivé osoby jsou umístěny na konkrétním místě ve znakovacím prostoru. Střídání rolí znamená, že vyprávění děje se posune od vypravěče k osobě vystupující v ději, či od jedné osoby k druhé, a děj je dále vyprávěn z perspektivy této osoby. Obvykle se mluvčí transponuje do jednotlivých postav a jeho tělo se jakoby stává tělem jednající a hovořící postavy. Změna rolí bývá charakterizována *změnou pozice těla* (mírným natočením vlevo či vpravo), *změnou výrazu obličeje* (odpovídá charakteru popisované osoby či popisovaného objektu), *změnou pozice hlavy* a *změnou směru pohledu* (vlevo či vpravo, nahoru či dolů). Tyto nemanuální prostředky simultánně doplňují prostředky manuální, vztahující se k jednotlivým osobám, a přímá řeč je pak signalizována natočením těla mluvčího. Jsou-li osoby ve vyprávění různé výšky (dítě a dospělý) nebo mají-li různý status (učitel a žák, zaměstnanec a zaměstnavatel), je třeba tuto skutečnost také zohlednit (Šůchová, L., Nováková, R. 2008).

Střídání rolí v českém znakovém jazyce se netýká pouze dialogu dvou nebo více osob, ale také **perspektivy mluvčího**, který ve svém projevu systematicky střídá roli nezúčastněného pozorovatele (popis prostředí, charakteru postav a událostí) a roli člověka, který se ocitá uvnitř popisované události (Šůchová, L., Nováková, R. 2008). Užívá se tzv. *small space* (zmenšený prostor), kdy se jazykové prostředky soustředí na popisovaný objekt či subjekt jako na celek z perspektivy pozorovatele, a *live space* (prostor v životní

velikosti), kdy jsou jazykové prostředky zaměřeny na detail události nebo popisovaného objektu či subjektu z perspektivy osoby uvnitř scény (Motejzíkova, J. 2007 in Nováková, R., Tikovská, L. 2008). Pro oba výrazy zatím není znám český ekvivalent.

Live space označuje schopnost českého znakového jazyka vyjadřovat reálné situace a popisovat předměty v opravdové životní velikosti (Nováková, R. Tikovská, L. 2008), přičemž se tělo mluvčího často projektuje do těla popisovaného objektu a mluvčí při tom líčí události z úhlu pohledu jednající osoby. Nemanuální aktivity (výraz obličeje, pohled očí a pohyby hlavy) pak přináležejí jednající osobě.

Small space vyjadřuje situace ve znakovacím prostoru, jež neodpovídají reálné velikosti, protože mluvčí zmenší rozměr popisovaného předmětu a ukazuje děj jakoby viděný z ptačí perspektivy v neutrálním prostoru před tělem (Motejzíkova, J. 2007 in Nováková, R., Tikovská, L. 2008). Na rozdíl od small space využíváme v live space při artikulaci *pohyb celého těla* a neomezujeme se pouze na využití neutrálního prostoru před tělem. Neslyšící ve svých vyprávěních velmi často live space a small space rychle střídají (Nováková, R., Tikovská, L. 2008). Událost, o níž mluví, je tak popisována z různých úhlů pohledu, z více než jedné perspektivy, což činí příběh zajímavějším a poutavějším, dynamičtější, a také názornějším a přehlednějším. Mluvčí nejprve popisuje subjekt jako celek, poté se zaměří na detail. Z jazykových prostředků je pro small space charakteristické *užívání klasifikátorů celého předmětu*, naopak pro live space *klasifikátorů částí těla a klasifikátorů držení*. Popis situace v prostoru small space může někdy navíc rozlišit prostor vypravěče (Šuchová, L., Nováková, R. 2008).

Znaková zásoba českého znakového jazyka

Podle P. Slánské Bímové a L. Okrouhlíkové (2008) se znaky jako nejmenší význam nesoucí jednotky českého znakového jazyka rozdělují do tří skupin na ikony, indexy a symboly. Třídění probíhá podle vztahu nosiče (znaku) k tomu, co nosič (znak) zastupuje. A. Macurová (2008) hovoří obecně o ikoničnosti znakových jazyků, která vyjadřuje existenci podobnosti mezi dvěma stranami znaku – označujícím (formou) a označovaným (významem).

K **ikonům** se v českém znakovém jazyce řadí znaky, které svou artikulací napodobují reálné objekty, děje a situace. Jsou tedy založené na vizuální podobnosti, jsou vizuálně motivované. Dělí se dále na dvě podskupiny – *znaky průhledné (transparentní)*, u kterých je vztah mezi znakem a objektem zřejmý na první pohled, a *znaky průsvitné*

(*translucidní*), u kterých je vztah mezi nosičem a tím, co zastupuje, patrný jen pro toho, kdo již význak znaku zná. Těchto (ikonických) znaků je v českém znakovém jazyce velké množství.

Indexy jsou méně početnou skupinou znaků, u kterých existuje vztah věcné souvislosti s objektem. Patří sem například osobní zájmena, přivlastňovací zájmena, ukazovací zájmena a příslovce místa. Znak přímo odkazuje na objekt.

Symboly jsou znaky, u nichž neexistuje jasný vztah mezi označením a objektem. Vztah znaku a toho, co znak zastupuje, není ničím motivovaný. Není zde žádná souvislost. V českém znakovém jazyce jsou tyto znaky zastoupeny zhruba ve více než 50 % (Slánská Bímová, P., Okrouhlíková, L. 2008).

2.3 Vizualizace prostoru a klasifikátory v českém znakovém jazyce

*„Ukazuje se, že formální vymezení slovních druhů není pro poznání struktur znakového jazyka až tak podstatné, jak by se nám – vyrostlým v „slovnědruhov“ tradici – mohlo zdát. Z hlediska specifík znakového jazyka je daleko podstatnější např. právě směrovost, tj. **pohyb v prostoru** využívaný mj. pro vyjadřování gramatických vztahů.“* (Macurová, A. 2001c in Servusová, J. 2008, s. 23). Přesto však český znakový jazyk slovními druhy disponuje, i když nejsou shodné s českým jazykem mluveným. Tímto tématem se více zabývá J. Servusová (2008) ve své publikaci s názvem *Kontrastivní lingvistika – český jazyk x český znakový jazyk*.

Prostor je v českém znakovém jazyce prostředkem pro vyjádření gramatických a prostorových vztahů. Prostorové vztahy vyjadřujeme ve vizualizaci prostoru českého znakového jazyka pomocí topografického a syntaktického prostoru.

V **topografickém prostoru** dochází k zobrazování situace podle skutečnosti v určitém čase promluvy. Skutečnost je do prostoru před námi naznačena přesně tak, jak opravdu vypadá. V **prostoru syntaktickém** jsou naopak předměty a osoby umístěny libovolně, protože například nevíme, jak přesně vypadá skutečnost. Základní zvolené umístění do prostoru však musí být dodrženo po celou dobu další promluvy, kdy na místa přidělená osobám či předmětům dále odkazujeme (Nováková, R. Tikovská, L. 2008).

Vizualizace prostoru souvisí také s již zmiňovanou *simultánností* (*simultaneitou*) znakových jazyků. Podle J. Servusové (2008) se simultánnost v syntaktické rovině českého

znakového jazyka projevuje především v těchto rysech: v inkorporaci, v simultánní artikulaci dvou znaků a v použití klasifikátorů.

Inkorporace (včleňování či modulování) je podle A. Macurové (2001a in Servusová, J. 2008, s. 44) „*proces, při němž se do základního znaku včlení jiný znak, tzn. že ze dvou původních znaků vznikne pouze znak jeden.*“ V českém znakovém jazyce se nacházejí tyto druhy inkorporace: podstatné jméno + číslovka; zájmeno + číslovka; podstatné jméno + přídavné jméno; sloveso + příslovce; sloveso + podstatné jméno; a sloveso + zájmeno (Servusová, J. 2008). L. Šúchová a R. Nováková (2008) se o inkorporaci zmiňují jako o vlastnosti a schopnosti českého znakového jazyka včleňovat: číslovky do základního znaku; předmět do slovesa; klasifikátory zastupující popisovaný objekt do sloves pohybu a umístění; adverbialní informace (příslovce určení způsobu) do slovesa; zápor do slovesa (u některých typů sloves) apod. R. Nováková a H. Šebková (2008) píše, že například číslovky bývají nejčastěji inkorporovány do znaků pro časové údaje.

Ve vztahu k **simultánní artikulaci dvou znaků** píše J. Motežčíková (2006 in Servusová, J. 2008, s. 45) o dvou typech popsaných konstrukcí – při jedné „*obě ruce artikulují odlišný znak*“ a při druhé „*jedna ruka drží v prostoru bez pohybu tvar ruky jednoho znaku, zatímco druhá ruka simultánně produkuje jiné znaky*“.

Vizualizace prostoru je dále úzce spjata s používáním **klasifikátorů**, které zastupují určitý předmět nebo skupinu předmětů, jež umísťujeme a pracujeme s nimi v prostoru. Pomocí klasifikátorů lze podle M. Brennan (1992 in Nováková, R., Tikovská, L. 2008) označovat téměř vše, co je vizuálně motivováno skutečností. Jejich funkci přirovnáváme k zájmenům v českém jazyce, i když český jazyk klasifikátory jako takové nemá. Ukážeme znak pro předmět, který chceme zastoupit, a poté prostřednictvím klasifikátoru naznačíme, co se s předmětem děje. Klasifikátory využívají různé tvary ruky, umístění v prostoru a pohyb. Druhy klasifikátorů i jejich počet se ve znakových jazycích a v očích různých autorů liší. Jejich celkový počet v českém znakovém jazyce není znám (Nováková, R., Tikovská, L. 2008). Uvedeme si dále tři různá dělení klasifikátorů.

M. Brennan (1992 in Nováková, R., Tikovská, L. 2008) rozděluje klasifikátory do pěti skupin: **klasifikátory/specifikátory tvaru a velikosti**, jim podobné **klasifikátory kopírující tvar a velikost**, **klasifikátory způsobu držení/uchopení**, **klasifikátory nástroje** (zastupují různé nástroje a nářadí) a **klasifikátory doteku**, které ukazují způsob, jak se dotýkáme předmětu.

Podle R. Novákové a L. Tikovské (2008) využíváme v českém znakovém jazyce nejčastěji klasifikátory zastupující osoby, klasifikátory zastupující zvířata a klasifikátory zastupující věci.

Klasifikátory pro osoby jsou nejvíce popsáným typem klasifikátorů. Řadíme mezi ně *klasifikátory zastupující určitý počet osob*, které mohou zastupovat maximálně pět osob. Důležitá je při jejich použití orientace prstů a dlaně (dlaň představuje čelo a hřbet ruky záda člověka). Klasifikátory pro jednu osobu se dělí na označení osoby obecně, označení osoby stojící, osoby sedící, osoby ležící a osoby pohybující se. Dále mezi klasifikátory zastupující osoby zahrnujeme *klasifikátory pro neurčitý počet osob*, které stojí či sedí v řadě, kruhu, půlkruhu či ve frontě různého tvaru. Při pohybu rukou vpřed zastupuje klasifikátor osoby jdoucí uspořádaně v zástupech, střídavý pohyb v horizontálních kruzích vyjadřuje náhodný pohyb velkého množství lidí.

Klasifikátory pro zvířata zastupují většinou určitou část jejich těla, nejčastěji dolní končetiny. Snaha je o co nejvěrnější napodobení tvaru končetiny tvarem ruky. Pomocí klasifikátorů se dají vyjádřit různé činnosti zvířat (například let ptáka, sed psa, leh lva, běh zebry apod.). Lze zastoupit také uskupení zvířat (stádo, hejno, roj apod.). V případě bajek, pohádek a příběhů, kde na sebe zvířata berou lidské vlastnosti, používáme pro jejich zastoupení klasifikátory pro osoby.

Klasifikátory pro věci se dělí na klasifikátory zastupující *dopravní prostředky* (dvoustopé či jednostopé), *kulaté předměty*, *obdélníkové předměty*, *válcovité předměty* (dlouhé a tenké, dlouhé a širší, dlouhé a široké) a *velké a malé objekty* (Nováková, R., Tikovská, L. 2008).

Klasifikátory jsou podle R. Novákové a L. Tikovské (2008) jedním z jazykových prostředků, které v maximální míře využívají při produkci všech znakových jazyků tak důležitý a nezbytný prostor. Klasifikátory doplňují množství informací ve sdělení.

J. Servusová (2008) uvádí následující členění klasifikátorů: *klasifikátory materiálu; tvaru; konzistence; velikosti; umístění; uspořádání; množství*. J. Motežiková (2006 in Servusová, J. 2008) rozlišuje následující typy klasifikátorů: *klasifikátory celého předmětu* (vozidlo, osoba, skupina), *klasifikátory částí těla* (pohyb lidských či zvířecích končetin z perspektivy zastoupeného objektu), *klasifikátory držení* (způsobem držení znázorňují tvar a velikost objektu z pohledu manipulátora) a klasifikátory, resp. *specifikátory tvaru a rozměru* (podrobně charakterizují vzhled objektu, ale nepojí se s pohybem objektu).

Při *vizualizaci prostoru* v českém znakovém jazyce jsou podle R. Novákové a L. Tikovské (2008) důležité jmenné a slovesné gramatické kategorie.

Do **jmenných kategorií** řadíme pád, číslo a rod. Pomocí prostoru vyjadřujeme pouze *číslo*. K podstatnému jménu v základním tvaru přidáme lexikální vyjádření počtu spolu s povinným doplněním – klasifikátorem přesného vyjádření vzájemného uspořádání předmětů v prostoru. Velmi důležitý je prostor při vyjadřování zájmen, která předávají i informaci o přesném umístění osob nebo předmětů a mají především zástupnou a odkazovací funkci.

Ke **slovesným kategoriím** patří čas, osoba, číslo, vid, rod a způsob. Prostor využíváme především ve vyjádření času, osoby a čísla.

Čas se v českém znakovém jazyce vyjadřuje hlavně lexikálně, ale existují i časové osy sloužící k vymezení časového rámce odehrávaného děje. Základní osa se nachází nad ramenem a při znakování se po ní pohybujeme zepředu dozadu, pokud směřujeme do minulosti. Další časová osa se nachází v prostoru před tělem a pohybujeme se po ní zespoda nahoru, pokud vyjadřujeme růst člověka. Třetí osa probíhá zleva doprava a nejčastěji označuje dobu trvání. Pohybujeme se po ní tehdy, když popisujeme dobu trvání nebo mluvíme o jednotlivých částech dne (Nováková, R., Tikovská, L. 2008).

Osoba a *číslo* se v českém znakovém jazyce vyjadřují různě u tří typů sloves – u sloves prostých, shodových a prostorových (Slánská Bímová, P., Okrouhlíková, L. 2008).

Prostá slovesa nelze modulovat, mají ve všech osobách stejný tvar. Je třeba je doplnit jménem nebo zájmenem. U **shodových sloves** se k vyjádření gramatického významu osoby využívá inkorporace místa artikulace a změna směru pohybu v horizontální linii, ohraničené počátečním a koncovým místem artikulace (Nováková, R., Tikovská, L. 2008). **Prostorová slovesa** osobu ani číslo nevyjadřují (je třeba je doplnit

jménem nebo zájmenem), ale mění se a změnou tvaru podávají informace o umístění děje nebo stavu, o pohybu objektu, o předmětu, kterým se činnost provádí apod. (Slánská Bímová, P., Okrouhliková, L. 2008).

2.4 Číslovky v českém znakovém jazyce

Číslovky jsou slovním druhem, bez kterého se neobejde snad žádný jazyk. Označují určité či neurčité množství, určitý či neurčitý počet. I v českém znakovém jazyce jsou součástí základní znakové zásoby a představují velmi důležitou oblast. Díky rychlosti produkce i rozrůzněnosti jejich variant a použití v různých kontextech představují zároveň jednu z nejsložitějších oblastí českého znakového jazyka.

R. Nováková a H. Šebková (2008) uvádějí, že ačkoli jsou číslovky v českém znakovém jazyce velmi rozmanité, není jim v kurzech znakového jazyka většinou věnována dostatečná pozornost, jakou by si zasloužily. Studentům jsou často nabídnuty pouze všeobecné informace o tom, že existují různé speciální tvary číslovek, jejichž použití je omezené a (někdy úzce) tematicky zaměřené. To může být velmi matoucí. Proto je třeba seznámit studenty českého znakového jazyka s nějakým systémem, podle kterého se mohou při používání správného typu číslovek řídit. Sestavení takového systému však právě v případě číslovek není zcela jednoduché, a to hlavně z důvodu jejich velké rozrůzněnosti.

R. Nováková a H. Šebková (2008) se zmiňují o bakalářské práci H. Šebkové (2005), ve které H. Šebková nabízí jednu z možných klasifikací číslovek v českém znakovém jazyce. Dělí je do čtyř hlavních skupin na základě významového kritéria: číslovky základní, řadové, násobné a speciální. Dále se tyto skupiny ještě člení podle formálního kritéria na podskupiny.

Číslovky základní se ukazují v neutrálním prostoru před tělem. Číslovky 1-5 se ukazují dominantní rukou, číslovky 6-10 oběma rukama.

Číslovky řadové nesou význam nějakého pořadí. Artikulují se také v neutrálním prostoru. V českém znakovém jazyce existují tři typy, které se liší svou formou i významovými oblastmi použití.

Typ I. se používá při vyjadřování data. Při artikulaci se ruce ve tvaru základní číslovky pohybují od levého ramene směrem doprava.

Typ II. se používá při vyjadřování umístění (např. pořadí ve sportu nebo podle věku). Ukazují se tvary základní číslovky, prsty však směřují dolů a přidá se i pohyb dolů. U jednoručních znaků 2.-5. směřuje dlaň ruky směrem doleva, u dvouručních 6.-10. směřuje pravá ruka doleva a levá doprava (natočené směrem k sobě).

Typ III. se používá při vyjadřování ročníku ve škole, pořadí v lavici apod. Tvar ruky je podobný jako u číslovek základních, ale prsty se ohýbají.

Číslovky násobné mají význam násobnosti nebo opakování děje. Lze je rozdělit na čtyři typy.

Typ I. nese význam obecného opakování děje. Při artikulaci opíše ruka ve tvaru základní číslovky, orientovaná směrem od těla, malé řecké písmeno α (alfa) v neutrálním prostoru před tělem (číslovky 2x-5x), anebo se ukazují kombinace znaku pro číslovku a znaku x (malé x v neutrálním prostoru = krát) (6x a výše). Výjimkou je číslovka 1x (jednou). Ta se ukazuje jako číslovka násobná typu II.

Typ II. vyjadřuje frekvenci nějakého děje v rámci určitého časového úseku (např. měsíčně). Místem artikulace je dlaň pasivní ruky, jejíž prsty směřují dopředu a po níž se dominantní ruka orientovaná k zemi sklouzne rychle směrem dolů (číslovky 1x-5x). Číslovky 6x a výše jsou kombinací základní číslovky a znaku pro krát.

Typ III. vyjadřuje, kolikrát je něčeho víc. Artikulují se na dlani pasivní ruky. Dominantní ruka ve tvaru základní číslovky směřující mírně nahoru (u číslovky 2 se používá netypický tvar ruky V) se při artikulaci sklouzne po dlani pasivní ruky směrem nahoru (2x tolik až 5x tolik). Při vyjádření 6x tolik a více se používá kombinace základní číslovky, znaku pro krát a znaku pro víc.

Typ IV. vyjadřuje pořadí (narozeného dítěte, věci), ale také to, pokolikáté se opakuje nějaký děj. Tyto číslovky se artikulují v neutrálním prostoru před tělem. Ruce ve tvaru číslovky 2-10 (vyšší násobky se již takto neukazují) se pohybují rychle směrem dopředu a potom dolů. Výjimku tvoří číslovky poprvé (u děje) nebo první (dítě, věc), které se ukazují jako číslovky řadové typu I.

Číslovky speciální se používají ve specifických kontextech.

Číslovky obrácené se formálně shodují s číslovkami základními, ale dlaně směřují od těla.

Číslovky ikonické svou formou napodobují psané číslice.

Malá skupina *číslovek specifických* se svou formou i užitím vymyká ostatním číslovkám speciálním (Nováková, R., Šebková, H. 2008).

R. Nováková a H. Šebková (2008) vyčleňují jako zvláštní skupinu ještě číslovky inkorporované do znaků pro časové a finanční údaje a samostatnou oblast číslovek při ukazování hodin. Zde se dokonce prolínají různé typy číslovek a platí speciální pravidla. U časových údajů samotných se použití číslovek ještě navíc dále specifikuje.

2.5 Prstová abeceda jako součást českého znakového jazyka

Prstová abeceda je podle J. Fikejse (2005) integrální součástí českého znakového jazyka a je rovněž vizuálně motorickou formou komunikace. Její produkce je však převážně lineárního charakteru. Využívá se zejména k odhláskování vlastních jmen, cizích slov, odborných termínů a pojmů bez dosud ustálených znaků, a také k vizualizaci koncovek tvarů ohýbaných slov mluveného jazyka. Podle novelizovaného zákona o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob prstová abeceda „*využívá formalizovaných a ustálených postavení prstů a dlaně jedné ruky nebo prstů a dlaní obou rukou k zobrazování jednotlivých písmen české abecedy*“. V taktilní formě může být využívána jako komunikační systém osob s hluchoslepotou (zákon č. 155/1998 Sb., ve znění pozdějších předpisů). Zajímavé je, že prstová abeceda se neváže pouze na jazyky, které ve své psané formě využívají latinku.

P. Vysuček (2008b) k prstové abecedě uvádí, že se jedná o jednu z nejobtížnějších oblastí českého znakového jazyka pro slyšící studenty, jelikož je v přirozené komunikaci uživatelů znakového jazyka používána ve velké rychlosti. Objektivně snadnější je její produkce. Při recepci je zpočátku běžné, že člověk nezaregistruje všechny ukazované grafémy hned. Osvojení si prstové abecedy vyžaduje velkou dávku cvičení. V rámci produkce prstové abecedy především v delších sděleních se setkáváme s jevem **asimilace** (spodoba). Předcházejícími, ale i následujícími znaky pro jednotlivá písmena mohou být ovlivněny místo artiklace, tvar ruky i rychlost provedení daného znaku pro grafém. To

pak ztěžuje percepci a porozumění. Situaci komplikuje používání diakritiky a také to, že nejsou dána žádná pevná pravidla pro její zobrazování. Od produktora vyžaduje prstová abeceda velmi dobrou jemnou motoriku ruky a na recipienta klade značné nároky, zejména co se týče jeho koncentrace, paměti a schopnosti syntézy.

V České republice se využívá prstová abeceda dvouruční, která kopíruje tvary velkých tiskacích písmen české abecedy, a prstová abeceda jednoruční, která naznačuje tvary malých tiskacích písmen. Podobnost je zde však méně zřetelná. Obecně je více využívána dvouruční verze prstové abecedy, jelikož je také jednodušší na produkci i příjem. Jednoruční prstová abeceda však bývá více upřednostňována například ve školách pro sluchově postižené (Hudáková, A. 2008). Obě abecedy je třeba od sebe oddělovat, nemělo by docházet k jejich míšení v jedné komunikační situaci (Vysuček, P. 2008b).

2.6 Specifické znaky a nepřímá pojmenování v českém znakovém jazyce

J. Servusová (2008) hovoří o tom, že tzv. specifické znaky plní v českém znakovém jazyce podobnou funkci jako plní v českém jazyce některé frazeologismy. Stejně tak je to v českém znakovém jazyce i s nepřímými pojmenováními.

Specifické znaky a nepřímá pojmenování jsou nedílnou součástí českého znakového jazyka a jejich používání je i mezi mluvčími každého jiného národního znakového jazyka běžné a velmi rozšířené. P. Vysuček (2008c) a R. Nováková (2008a) se ale zmiňují o tom, že slyšícím bývají tyto oblasti často hůře přístupné, protože neslyšící/Neslyšící uživatelé českého znakového jazyka se v kontaktu se slyšícími často přizpůsobují ve svém projevu tak, aby nastalo co nejméně problémů v komunikaci. Znamená to tedy mimo jiné, že vypouštějí ze své promluvy specifické znaky i nepřímá pojmenování, ale také velké množství klasifikátorů. Omezeným způsobem tedy využívají i prostor a mimiku. Je zde velký rozdíl mezi interkulturní komunikací neslyšících/Neslyšících a slyšících, byť i třeba do jisté míry ovládajících český znakový jazyk, a mezi intrakulturní komunikací n/Neslyšících mezi sebou navzájem. Specifickým znakům a nepřímým pojmenováním se student může učit pouze v některých kurzech znakového jazyka.

Při překladu specifických znaků do českého jazyka se jejich význam vyjadřuje nejčastěji opisem abstrahovaným z mnoha situací, v jejichž kontextu se tyto znaky používají. Jednoduchý (jednoslovný) ekvivalent k nim většinou neexistuje a doslovný překlad není možný. Je to především z důvodu odlišného kulturního zázemí komunity Neslyšících, ve které má znakový jazyk původ a ve které se dále přirozenou cestou vyvíjí. Nepřímá pojmenování se zpravidla překládají opět jako nepřímá pojmenování, která ale musejí odpovídat jejich správnému využívání v českém jazyce. Často to vychází z jazykového a kulturního kontextu.

Specifické znaky v sobě velmi často nesou pozitivní či negativní emoci a vyjadřují různé stavy lidské psychiky či osobní postoj mluvčího k někomu nebo něčemu, proto jsou také tak těžko uchopitelné. Vyžadují při artikulaci znaku přítomnost nemanuální složky – orálního komponentu (Vysuček, P. 2008c), bez kterého by se specifický znak stal agramatickým a ztratil by svůj význam. **Orální komponent** je vizuální obraz úst (např. povypláznutý jazyk, vibrující rty apod.), který není odvozen z mluveného jazyka (Vysuček, P. 2008a).

Nepřímá pojmenování mají charakter ustálených slovních spojení a jejich význam je neodvoditelný z původního významu. Vznikají užitím existujícího pojmenování v novém kontextu, souvisejícím s původně pojmenovanou skutečností. Dochází jimi k přenesení významu na základě vnitřní nebo vnější podobnosti. Někdy dochází k tomu, že se kromě významu pozmění i forma znaku (např. rozdíl v artikulaci). Pevnou součástí nepřímého pojmenování bývá orální či většinou mluvní komponent (Vysuček, P. 2008a; Nováková, R. 2008a). **Mluvní komponent** znaku je na rozdíl od orálního komponentu odvozen z mluveného jazyka, artikulují se buď celá česká slova nebo jejich části (Vysuček, P. 2008a). U nepřímých pojmenování dochází podle R. Novákové (2008a) k posunu slovního významu. Užívá se například metafory (= přenesení významu na základě vnější podobnosti), metonymie (= přenesení pojmenování jednoho pojmu na druhý s prostorovou souvislostí), synekdochy (= záměny části za celek) a frazému (např. rčení, přirovnání, pranostiky, pořekadla, přísloví). *Orální a mluvní komponenty* nejsou součástí pouze specifických znaků a nepřímých pojmenování, ale i ostatních běžných znaků českého znakového jazyka, klasifikátorů atd.

K praktickému zvládnutí specifických znaků a nepřímých pojmenování nestačí pochopení teorie a několika praktických příkladů. Je nutné pravidelné setkávání se s podobou českého znakového jazyka v přirozených komunikačních situacích v komunitě Neslyšících (Vysuček, P. 2008c; Nováková, R. 2008a). Při studiu specifických znaků i nepřímých pojmenování je možné využít multimediálních materiálů, které jsou uvedené v seznamu literatury.

2.7 Odchytky v českém znakovém jazyce a osobní vlastní jména

Podle P. Slánské Bímové a L. Okrouhlíkové (2008) není český znakový jazyk unifikovaný, naopak je pro něj typická značná rozrůzněnost. V rámci České republiky existují různé regionální odchytky – nářečí či dialekty, jejichž původ má většinou souvislost s komunitami v jednotlivých školách pro sluchově postižené (Brno, Praha, Olomouc, Valašské Meziříčí, Plzeň, Hradec Králové atd.).

Jistou regionální rozrůzněnost lze pozorovat zvláště v oblasti lexika. Asi nejpatrnější je rozrůzněnost znaků na území Čech a na území Moravy. Obzvláště velká rozrůzněnost se objevuje zejména v některých konkrétních oblastech českého znakového jazyka, například při používání číslovek. V závislosti na věku a regionu se liší i používání nejen běžných, ale i specifických znaků a nepřímých pojmenování v českém znakovém jazyce (Nováková, R., Šebková, H. 2008).

V českém znakovém jazyce lze sledovat také odchytky genderové. Existují rozdíly mezi znakováním žen a mužů – u žen jsou znaky často realizovány pečlivěji a s využitím jemnějších tvarů ruky, než u mužů. Existují také odchytky generační. Jedná se o jiný způsob vyjádření starších neslyšících a mladších neslyšících osob. Rozlišnosti ve vyjádření jsou patrné i mezi neslyšícími lidmi z různých sociálních kruhů, a to zejména v širší znakové zásoby, v artikulaci mluvních komponentů znaku apod. V neposlední řadě jsou rozdíly ve způsobu vyjádření patrné mezi rodilými mluvčími českého znakového jazyka a těmi, kteří si český znakový jazyk osvojili až v pozdějším věku.

Variabilita je běžným jevem, který se vyskytuje u všech přirozených jazyků, tedy i u českého znakového jazyka. Jednotnost a univerzálnost je více typická pro uměle vytvořené systémy. Nutno podotknout, že český znakový jazyk dosud nedisponuje ani spisovnou varietou, kterou v českém jazyce k dispozici máme. Ke standardizaci takové

variety českého znakového jazyka je třeba pouze dostatek času, během kterého se k jejímu vytvoření postupně dospěje. Stejně tomu bylo a je i u jiných jazyků, například právě u češtiny (Slánská Bímová, P., Okrouhlíková, L. 2008). Specifickou variantou českého znakového jazyka je dětský znakový jazyk.

Antroponyma v českém znakovém jazyce

Jednou z oblastí, kde jsou odchylky poměrně hodně pochopitelné a přirozené, jsou osobní vlastní jména (antroponyma) v českém znakovém jazyce. R. Faltínová (2008), která se ve své publikaci s názvem *Osobní vlastní jména v českém znakovém jazyce* věnuje tomuto tématu velmi podrobně, užívá pro znaky, které se používají pro jména v českém znakovém jazyce, označení **jmenné znaky**.

Ve všech jazycích jsou osobní vlastní jména oblastí, z níž lze zjistit mnoho informací kulturního i sociálního charakteru. Pro Neslyšící je jméno důležité pro vytvoření sociální i personální identity a získat jej znamená vstoupit do úzce vymezené společnosti. Neslyšící používají dva soubory jmen – *oficiální jména získaná při narození* (vycházejí z mluveného jazyka) a *vlastní jména ve znakovém jazyce*. Teprve když neslyšící dostane jméno, stává se plnohodnotným členem komunity (Faltínová, R. 2008).

R. McKee a D. McKee (2000 in Faltínová, R. 2008, s. 19) uvádějí: „*Po celém světě se v komunitách Neslyšících běžně užívají jmenné znaky (sign names, name signs) pro členy těchto komunit. Jmenné znaky dostávají členové komunit od jiných Neslyšících v různých fázích svého života. Tato jména se liší od jmen legálních, jmen mluveného jazyka, která dostali od rodičů při narození.*“

Jmenné znaky jsou často deskriptivní, vznikají popisem nápadného rysu v chování či vzhledu člověka. Slyšící někdy využívají podobného typu pojmenování ve formě přezdívek. Neslyšící znají příslušníky komunity často pouze pod jejich jmennými znaky a formální jména (vycházející z mluveného jazyka a obdržena při narození) si nepamatují. Dokud členové české neslyšící rodiny nedostanou od komunity Neslyšících deskriptivní znak, používají se pro ně *inicializované jmenné znaky* či *ustálené (tradiční) jmenné znaky*. I když v rodině svůj jmenný znak většinou mají. Oslovování jmennými znaky není pro komunikaci mezi n/Neslyšícími uživateli českého znakového jazyka typické. Jméno se většinou používá jen tehdy, když daná osoba není v situaci přítomna (Faltínová, R. 2008).

3 Obtíže při osvojování českého znakového jazyka jako součásti přípravy na profesi v oblasti surdopedie v České republice

3.1 Cíle závěrečné práce a použité metodologie

Jedním z **hlavních cílů** závěrečné práce je podat ucelený přehled informací o osvojování českého znakového jazyka, sestavený na základě současných požadavků a potřeb studentů oboru surdopedie – budoucích surdopedů. Záměrem je umožnit studentům ***jasný vhled do problematiky českého znakového jazyka*** s cílem motivovat je k potřebné vlastní iniciativě a dalšímu samostatnému studiu českého znakového jazyka v rámci přípravy na profesi v oblasti surdopedie, a to pokud možno hned na počátku jejich studia. **Dalším stěžejním cílem** je zpracovat stručný souhrn důležitých informací o českém znakovém jazyce a uvést odkazy na zdroje, kde je možné si teoretické znalosti o českém znakovém jazyce rozšířit.

Jedním z **parciálních cílů** je zmapovat a analyzovat nejčastější potíže studentů oboru surdopedie při osvojování českého znakového jazyka v rámci studia na vysoké škole a ***reagovat na tyto obtíže formou souboru různých doporučení***. Dalším dílčím cílem je odkázat studenty na další materiály, které jim mohou být při řešení dané situace nápomocné a přinesou jim řadu podstatných a zajímavých informací. Závěrečná práce bude jako ucelený materiál sloužit jako doporučená literatura pro studenty speciální pedagogiky a jako ***základní doporučená literatura (povinná) pro studenty oboru surdopedie*** na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, a to zejména v rámci seminářů ke komunikaci osob se sluchovým postižením.

Teoretická část závěrečné práce byla zpracována monografickou procedurou na základě rešerší a analýzy odborné literatury i internetových zdrojů. **Praktická část** je postavena na složeném výzkumu, který v sobě zahrnuje kvalitativní i kvantitativní postupy.

Empirický výzkum se skládá ze ***dvou samostatných výzkumných šetření***, výsledky každého z nich jsou v práci prezentovány zvlášť. Jedním z nich je ***dotazníkové šetření***, realizované na podzim roku 2010 L. Hricovou a L. Doležalovou a zaměřené na zjišťování vnímání propojenosti speciálně pedagogické teorie a praxe z pohledu studentů. Většina výsledků tohoto výzkumného šetření byla prezentována na XII. Mezinárodní

konferenci k problematice osob se specifickými potřebami a VII. Mezinárodní dramaterapeutické konferenci, pořádané na téma „*Teorie praxi – praxe teorií*“ na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v březnu roku 2011.

K *druhému dílčímu výzkumnému šetření* byl v letech 2009 a 2010 proveden cílený předvýzkum a v roce 2011 bylo realizováno samotné výzkumné šetření, jehož cílem bylo zjistit obtíže studentů při osvojování českého znakového jazyka jako součásti přípravy na profesi v oblasti surdopedie. Výsledky výzkumu jsou doplněny o některé informace získané v rámci předvýzkumu, kdy probíhalo dlouhodobé sbírání a zaznamenávání postřehů studentů i vlastních postřehů výzkumníka.

Šetření L. Hricové a L. Doležalové v roce 2010 bylo provedeno jako smíšené, tedy s využitím kvantitativního i kvalitativního zpracování. Bylo realizováno mezi studenty surdopedie v různých oborech a ročnících, kteří již měli absolvované surdopedické praxe. Byla při něm použita výzkumná technika *dotazníku*. Návratnost dotazníků byla stoprocentní. Celkem se jednalo o 131 dotazníků, z nichž byl jeden vyřazen pro dosavadní neabsolvování praxe studenta v surdopedickém zařízení. Výsledky výzkumu jsou shrnuty ve dvou článcích autorek („*Propojení teorie a praxe v oblasti terciárního vzdělávání speciálních pedagogů se zaměřením na surdopedii*“, „*Význam teorie pro praxi a význam praxe pro teorii – Analýza postojů studentů oboru surdopedie k odborným praxím*“), které jsou publikované ve sborníku textů z výše zmíněné konference (Potměšil, M. 2012) a dohledatelné na webových stránkách Ústavu speciálněpedagogických studií Univerzity Palackého v Olomouci (www.ksp.upol.cz). V této závěrečné práci jsou navíc uvedeny zatím nepublikované výsledky, zpracované do tabulek a doplněné slovním komentářem.

Výzkumné šetření z roku 2011 má kvalitativní charakter a opírá se zejména o *analýzu dokumentů*, ale také o přímé (rovněž zúčastněné) pozorování. Z pohledu výzkumníka bylo pozorování zaměřeno na studenty speciální pedagogiky i českého znakového jazyka a na pedagogy českého znakového jazyka. Pozorování obou skupin bylo realizováno při výuce a při zkouškách. V obou situacích je možné si všimnout toho, co dělá studentům problémy. Výzkumné techniky byly ve vybraných případech doplněny o techniku volného rozhovoru. U analyzovaných dokumentů se jednalo o *písemné úvahy studentů* speciální pedagogiky se specializací surdopedie z pěti různých studijních oborů a z různých ročníků. Zadané téma znělo: *Obtíže při osvojování znakového jazyka jako součásti přípravy na povolání surdopeda*.

3.2 Zkoumané vzorky a cíle výzkumných šetření

V každém z obou samostatných výzkumů se jednalo o jiný výzkumný vzorek. **Dotazníkového šetření z roku 2010** se účastnilo celkem **130 respondentů – studentů** oboru Speciální pedagogika (ve specializaci Logopedie a surdopedie) a Speciální pedagogika – komunikační techniky na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Většina studentů byla v prezenční formě studia. Jednalo se o studenty různých ročníků, kteří již měli za sebou alespoň jednu praxi v oblasti surdopedie.

Kromě analýzy postojů studentů k odborným surdopedickým praktikám bylo jedním z **cílů výzkumu** zjistit jejich postoj k praktickým seminářům, zaměřeným na osvojování si základů komunikačních forem jedinců se sluchovým postižením, převážně však základů českého znakového jazyka. Dalším cílem bylo analyzovat zájem studentů a jejich snahu samostatně se věnovat poznávání kultury Neslyšících a českého znakového jazyka v reálných situacích v komunitě Neslyšících a v různých kurzech znakového jazyka.

V rámci **druhého výzkumného šetření** byl zkoumaný vzorek opět tvořen studenty Katedry speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, doplněn však byl o několik studentů celoživotního vzdělávání na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Celkem se jednalo o **86 studentů**. 77 studentů bylo z Masarykovy univerzity. Z toho bylo 25 studentů ve 2. ročníku jednooborového, 13 studentů v 1. ročníku dvouoborového navazujícího magisterského studia a 16 studentů ve 3. ročníku bakalářského studia oboru Speciální pedagogika. Zbytek byl tvořen 23 studenty ve 3. ročníku bakalářského studia oboru Speciální pedagogika – komunikační techniky. Zbývajících 9 studentů bylo ve 3. ročníku rozšiřujícího studia oboru Speciální pedagogika – surdopedie se zaměřením na znakový jazyk na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v rámci Centra celoživotního vzdělávání.

Cílem výzkumu, který byl založen zejména na analýze dokumentů a doplněn o výsledky z pozorování a volných rozhovorů, bylo analyzovat obtíže při osvojování českého znakového jazyka jako součásti přípravy na profesi v oblasti surdopedie v rámci vysokoškolského studia speciální pedagogiky (se zaměřením na surdopedii). Pozornost byla věnována názorům samotných studentů. Zadaný cíl byl zaměřen na obtíže obecné, ale také na konkrétní obtíže s ohledem na jednotlivé oblasti českého znakového jazyka a jeho gramatiky.

3.3 Analýza dotazníkového šetření

Z výzkumu L. Hricové a L. Doležalové v roce 2010 vyplynulo, že studenti považují v rámci studia oboru surdopedie za jedny z **nejpřínosnějších seminářů** ty, jejichž náplní je praktická výuka jednotlivých komunikačních forem jedinců se sluchovým postižením. Především se tedy jedná o prstové abecedy a základy českého znakového jazyka. Studenti pozitivně hodnotí možnost získat v rámci těchto seminářů **praktické komunikační dovednosti** a uvádějí, že v osobním kontaktu s lidmi se sluchovým postižením, kteří preferují český znakový jazyk, mohou lépe pochopit existující komunikační bariéru. Díky praxím mají možnost vyzkoušet si základní zásady při komunikaci s lidmi se sluchovým postižením a případně také osvojené základy českého znakového jazyka či prstové abecedy v reálné situaci. Mimo to se jim zdá být přínosem i teoretická výuka, týkající se zásad komunikace s osobami se sluchovým postižením, komunikačních přístupů využívaných při vzdělávání dětí, žáků a studentů se sluchovým postižením, kultury Neslyšících a jejího jazyka – českého znakového jazyka. Oceňovány jsou z pohledu studentů i semináře, jejichž náplní je tvorba pomůcek a realizace her pro rozvoj komunikačních dovedností dětí se sluchovým postižením a dětí s hluchoslepotou (Hricová, L., Doležalová, L. 2011).

Oblast komunikace je oblastí, kde se nejčastěji vyskytují obtíže v souvislosti s odbornými praxemi. Studenti uvádějí jako důvod těchto obtíží svou **neznalost nebo malou znalost českého znakového jazyka**, která jim praxe ztěžuje a do jisté míry jim i znemožňuje přístup k samotnému získání odborných praxí. Dalším důvodem obtíží jsou **nedostatečné příležitosti pro osvojení si českého znakového jazyka v rámci studia na vysoké škole**. Z **finančních důvodů** pak označují vyučujícími doporučované samostudium českého znakového jazyka mimo vysokou školu (v kurzech apod.) za **nedostupné**. Studenti by si přáli, aby v rámci výuky na fakultě bylo nabídek studia českého znakového jazyka více, aby byla zahájena co nejdříve (i kvůli připravenosti na odborné praxe) a aby byla souvislejšího charakteru.

Komunikační bariéru pomáhá studentům často bourat trávení volného času ve společnosti neslyšících, nedoslýchavých a ohluchlých lidí, při kterém získávají řadu zkušeností v oblasti komunikace s lidmi se sluchovým postižením. S osobami se sluchovým postižením se podle výzkumu pravidelně setkává 18 % studentů, občas 33 % studentů a **ojetiněle 49 % studentů**. Aktivní zájem o kulturu Neslyšících, který je velmi důležitým aspektem při osvojování si českého znakového jazyka, přitom projevuje 45 %

studentů. **53 % studentů o kulturu Neslyšících aktivní zájem neprojevuje** a 2 % studentů se k otázce nevyjádřila. Z dotázaných 130 studentů se 17 % zapojuje do dění komunity Neslyšících aktivně, zbylých 83 % se do něj nezapojuje.

18 % studentů oboru surdopedie v dotaznících uvedlo, že **nenavštěvovali žádný kurz českého znakového jazyka**. Jedna studentka ale český znakový jazyk již ovládá. Osvojila si jej na střední škole pro sluchově postižené, kde sama jako uživatelka kochleárního implantátu studovala s jinými neslyšícími žáky, od kterých se znakovat naučila. 82 % studentů z výzkumného vzorku uvedlo, že během svého studia kurz českého znakového jazyka absolvovali. **35 z nich (z celkového počtu 107 studentů) však absolvovalo pouze povinný seminář** Komunikace osob se sluchovým postižením v rámci studia, který je spíše „malou ochutnávkou“ z oblasti komunikace jedinců se sluchovým postižením (Hricová, L., Doležalová, L. 2011).

V tabulce 1, která je uvedena dále, je zobrazeno hodnocení seminářů ke komunikaci osob se sluchovým postižením na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity z pohledu studentů. Hodnocení bylo provedeno v souvislosti a s ohledem na využití poznatků z těchto seminářů v praxi. Jedná se o hodnocení podle klasické školní známkovací škály, které bylo zjišťováno u čtyř různých předmětů. Všechny předměty se týkaly přímé komunikace osob se sluchovým postižením a zahrnovaly praktickou výuku českého znakového jazyka. Do hodnocení v dotazníku se nezapojili všichni studenti, ale pouze ti, kteří dané semináře navštěvovali. Někdy však ani z těchto studentů nevedli všichni své hodnocení.

Hodnocení využitelnosti seminářů v praxi (dle klasické známkovací škály)	Komunikace osob se sluchovým postižením – seminář vedený slyšícím vyučujícím (SPLBP_SKOS)	Komunikace osob se sluchovým postižením – seminář vedený neslyšícím lektorem (SP_KOSL)	Komunikace osob se sluchovým postižením 1	Komunikace osob se sluchovým postižením 2
1	39	28	14	12
2	15	11	7	6
3	13	5	0	0
4	2	3	0	0
5	1	1	0	0
Celkový počet hodnotících studentů	70	48	21	18
Průměrné hodnocení semináře studenty – známka	1,73	1,71	1,33	1,33
Celkový průměr hodnocení všech seminářů – známka	1,63			

Tabulka 1: Hodnocení praktických seminářů ke komunikaci osob se sluchovým postižením studenty

Z tabulky 1 je jasně znát, že naprostá většina studentů hodnotí semináře ke komunikaci osob se sluchovým postižením jako velmi využitelné v praxi. Hodnocení se pohybuje od výborného do průměrného, přičemž špatné hodnocení se objevilo pouze ojediněle. Průměrné hodnocení všech čtyř praktických předmětů ke komunikaci osob se sluchovým postižením se pohybuje v rozmezí známek od 1,33 do 1,73. Celkové průměrné hodnocení všech čtyř vybraných seminářů je dáno známkou 1,63. Tento údaj byl vypočítán jako průměr ze všech známek, zadaných studenty ke všem jednotlivým předmětům. Nejedná se tedy o průměrnou hodnotu z celkového ohodnocení jednotlivých seminářů.

V tabulce 2 jsou zpracovány údaje o tom, kolik studentů navštěvuje či navštěvovalo kurzy českého znakového jazyka jednotlivých organizací, které kurzy nabízejí.

Organizace pořádající kurzy českého znakového jazyka pro veřejnost	Počet kurzistů z řad studentů oboru surdopedie na PdF MU
Pevnost/Trojrozměr/3Dimenze/Bezhran	24
Česká unie neslyšících/Unie neslyšících Brno	20
Při škole pro sluchově postižené	1
Soukromé kurzy/lekce	12
Povinný seminář na VŠ	88
Volitelný seminář na VŠ	45
Jiné kurzy českého znakového jazyka	8

Tabulka 2: Navštěvnost kurzů českého znakového jazyka studenty oboru surdopedie

Navštěvování kurzů českého znakového jazyka v organizacích Pevnost, Trojrozměr, 3Dimenze nebo Bezhran (kde jsou kurzy stejně či velmi podobně uspořádány) uvedlo 24 studentů (tedy 22 %) z celkových 107, kteří se nějakých kurzů účastnili. 20 studentů (17 %) uvedlo navštěvování kurzů v České unii neslyšících či Unii neslyšících Brno. Jeden student uvedl účast na kurzech českého znakového jazyka při škole pro sluchově postižené a 12 studentů účast na soukromých kurzech či lekcích. 88 studentů absolvovalo povinný jednosemestrální seminář Komunikace osob se sluchovým postižením (s kódem předmětu SPLBP_SKOS), zaměřený na praktickou výuku základů českého znakového jazyka a vedený slyšícím vyučujícím. 45 studentů se účastnilo volitelného semináře Komunikace osob se sluchovým postižením (s kódem předmětu SP_KOSL) s praktickou výukou základů českého znakového jazyka, kde byl vyučujícím buď neslyšící lektor, anebo slyšící vyučující. Účast na jiných kurzech českého znakového jazyka uvedlo 8 studentů. Součet studentů přesahuje celkový počet všech 107 studentů, kteří v dotazníku udali, že absolvovali nějaké kurzy českého znakového jazyka. Je to proto, že mnoho studentů navštěvovalo a/nebo navštěvuje více různých kurzů.

Přesné počty studentů v konkrétních kombinacích různých kurzů jsou uvedeny v dále uvedené tabulce 3.

Kombinace navštěvovaných kurzů českého znakového jazyka u jednoho studenta	Počet studentů
Povinný seminář na VŠ + Volitelný seminář na VŠ	12
Povinný seminář na VŠ + Volitelný seminář na VŠ + Pevnost/Trojrozměr/3Dimenze/Bezhran	10
Povinný seminář na VŠ + Volitelný seminář na VŠ + Pevnost/Trojrozměr/3Dimenze/Bezhran + Česká unie neslyšících/Unie neslyšících Brno	1
Povinný seminář na VŠ + Volitelný seminář na VŠ + Pevnost/Trojrozměr/3Dimenze/Bezhran + Soukromé kurzy/lekce + Jiné kurzy českého znakového jazyka	2
Povinný seminář na VŠ + Volitelný seminář na VŠ + Česká unie neslyšících/Unie neslyšících Brno + Jiné kurzy českého znakového jazyka	1
Povinný seminář na VŠ + Volitelný seminář na VŠ + Česká unie neslyšících/Unie neslyšících Brno + Soukromé kurzy/lekce	1
Povinný seminář na VŠ + Volitelný seminář na VŠ + Česká unie neslyšících/Unie neslyšících Brno	2
Povinný seminář na VŠ + Volitelný seminář na VŠ + Soukromé kurzy/lekce	1
Povinný seminář na VŠ + Volitelný seminář na VŠ + Jiné kurzy českého znakového jazyka	1
Povinný seminář na VŠ + Pevnost/Trojrozměr/3Dimenze/Bezhran	5
Povinný seminář na VŠ + Česká unie neslyšících/Unie neslyšících Brno	12
Povinný seminář na VŠ + Soukromé kurzy/lekce	3
Povinný seminář na VŠ + Jiné kurzy českého znakového jazyka	2
Povinný seminář na VŠ	35
Volitelný seminář na VŠ + Pevnost/Trojrozměr/3Dimenze/Bezhran	3
Volitelný seminář na VŠ + Česká unie neslyšících/Unie neslyšících Brno	1
Volitelný seminář na VŠ + Česká unie neslyšících/Unie neslyšících Brno + Soukromé kurzy/lekce	1
Volitelný seminář na VŠ + Pevnost/Trojrozměr/3Dimenze/Bezhran + Česká unie neslyšících/Unie neslyšících Brno + Soukromé kurzy/lekce	1
Volitelný seminář na VŠ + Soukromé kurzy/lekce	1
Volitelný seminář na VŠ + Jiné kurzy českého znakového jazyka	1
Volitelný seminář na VŠ	6
Pevnost/Trojrozměr/3Dimenze/Bezhran	2
Česká unie neslyšících/Unie neslyšících Brno + Soukromé kurzy/lekce	1
Při škole pro sluchově postižené + Jiné kurzy českého znakového jazyka	1
Soukromé kurzy/lekce	1
Žádné kurzy	22
Žádné kurzy, ale znalost českého znakového jazyka ze SŠ pro sluchově postižené	1

Tabulka 3: Absolvování kurzů českého znakového jazyka studenty oboru surdopedie mimo VŠ

V tabulce 4 jsou uvedeny počty studentů oboru surdopedie podle délky studia českého znakového jazyka – podle počtu semestrů, které studenti věnovali studiu českého znakového jazyka (v jakýchkoli z výše uvedených kurzů a/či seminářů). Jak je patrné z tabulky 4, **většina studentů absolvuje pouze jeden či dva semestry výuky českého znakového jazyka** a osvojí si tak **minimální základ pro komunikaci s mluvčími českého znakového jazyka**. Zájem studentů o kurzy postupně upadá a počty dále pokračujících studentů se snižují.

Důvodem může být pocit studentů, že základy českého znakového jazyka jsou takto pro začátek dostačující, **nedostatek financí na poměrně nákladné kurzy** a současná potřeba získávání jiných (v tu chvíli pro studenty důležitějších) znalostí. Často ale bývá

důvodem také to, že studenti mají pocit, že se dále ve znakovém jazyce již nerozvíjejí, protože dosáhli v tomto ohledu své maximální hranice.

Délka studia českého znakového jazyka – počet semestrů věnovaných kurzům	Počet studentů
1 semestr	34
2 semestry	22
3 semestry	12
4 semestry	6
5 semestrů	3
6 semestrů	1
7 semestrů	1
8 semestrů	1
9 semestrů	1

Tabulka 4: Celkový počet semestrů věnovaných studenty oboru surdopedie studiu českého znakového jazyka

V souvislosti s délkou studia českého znakového jazyka u studentů oboru surdopedie jsou v tabulce 4 uvedeny počty studentů z výzkumného vzorku, kteří se studiu českého znakového jazyka věnovali a/či věnují od jednoho do devíti semestrů. Údaje vypovídají o celkovém počtu absolvovaných semestrů v kurzech či seminářích českého znakového jazyka u každého jednotlivého studenta.

Na základě získaných informací lze shrnout, že se minimálně po dobu jednoho semestru učilo českému znakovému jazyku 81 studentů oboru surdopedie z Katedry speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Dva semestry výuky českého znakového jazyka absolvovalo již méně respondentů – 47 studentů. Tři semestry věnovalo studiu českého znakového jazyka 25 studentů a čtyři semestry 13 studentů. Pět semestrů studovalo český znakový jazyk 7 studentů, šest semestrů 4 studenti, sedm semestrů 3 studenti, osm semestrů 2 studenti a devět semestrů pouze 1 student ze zkoumaného vzorku. Je ovšem nutno vzít v úvahu, že někteří respondenti požadovaný údaj do dotazníku neuvedli.

U studentů oboru surdopedie, kteří se učili a/nebo učí český znakový jazyk, **je průměrná délka tohoto studia dva a čtvrt semestru**. Průměrná délka studia českého znakového jazyka **u všech studentů oboru surdopedie z výzkumného vzorku je necelého jeden a půl (1,4) semestru**.

3.4 Výsledky kvalitativního výzkumu

Jako základní a nejpodstatnější obtíž při osvojování si českého znakového jazyka jako součásti přípravy na profesi v oblasti surdopedie se studentům jeví absolutní **nedostatek praktické výuky komunikačních dovedností** v českém znakovém jazyce v rámci studia oboru surdopedie na vysoké škole. Studenti přitom uvádějí, že znalost této komunikační formy je velmi důležitou podmínkou pro možnost uplatnění veškerých ostatních (teoretických i praktických) znalostí z oboru. Také je to obecně podmínka celkového úspěšného uplatnění se v praxi. Podle studentů by výuka českého znakového jazyka měla být nedílnou součástí studia, a to ne pouze v rámci jednosemestrálního volitelného semináře (do kterého se navíc řada studentů nedostane kvůli omezené kapacitě předmětu), či případně jednosemestrálního povinného předmětu (který však učí slyšící vyučující). Ani čtyřhodinová dotace týdně v rámci tohoto semináře podle studentů nestačí. Studenti dále nejsou spokojeni s tím, že předmět probíhá v jednom bloku, raději by měli výuku dvakrát týdně a v kratších jednotkách.

Studenti uvádějí, že jim **neschopnost fakulty zajistit pravidelnou výuku českého znakového jazyka** v rámci studia oboru surdopedie velmi vadí, někteří dokonce uvedli, že to „*považují za ostudu*“, jelikož studium takto vlastně není kompletní. Praktické semináře s výukou českého znakového jazyka by podle nich měly být povinně zařazovány v každém semestru již od ročníku, kdy si student zvolí specializaci v oboru surdopedie. Studenti doplňovali, že takto mají buď **minimální anebo dokonce žádné znalosti** českého znakového jazyka, protože v době studia se musejí učit teorii a zároveň by pak navíc ještě museli docházet na kurzy českého znakového jazyka, což ve svém volném čase nezvládají. Dalším velmi často uváděným důvodem vedle **nedostatku času** byla **finanční situace** studentů obecně, při níž si poměrně drahé kurzy nemohou dovolit, „*i kdyby chtěli sebevíc*“. Vzhledem k blížícímu se zpoplatnění vysokých škol podle nich tedy nezbývá než doufat v brzké vyřešení situace a zavedení více praktických seminářů mezi povinné předměty studia, neboť se obávají, že potom již na kvalitní kurzy nebudou mít finanční prostředky vůbec žádné.

Někteří studenti jsou ve svém hodnocení studia na fakultě shovívavější a chápou, že studium oboru surdopedie se musí věnovat různým oblastem a nemůže být zaměřené jen nebo z velké části pouze na studium českého znakového jazyka. Jsou si vědomi toho, že jim **škola nabídne základy znalostí a vhled do problematiky**, ale dál už se musejí snažit

sami. Uvádějí, že jsou i tak za možnost studia českého znakového jazyka na fakultě vděční, a praktické kurzy zaměřené na komunikaci osob se sluchovým postižením řadí mezi nejpodstatnější studijní poznatky z vysoké školy. Semináře věnované tomuto tématu vzbuzují u řady studentů často hlubší zájem o český znakový jazyk, který však **ne u všech dále přetrvá**, zejména když si studenti uvědomí všechny obtíže s tím spojené (např. nutnost začít si platit z vlastních zdrojů časově náročné kurzy). Studenti přiznávají, že to pak mnozí z nich „vzdávají“ a vyčkávají s osvojováním českého znakového jazyka, se kterým by opět začali až v budoucnu v případě potřeby.

Někteří studenti však ihned plánují využívání možnosti absolvování placených rozšiřujících kurzů. Záleží totiž podle nich na **motivaci** každého, se tento jazyk učit. Souvisí to i s vůlí každého **překonávat komunikační bariéry**. Ten, kdo o to podle jejich názoru „opravdu stojí“, si finance vymezí a navštěvuje i placené kurzy, které se jeví být jediným možným řešením, jak se v této oblasti cíleně a kvalitně posouvat dál. Podle některých studentů je dobré věnovat se již během příprav na budoucí práci více praxi a mít možnost opakovat český znakový jazyk přímo s jeho mluvčími, prohlubovat si a získávat informace o společnosti Neslyšících. Toto se naskýtá jako přirozená možnost osvojování si této vizuálně motorické komunikační formy, která by měla doprovázet i studium v kurzech. Z pohledu studentů je lepší snažit se osvojit si český znakový jazyk přirozenou cestou a nikoli jenom „biflováním“ znaků.

U otázky návštěvy placených kurzů českého znakového jazyka se studentům jeví jako výhodné získání certifikátu o jejich absolvování. Certifikovaná osvědčení ale bohužel získají většinou jen v nižších modulech kurzů v různých organizacích, a to podle toho, zda jsou kurzy akreditované Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy. Studenti velmi kladně oceňují, když jsou vyučujícími přímo neslyšící/Neslyšící lektori, nejlépe rodilí mluvčí českého znakového jazyka. Výuka s neslyšícím bývá podle studentů zábavná a díky výrazné mimice i velice dobře srozumitelná. Navíc bývá také často proložená různými pohybovými aktivitami. Hodiny s neslyšícím lektorem jsou podle studentů mnohem efektivnější než hodiny se slyšícím vyučujícím, jelikož dochází přirozeně i ke zprostředkování pohledu do kultury Neslyšících. O problematiku kultury Neslyšících a její jazyk se však člověk musí dostatečně zajímat a musí se jí věnovat hodně sám, musí ji prozkoumávat. Podle studentů nejde jen o rozšíření obzorů, ale o pochopení specifické komunikace v této skupině osob. Mnoho studentů uvedlo, že i když se jim český znakový

jazyk velmi líbí a láká je, odradí je mnohdy od jeho studia fakt, že se **učení stává povinností a ne radostí**.

Kulturu a jazyk Neslyšících přirovnávají slyšící studenti ke kultuře a jazyku jiné země, jiného národa. Když člověk přijede bez znalosti jazyka do neznámé země, jejíž obyvatelé se všemi zvyky jsou pro něj cizí, často pak podle názoru studentů **závisí na tamních obyvatelích**, jak jej mezi sebe přijmou, zda ho nechají „*nahlédnout pod pokličku podstaty vlastní společnosti*“ a naučí jej svůj jazyk. Pokud toto nenastane, člověk bude navždy jen chodit okolo, ale **hranice komunity nikdy nepřekročí**. Studenti uvádějí, že neslyšící/Neslyšící jsou většinou velmi vstřícní ke každému, kdo chce alespoň trochu pochopit a poznat jejich život, takže nebývá problém učit se znakový jazyk mezi nimi i se všemi specifiky kultury Neslyšících. Podle studentů je ale také možné setkat se s názorem z komunity Neslyšících, že by **znakový jazyk neměl být vyučován**, že by neměly být pořádány kurzy s výukou tohoto jazyka pro slyšící. Někteří členové komunity nechtějí, aby jim slyšící, majoritní skupina rozuměla. Bez znalosti českého znakového jazyka v kontaktu s neslyšícími/Neslyšícími by se pak ale situace stala mnohem těžší a složitější. Toto potvrzují i studenti – hovoří o tomto pocitu v souvislosti s praxemi, kde se první dny často **cítí jako v jiném světě**. Někteří uvedli, že jim praxe trochu připomínaly pobyt v cizině, kde se člověk seznamuje s cizím prostředím a kulturou lidí kolem. Někteří studenti zažívají **pocity trapnosti až studu kvůli neznalosti jazyka**, když chtějí něco říct, ale nevědí jak.

Po ukončení praxí si i ti, kteří dosud neměli zkušenost s komunikací s lidmi se sluchovým postižením, uvědomují, jak je důležité udržovat oční kontakt. **Udržování stálého očního kontaktu** dělá mnohým studentům velký problém. Je to způsobené například tím, že v kultuře slyšících je stálý oční kontakt považován za příliš intimní a v souvislosti s cizími osobami za neslušný. Slyšícím není příjemné, když je někdo dlouze pozoruje. Slyšící lidé jsou navíc rozptylováni mnoha zvuky a to je další důvod, proč je jejich **oční kontakt neustále přerušovaný**. Studenti popisují, že jsou si vědomi toho, že by při osvojování si znakového jazyka měli vnímat znakovýho lektora periferně jako celou osobu a udržovat s ním stálý oční kontakt. Mají s tím ale často problém a mnohdy místo pohybů celého těla a mimiky obličejem **sledují pouze pohyby jeho rukou**. To bývá lektorovi, ale přirozeně i kterémukoli jinému neslyšícímu mluvčímu, většinou dost nepříjemné. Ruce sledují studenti zejména kvůli **potřebě vnímat detailně každý znak**. Jedna studentka uvedla, že „*je samozřejmě neslušné se někomu dívat na ústa, když mluví, a tudíž je i neslušné strnule zírat někomu na znakový ruce*“. To přirovnání považujeme za

velmi výstižné. Navíc se díky mimice dají některé znaky pochopit z kontextu, ze souvislostí ve větě.

Český znakový jazyk a jeho osvojování **nepřipadají studentům jednoduché**, i když se to tak na první pohled (či po prvních pár lekcích, kde se člověk nesetká s mnoha výjimkami a chytáky) může někomu možná jevit. Podle odpovědí studentů je to však spíše právě naopak. Jde podle nich o **velmi obtížný a složitý jazyk**, jehož osvojování je srovnatelné s jakýmkoli jiným cizím jazykem. Jedna studentka uvedla, že jí na počátku znakový jazyk připadl „*jako nějaké neurčité mávání rukama*“, které pro ni bylo zcela nepochopitelné. Mluvené cizí jazyky mají stejný základ jako čeština (jsou auditivně orální a založené na slovech a jejich lineárním řetězení), proto se je slyšící učí poměrně rychle a dobře. Jejich učení totiž vyžaduje podobné postupy a metody, podobný styl soustředění apod. **Český znakový jazyk je však jiný**, vizuálně motorický a založený na obrazech (znacích) a na simultánním vrstvení informací s využitím trojrozměrného prostoru. Je navíc spojený s výraznou mimikou a s pohybem rukou, k čemuž je podle studentů **třeba i určitá dávka talentu a praxe**. Někteří studenti uvádějí, že český znakový jazyk pro ně byl oproti studiu cizích mluvených jazyků úplně novou zkušeností a že jim „*jazykové nadání nebylo nic platné*“. Jedné ze studentek připadá český znakový jazyk složitější také proto, že se při jeho učení **nemůže opřít o psané texty**. Někteří dodávali, že důležitější než jazykový talent je při něm schopnost dedukce, dosavadní schopnost neverbálního vyjadřování, chápání mimiky a gest okolí a také **schopnost odpoutat se od svého mateřského jazyka**. Český znakový jazyk se nelze naučit za rok či dva. Člověk se jej musí učit celý život, jelikož jde o jazyk přirozený a živý, který se **stále vyvíjí**. Čím se člověk v osvojování si tohoto jazyka dostává dál, tím těžší se mu tato práce a úsilí jeví. Na povrch pak vyplouvají všechny nejasnosti, překážky a limity. Jako hlavní problémy uvádějí studenti často **prvotní prolomení komunikační bariéry a odbourání strachu** slyšících z komunikace v českém znakovém jazyce, zbavení se nejistoty, jak neslyšícího oslovit a jak komunikaci zahájit, a odstranění obav z toho, jaké budou reakce neslyšícího, zda dojde k vzájemnému porozumění apod. Velkou roli hrají **rozpaky, ostych** a někdy až **stud slyšících** použít velmi odlišný způsob vyjadřování, který je hodně expresivní. Studenti dále dodávají, že je pro ně v komunikaci s neslyšícími obecně **těžké dodržování všech známých zásad**.

Někteří ze studentů uvedli, že je na začátku studia českého znakového jazyka hodně překvapilo, jak je **těžké a vyčerpávající se soustředit** a sledovat po delší dobu člověka,

který jen znakuje. Jde totiž najednou o úplně **jiné rozkládání pozornosti**. Není možné se „*třeba jen na chvíli odvrátit pohledem*“ nebo se „*nad něčím zamyslet*“, jelikož by člověk rázem ztratil přehled o situaci a unikly by mu informace. V rámci učení se jedná o zcela jiný způsob, než který slyšící využívají při osvojování si cizího (mluveného) jazyka. Hraje zde roli **úroveň pohybové paměti** a **schopnost přesné nápodoby**. Nedostatečná pozornost a obtíže s jejím udržením také způsobují problémy se zachycením samotných znaků i celého znakového sdělení, zvláště pokud jde o delší, souvislejší projev. Učení se znakovému jazyku **vyžaduje hodně pozornosti**. Celé znakování je velmi náročné na postřeh a soustředění a často se objevuje **únava**. Jedna ze studentek přímo uvádí, že pro ni zpočátku bylo velice obtížné udržet pozornost, jelikož celá lekce probíhala **za „hrobového“ ticha** a přibližně po hodině znakování už na sobě cítila obrovskou únavu. Bylo to pro ni „*ohromně vyčerpávající*“. Jako slyšící podle tvrzení studentů nejsme zvyklí na tak dlouhé a tak velmi intenzivní soustředění. Jiná studentka uvedla, že jí chvíli trvalo, než si zvykla po celou dobu lekce mlčet a ke komunikaci používat jen ruce a mimiku. Znaky se jí zdály **těžké, pravidla složitá a ruce neobratné**.

Zpočátku činí některým studentům problémy automatický, **častější fyzický kontakt**, na který nejsou zvyklí, a proto jim bývá nepříjemný.

Zejména na počátku je velmi těžké **odpoutat se od slyšeného a mluveného jazyka**. Někteří studenti považují schopnost oprostít se od vlastního mateřského jazyka dokonce za to nejobtížnější, protože to není přirozené. Potom se **nemohou zbavit struktury české věty**, jejíž slova ke znakování stále artikulují. Přijmout odlišnou gramatiku a syntax a ubránit se artikulaci či vyřčení českého slova při realizaci příslušného znaku je velmi náročné. Projev studentů se pak velmi liší od českého znakového jazyka. Věta českého znakového jazyka má totiž zcela odlišnou skladbu v porovnání s českým jazykem. Překonat vázanost na mateřský jazyk, **respektovat rozdílnost struktur obou jazyků** a „*dát pak správně dohromady větu v českém znakovém jazyce tak, aby zůstal zachován její význam*“, považuje mnoho studentů za umění. Podle studentů je také těžké **sžít se s „podivnými“ zvuky**, které někdy doprovázejí orální komponenty, a u některých znaků pak mít naopak zavřená ústa. Celkově se studentům zprvu nedaří neostýchat se a **výrazně používat mimiku**. V kurzech Trojrozměru například studenti oceňují, že se učí znakovat přímo ve větách s gramatikou českého znakového jazyka. Člověk se totiž nejprve musí **naučit chápat strukturu jazyka**, vnímat, co je ve sdělení důležité, a naučit se, „*jak*

to správně poskládat“. Jakmile člověk pochopí, jak se znakový jazyk tvoří, může se ho učit používat. Znaková zásoba v těchto kurzech také není omezena jen na podstatná jména.

V souvislosti se samotnými znaky si většina studentů stěžuje na to, že má **malou znakovou zásobu** v českém znakovém jazyce. Každý student má určitou maximální hranici počtu rychle osvojovaných znaků, další znaky nad tuto hranici si už osvojuje hůře. Některým studentům osvojování znaků trvá déle a jiným kratší dobu, je to velmi individuální. Studenti vnímají jako problematické **zapamatovat si větší množství znaků** (i když některé jsou podle nich hodně názorné a logické, což jejich vštípení usnadňuje) a hlavně to, **jak a kde přesně se jednotlivé znaky tvoří**. Přitom je přesná tvorba znaků velice důležitá, jelikož pokud se jejich realizace byť jen trochu pozmění, často hned znaky nesou jiný význam a může jít třeba i o znaky vulgární. Studentům se znaky mnohdy jeví jako **velmi podobné** a pletou se jim, všechny se jim „*slévají dohromady*“. Hodně znaků má také **více významů**. Je těžké si je všechny zapamatovat a vybavit si pak v komunikaci ten správný význam k právě použitému znaku.

Obtíže občas studentům činí i **nedokonalá jemná motorika a koordinace ruky** (především zpočátku), která je pro znakování podstatná. Občas o svém nedostatku člověk ví, někdy si jej však naopak příliš neuvědomuje. S obratností ruky lze ale pracovat, lze ji cvičit a zdokonalovat. **Ruce i prsty si musejí zvyknout** na tvary a polohy, které dříve nepoužívaly, je potřeba je rozcvičit. I když člověk nemá problémy s pohybem, občas dochází k **nepřesnému ukazování znaků** (student si nevybaví správně všechny komponenty znaku – tvar rukou, pohyb atd.). To činí potíže v konečném významu vyjádření, význam může být narušen či pozměněn. Často také studenti znaky **rychle zapomínají** nebo si je nevybavují zcela přesně. Velké problémy mají například i s **odchylkami znaků** (především s jejich rozpoznáváním), zejména s variantami regionálními v rámci České republiky a s odchylkami generačními. Dále pak s odchylkami v individuálním provedení. Pokud například někdo použije nepatrně pozměněný znak, než si jej student osvojil (může to být způsobeno i rychlostí artikulace a uvolněností situace), může to na studenta působit matoucím dojmem. V mnoha případech si studenti stěžují, že **pro některá slova znají více znaků** a nevědí, který znak použít v konkrétní situaci. Mnoho věcí je ale otázkou jazykového citu, jak sami studenti hodnotí, otázkou délky používání českého znakového jazyka a množství zkušeností s komunikací s členy komunity Neslyšících.

Zpočátku podle studentů nějakou dobu trvá, **než se člověk adaptuje** na tak odlišný způsob komunikace. Nejedná se o pouhé naučení jednotlivých znaků, ale o pochopení odlišné stavby vět a celé gramatiky. Slyšícím také často **chybí vizuální představivost** neslyšících. Problémy se vyskytují **s vizuální pamětí a s vnímáním stran a směrů** při realizaci a nápodobě jednotlivých znaků českého znakového jazyka. Při artikulaci znaků je vždy třeba dodržet dominantní ruku, ať už jde o pravou či levou. **Uvědomění si a dodržování aktivní a pasivní ruky** je rovněž uváděno jako problematické. Studentům se často pletou strany a směry, tedy orientace při využívání prostoru v českém znakovém jazyce, a to hlavně na začátku. Vždy je potřeba uvědomit si, že přebíráme znak tak, jak jej ukazuje lektor (či neslyšící mluvčí) ze svého pohledu. Také při orientaci v prostoru se všechno to, co lektor znakuje ze svého pohledu vpravo, ukazuje z pohledu studenta také vpravo, tak aby bylo vždy **zachováno sdělení z pohledu mluvčího**. Podobné je to i se směry k tělu a od těla. Studenti mají často problém osvojit si gramatiku českého znakového jazyka tak, aby na ni nemuseli při znakování myslet, aby si ji **zautomatizovali**.

Velmi problematickou oblastí (pro některé dokonce jednou z nejproblematictějších) je pro studenty **používání klasifikátorů** v českém znakovém jazyce, hlavně u pohybu zvířat a popisu některých situací při vyprávění. Obtíže činí také **zachycení rychle artikulovaných číslovek** v projevu neslyšícího a recepce rychle artikulovaných slov či **delších celků v prstové abecedě**, zejména jednoruční, která je podle studentů náročnější. Hodně zde navíc situaci komplikují různé odlišnosti (odchyly, varianty).

Pro slyšící studenty jsou velice náročné na osvojení **specifické znaky** v českém znakovém jazyce, jejich správné užívání i samotné pochopení a porozumění jim. Specifické znaky se totiž využívají ve více významových kontextech, které jsou sice jasně dány, ale pro slyšící nejsou často zcela jednoznačné. Vyplývá to z odlišností českého jazyka a českého znakového jazyka. Existuje zde velmi **úzká významová hranice**, kdy je možné znak použít a kdy ne. Často se tato hranice objevuje i mezi významem jednotlivých specifických znaků. Studenti často musejí zapojit veškerou kapacitu myšlení, vedoucí k pochopení jednoho specifického znaku. Neslyšící lektori vysvětlují užívání specifických znaků na množství příkladů, ale některé pro slyšící studenty zdánlivě podobné příklady se pro využití znaku nehodí. Specifické znaky také **nemají většinou jednoslovný český ekvivalent**, takže je o to těžší, je studentům přiblížit. Studenti dodávají, že jim v pochopení specifických znaků pomáhá kontakt s neslyšícími uživateli českého znakového jazyka. Nedostatečná znalost specifických znaků podle nich pramení z **malé zkušenosti** s jejich

používáním. Studenti upřesňují, že i když už jim rozumějí, většinou je **sami aktivně nepoužívají**. Někdy udávají, že jim problém dělá **používání orálních komponentů** z důvodu ostýchavosti či studu.

Velké těžkosti studentům dále způsobuje syntax, **dodržování správného znakového řádu** v českém znakovém jazyce. Často v této oblasti „*hodně tápou*“. A i když pak ovládají dostatečný počet znaků, nedokáží často sestavit věty správně tak, aby v nich nebyly gramatické chyby. Někteří uvádějí, že nenacházejí v tak hodně odlišné gramatice českého znakového jazyka a v uspořádání vět a promluvy dlouho žádnou logiku. Znakosled v českém znakovém jazyce je podle studentů „*zapeklitý*“ a často se jim stává, že sklouzávají k užívání znakové češtiny. Například při tvoření otázek jsou si často nejistí. Uvádějí, že pravidla znakového řádu jim nejsou vůbec jasná a nemají je zautomatizovaná, takže si v praxi správný znakový řádek ani nevybaví. Věty se studenti někdy učí nazpaměť a na základě takto z paměti osvojených vět se pak pokoušejí o sestavování vět nových.

Český znakový jazyk je podle studentů z velké části založen na logickém myšlení. Mnoho studentů považuje za vrchol svých těžkostí v osvojování si českého znakového jazyka **popis a využívání prostoru**. Prostor jako takový vystihuje znakový jazyk nejvíce, protože český znakový jazyk je svým charakterem trojrozměrný. Jedná se o zcela jinou existenci jazyka, než je tomu u jazyků mluvených. Studentům často dělají problémy vyprávění a popis, které také prostoru hodně využívají. S tím souvisí rovněž již výše zmíněné problémy s **používáním klasifikátorů**.

Další velice náročnou oblastí je pro studenty **využívání mimiky**. Mimika je při znakování velmi důležitá, má být výrazná a odpovídající situaci. Mnohdy v sobě nese i gramatické informace. Slyšící studenti mají často s používáním výrazné mimiky problém, jelikož na ni ve svém mluveném projevu v českém jazyce nejsou zvyklí. Někdy si nejsou jistí, **kdy se který výraz používá** a co přesně vyjadřuje a zdůrazňuje. Problémy také některým činí plynulé přechody mezi jednotlivými mimickými vyjádřeními. Jedna studentka konkrétně uvádí, že je pro ni těžké udržet neutrální výraz a pak plynule přejít do jakéhokoli jiného mimického výrazu. Nějaký určitý mimický výraz je součástí každého znaku, mění se ale také v závislosti na kontextu a emocionálním náboji vyjádření. Studenti poukazují na **problémy s mimikou v souvislosti s gramatikou** (někdy se při realizaci znaku užívá mluvní, jindy orální komponent, obojí je při různých typech otázek zdvihnuté či stažené, mimika je rozhodující i při stupňování přídavných jmen apod.). Někteří studenti hovoří o tom, že mají pocit, že „*ke správnému znakování je potřeba mít i trochu hereckého*

nadání“. Připadá jim **těžké používat mimiku v kurzu**, protože jde o hrané a ne o reálné situace. V běžné konverzaci se podle nich přiléhavá mimika použije snáze.

Studenti si někdy stěžují na **střídání lektorů**. Na druhou stranu však není dobré, být zvyklý pouze na jednoho lektora. Těm studentům, kteří mají zkušenost s českým znakovým jazykem v praxi, je jasné, že **každý neslyšící má svůj vlastní způsob vyjadřování**. Někdo znakuje pomalu a srozumitelně, jiný velmi rychle, další velice nenápadně atd. Způsobů vyjádření je mnoho a často záleží i na charakteru a temperamentu mluvčích. Pro studenty je na percepci a porozumění těžký **rychlý projev** a také **velmi malý pohyb při znakování** (nevýraznost znaků). Jsou si ale také sami vědomi toho, že porozumění záleží především na zvyku a dostatečném tréninku komunikace v reálných komunikačních situacích.

Těžká se studentům zdá také domluva v českém znakovém jazyce s **neznámými neslyšícími**. Rozdíl vnímají rovněž v tom, jestli s nimi komunikuje lektor, anebo jiný neslyšící. Studenti uvádějí, že **neslyšící lektor v kurzu znakuje pomaleji** a studenti tak potom nejsou zvyklí na rychlost projevu některých ostatních neslyšících. I ti, pokud vidí, že hovoří se slyšícím, většinou přizpůsobí svůj projev a zpomalí jeho tempo. Mnohdy se ale slyšícímu přizpůsobují ve svém projevu především tím, že v dobré víře začnou sami více odezírat, používat hlas a ukazují více či méně znakovanou češtinou, aby tak urychlili a zjednodušili dorozumění. Proto je někdy **problém najít komunikačního partnera**, od kterého by se dalo v rozhovoru hodně učit a zdokonalovat se v (čistém, ryzím) českém znakovém jazyce. Komunikace se pak omezuje na malou znakovou zásobu a komunikační dovednosti v českém znakovém jazyce stagnují.

Pokud **člověk potkáva lektory českého znakového jazyka** i mimo kurzy, vždy se mu díky svým zkušenostem snaží při neporozumění vysvětlit a opsat situaci jinak, ale stále za pomoci českého znakového jazyka. Když se pak lektori „*dostávají do krize*“, použijí prstovou abecedu k odhláskování potřebného. Očekávají od studenta také jen určitou znakovou zásobu podle úrovně modulu kurzu, který člověk navštěvuje. Takové podmínky studentům komunikaci usnadňují. **S jinými neslyšícími je pak komunikace mnohem náročnější** a studenti mnohdy zažívají až pocity bezmoci, když nerozumí nebo nedokáží vyjádřit to, co by chtěli. Někdy si podle jejich slov „*připadají až hloupě, když nechápou*“. Což může být frustrující. Na některé studenty však tyto situace působí naopak velmi motivačně, jak sami uvádějí.

Studenti si poměrně často stěžují na to, že existuje **málo příležitostí k procvičování** komunikačních dovedností v českém znakovém jazyce v praxi. Pro začátečníka je pak velice těžké se v českém znakovém jazyce rozvíjet. Je totiž potřeba neustále trénovat a opakovat. Někteří ze studentů také uvádějí, že mají **málo motivace** k osvojování si českého znakového jazyka, jelikož je to komunikační systém v běžné populaci **málo rozšířený** a jeho uživatelů se vyskytuje jen omezený počet. Jedna ze studentek k němu z tohoto důvodu prý nejprve chovala nelibé pocity, které však byly způsobené také počáteční neznalostí.

Při osvojování si českého znakového jazyka je kontakt s neslyšícími více než nutný. Studenti podotýkají, že je potřeba mít „**štěstí na ochotné neslyšící**“, kteří dobře ovládají český znakový jazyk a kteří budou mít trpělivost komunikovat s člověkem, který se jejich jazyku teprve učí a jeho projev tudíž nebude dokonalý. Důležité jsou podle studentů častější příležitosti, protože nejlépe se jazyk dá naučit vždy v přirozeném kontaktu s mluvčími daného jazyka.

Studenti podotýkají, že mají **k dispozici velmi málo výukových CD či DVD**, které by si mohli zakoupit a český znakový jazyk se tak učít a procvičovat si jej i doma. Co se týče televizního vysílání, existuje podle nich také jen **málo možností sledování pořadů** v českém znakovém jazyce. K opakování a cvičení recepce lze však využívat také internet. Některým studentům podle jejich tvrzení výuková CD ani internet příliš nepomáhají, více znaků si prý zapamatují z praktických kurzů. Pro jiné jsou ovšem **multimediální programy a internet velkou pomocí** a považují videosekvence znaků za ideální pro učení a opakování znakové zásoby. Studentům také kromě videozáznamů jednotlivých znaků pomáhají i videonahrávky celých promluv v českém znakovém jazyce. Při videozáznamu však musí většina studentů **shlédnout záznam několikrát**, aby došlo k jeho správnému pochopení. Studenti zdůrazňují, že pokud se chce člověk znakový jazyk naučit dobře a chce ho umět co nejlépe používat, je potřeba, aby měl o něj opravdu zájem a vyhledával co nejvíce příležitostí, ve kterých se může s českým znakovým jazykem setkávat. Ani tak si část studentů prý nedokáže představit, že by se v něm někdy zvládli dostat na takovou úroveň, aby byli schopni kvalitního dorozumění se s neslyšícím člověkem. Jako nejtěžší na naučení se studentům jeví **taktilní znakový jazyk osob s hluchoslepou**.

Studenti chápou jako negativum při učení se českému znakovému jazyku fakt, že během výuky (zejména v prvních modulech kurzů v Trojrozměru) **nemohou a ani nestíhají používat sešity** a zapisovat si jednotlivé znaky, takže je pro ně velice obtížné si

znaky správně osvojit. Podle nich je problematické až nemožné vytvořit si slovníček s úplným zápisem realizace znaků. Proto se znaky nedají tak dobře doma opakovat a dochází k jejich **rychlejšímu zapomínání**. Někteří studenti litují, že v začátcích svého učení se českému znakovému jazyku **neovládali systém zápisu SignWriting**. Když si totiž vytvářeli vlastní zápisy, často se v nich posléze nedokázali zorientovat. Anebo si zapisovali **jen glosy** ke znakům (slova s významem znaku), ale podobu znaku si k nim posléze již nevybavili. Díky existenci a znalosti notačního systému SignWriting je podle studentů tento problém již částečně překonaný, protože SignWriting umožňuje zapsat vizuálně motorickou podobu každého znakového jazyka. Učení a psaní si poznámek tak může být ulehčeno tomu, kdo se SignWriting naučí. Kromě tohoto notačního systému existuje i **jiná možnost záznamu jednotlivých znaků**, ten je ale podle některých studentů **velmi nepřehledný**.

Studenti často uváděli, že „*si v českém znakovém jazyce moc nevěřím*“. Kvůli nejistotě a nedostatečným komunikačním dovednostem mívají **špatný pocit z komunikace** s neslyšícími, ale většinou **ze sebe sama**, protože užívají špatně znakový sled a úroveň jejich mluvního projevu není podle jejich vlastního mínění a hodnocení příliš vysoká. Poté mají někteří studenti **český znakový jazyk a komunikaci s neslyšícími spojené spíše s negativními pocity**. I když mnozí z nich uvádějí, že vědí, že si komunikační dovednosti v českém znakovém jazyce mohou nejlépe osvojovat či opakovat právě prakticky s další osobou. **Na praxích** někdy studenti označují za problematické to, že jakmile žáci či studenti zjistí, že jim člověk nerozumí, **nevyhledávají sami rozhovor**.

Z komunikace s neslyšícími/Neslyšícími v českém znakovém jazyce, například na akcích v komunitě Neslyšících, na praxích, ale i v umělých komunikačních situacích v kurzech českého znakového jazyka, bývají někteří studenti podle vlastních slov **nervózní**. „*Potom přestávají poslouchat ruce, i když hlava se snaží*“. Někteří studenti mluví o tom, že když **potřebují ukázat něco rychle, zmatkují**, i když se třeba jedná o jednoduché, základní komunikační situace. Jedna ze studentek uvedla, že se několikrát dostala do trapné situace, když se **bála přiznat, že nerozumí**. Když tato skutečnost vyšla najevo, nebylo to příjemné. Studentka však doplňuje, že se „*z toho poučila*“. Ví, že se nesmí ostýchat se ptát a „*nesmí hrát, že rozumí*“.

Podle jedné studentky je úspěšnost při osvojování si znakového jazyka hodně ovlivněna kreativitou v myšlení – schopností vyjádřit své myšlenky, pohotovostí ve vybavování pojmů, používání synonym a podobně. Většina studentů alespoň zpočátku

mnohem více věci pochopí, než dokáže sama vyjádřit. Studenti mají větší pasivní zásobu znaků, než aktivní. Když se jim **nedaří vyjádřit se, ztrácejí často motivaci** k dalšímu učení. Někteří jsou ale **naopak více motivovaní**. Toto je hodně individuální.

Velké problémy dělají slyšícím studentům **nejednotnost českého znakového jazyka, nejasná pravidla** jeho použití a to, že ho **každý používá trochu jinak**. Studenti pak mívají potíže s porozuměním. Porozumění jim také ztěžuje **rychlost projevu mluvčího**, kdy se velice často stává, že jim unikají souvislosti. Někteří studenti uvádějí, že když se „*zaseknou na jednom slově*“, přestanou pak sledovat další komunikaci a ztrácí se v celé promluvě. Jedna studentka uvedla, že zatím není schopna vydedukovat význam z kontextu. Některým studentům při porozumění hodně pomáhá odezírání ze rtů, což je ale také třeba natrénovat. Porozumění znesnadňují různé **gramatické jevy, zejména ty, které využívají prostor** – například střídání rolí apod.

Když se studenti rozhodují pro kurz znakového jazyka, někdy zmiňují, že si nejsou jistí, jak jej vybírat. Protože se zatím dobře neorientují v celé problematice, mají problém s vyhledáním takového kurzu, který se opravdu zabývá českým znakovým jazykem, a nikoli znakovanou češtinou. Přitom pak sami postupně zjišťují, jak důležitým faktorem **výběr kurzu** je, neboť mnohem jednodušší je přejít v komunikaci z českého znakového jazyka na znakovanou češtinu, než naopak.

Potíže, které studenti udávají v souvislosti se semináři ke komunikaci osob se sluchovým postižením, jsou **rychlost vedení předmětu a nedostatek častějších přestávek**, i když třeba krátkých. Jako pozitivum spatřují časté opakování a jako velké negativum **nedostatek didaktických materiálů**, kterých by se mohli při samostudiu držet. Tento nedostatek uvádějí i v souvislosti s různými kurzy.

Jedna ze studentek velmi výstižně uvádí, že kurzy českého znakového jazyka jsou „*vlastně okleštěným světem teorií tváricích se jako praxe*“, kde je možné se naučit tuto vizuálně motorickou formu komunikace – český znakový jazyk. Na malém mikroprostoru, kterým může být společná akce lidí se sluchovým postižením či třída na základní škole pro sluchově postižené, pak ale člověk dojde k poznání, že kurz, který se mu zdál jako skutečný a opravdový svět, je pouhou iluzí skutečného světa. Je pouze hezkou kulisou, kde člověk komunikaci relativně dobře zvládá, ale **v reálu se začíná ztrácet a nemusí se cítit bezpečně**. Může si připadat „*naprosto ztracený, bezradný a může nabýt pocit, že to nezvládá*“. Při osvojování si českého znakového jazyka je podle studentů potřeba velká trpělivost a výdrž. Může zde pomoci i motivace a snaha poznávat svébytnou a velice

zajímavou kulturu Neslyšících. Člověk však musí investovat **spoustu práce, úsilí, představitosti a především nasazení a odhodlání**. Mnohdy také odhodlání to nevzdat. Jen talent či předpoklady totiž nestačí.

Ze zkušeností všech studentů je patrné, že i český znakový jazyk, pokud se nepoužívá, se zapomíná. **Zapomíná se** stejně rychle jako ostatní cizí jazyky, možná dokonce mnohem rychleji. Proto je velice důležité, aby jej studenti studovali v průběhu celého svého studia a hledali si pilně cesty mezi jeho uživatele, do toho „*opravdového, reálného světa*“ Neslyšících, který je bude učit dál a dál.

3.5 Shrnutí výsledků obou výzkumných šetření

Z výzkumného šetření L. Hricové a L. Doležalové v roce 2010 vyplynulo, že mezi nejčastější potíže v souvislosti se surdopedickými praxemi studentů tohoto oboru patří nedostatečná připravenost studentů v oblasti praktických komunikačních dovedností. Komunikační kompetence v komunikačních formách jedinců se sluchovým postižením by měli mít studenti alespoň v základu osvojené již před nástupem na praxe. Mnoho studentů oboru surdopedie se již během prvních let studia snaží navázat kontakt s lidmi se sluchovým postižením. Také se snaží ve vlastním volném čase navštěvovat kurzy českého znakového jazyka. Někteří se rovněž aktivně účastní akcí pořádaných v komunitě Neslyšících (Hricová, L., Doležalová, L. 2011).

Studenti záporně hodnotí nedostatek prakticky zaměřených předmětů ke komunikaci osob se sluchovým postižením v rámci studia na Pedagogické fakultě. V případě účasti na těchto předmětech je jejich hodnocení poměrně kladně, průměrná známka je 1,63 na klasické školní známkovací škále. Styl výuky považují studenti za vyhovující, časovou dotaci nikoli. Také tvrdí, že by výuka praktické komunikace měla být pro všechny budoucí surdopedy povinná, ne jen volitelná. Necelá jedna pětina studentů z výzkumného vzorku navštěvovala či navštěvuje kurzy organizací Pevnost, Trojrozměr, 3Dimenze či Bezhran. Necelá jedna sedmina studentů navštěvovala či navštěvuje kurzy České unie neslyšících či Unie neslyšících Brno. Toto jsou studenty nejčastěji navštěvované kurzy znakového jazyka mimo vysokou školu. Mnoho studentů, kteří se studiu českého znakového jazyka věnují, kombinuje různé kurzy znakového jazyka. U těchto studentů je průměrná délka studia znakového jazyka dva a čtvrt semestru. Průměrná

délka studia českého znakového jazyka u všech studentů oboru surdopedie z výzkumného vzorku je necelého jeden a půl (1,4) semestru.

Někteří studenti využili možnost, doplnit do dotazníku ještě další informace, například to, že vnímají komunitu Neslyšících jako uzavřenou vůči majoritní společnosti. Jako taková pro ně ale většinou představuje něco zajímavého, tajemného a současně lákavého. Komunikace s komunitou Neslyšících je pro slyšící většinou těžká, protože jde o něco nového, co dosud neměli možnost vyzkoušet. S komunikací s neslyšícími jedinci se studenti poprvé setkávají často až na praxi a některým z nich (zpravidla uzavřenějším povahám) činí problém zapojovat se do komunikace. Komunikační bariéry začínají opadat někdy až v závěru praxe. O to více by se měli s tematikou a hlavně s komunikací intenzivně seznamovat. Většina studentů (zejména v kombinované formě studia) uvádí, že by se českému znakovému jazyku chtěli naučit. Někteří to sami hodnotí tak, že už by opravdu měli s učením se českému znakovému jazyku začít. Některým se také líbí nápad zavedení volitelného semináře českého znakového jazyka do běžných škol.

Část studentů z výzkumného vzorku vyjadřuje nespokojenost s tím, že při studiu oboru logopedie na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity musejí automaticky studovat také obor surdopedie. Už proto není zcela optimální pravidelné zařazování povinného předmětu s výukou českého znakového jazyka v každém semestru studia. Studentů, kteří se primárně zaměřují na logopedii, je totiž většina. A studium českého znakového jazyka bez motivace rozhodně není a ani nemůže být efektivní. Lepší se proto jeví, když se každý sám má možnost dále profilovat. Základní komunikační znalost českého znakového jazyka by však měl mít každý, kdo získá ze surdopedie státní závěrečnou zkoušku, tedy i všichni studenti oboru Logopedie a surdopedie na Pedagogické fakultě v Brně. A to i v případě, že mají primárně vyhraněný zájem o logopedii. Tento fakt vychází i ze zkušenosti jedné neslyšící studentky, která v dotazníku uvedla, že se jí spolužačka (budoucí absolventka oboru Logopedie a surdopedie) smála, když jí napoprvé neporozuměla. Tato studentka podotýká, že *„když má člověk kvalifikaci pro to, aby mohl pracovat s neslyšícími, tak by měl také ovládat český znakový jazyk“*.

Při osvojování si znakového jazyka studenti velmi kladně hodnotili možnost naučit se notační systém SignWriting, který mohou využívat při jeho (samo)studiu.

Výsledky druhého výzkumu v mnohém potvrzují a podporují výsledky výzkumu prvního. Z druhého výzkumu – z analýzy dokumentů vyplynulo, že každému studentovi oboru surdopedie činí při osvojování si českého znakového jazyka problémy něco jiného. Někteří mají pocit, že jim dělá problém úplně všechno. V mnohém se však studenti shodují. Na vysoké škole se často setkají se základy českého znakového jazyka a v průběhu praxe si pak uvědomí nedostatečnost svých znalostí. Absolvovat odbornou praxi bez znalosti českého znakového jazyka hodnotí jako těžké. Na praxi většinou studenti nastupují s obavami z komunikace s neslyšícími dětmi, žáky, studenty či dospělými. Vysoká škola není podle nich schopna předat potřebné znalosti, a proto jsou nuceni český znakový jazyk studovat soukromě. To se mnohým nelíbí, protože se chtějí více věnovat druhé specializaci a zdá se jim to zbytečné. Často pak odsuzují i teoretické znalosti, které podle nich nebudou mít bez znalosti českého znakového jazyka stejně jak použít.

Praktické problémy způsobují studentům zejména různé oblasti gramatiky českého znakového jazyka, ale také osvojování si znakové zásoby – zde jsou neproblematičtější specifické znaky a nepřímá pojmenování, ale také číslovky a znaky prstové abecedy. Skládání jednotlivých znaků do vět podle slovosledu mluvené češtiny je velmi častým problémem, který se objevuje téměř u všech studentů českého znakového jazyka, a to především na začátku. Gramatika českého znakového jazyka je velice odlišná od gramatiky českého jazyka, a proto její osvojování a aplikace v praxi často tak hodně „pokulhává“. Největší potíže činí gramatika českého znakového jazyka těm studentům, kteří se učí nejdříve znakovou češtinu a potom teprve přechází na český znakový jazyk. Na začátku si rozdíl mezi oběma formami komunikace často neuvědomují a pak se jen těžko zbavují naučených a zažitých stereotypů. V českém znakovém jazyce dělají největší komplikace využívání prostoru, prostorových vztahů a střídání rolí. Dále způsobuje studentům potíže mimika. Matoucí pro slyšící studenty jsou i různé odchylky v českém znakovém jazyce.

Problémy činí studentům českého znakového jazyka rychlost projevu neslyšících mluvčích, ne sice tolik v kurzech, ale v reálných komunikačních situacích. Velkou komplikací při osvojování si českého znakového jazyka je nedostatek didaktických materiálů a v České republice dosud omezená (v omezené míře využívaná) možnost zápisu znaků a promluv v této komunikační formě. S tím také souvisí další a poměrně zásadní problém – znesnadněná možnost opakování a rozvíjení znakové zásoby a také z toho vycházející rychlé zapomínání českého znakového jazyka, zejména pokud se tato vizuálně motorická forma komunikace – tento přirozený a živý jazyk pravidelně nevyužívá.

3.6 Doporučení pro (speciálně) pedagogickou praxi

S ohledem na speciálně pedagogickou praxi by bylo ideální zařazení povinných prakticky zaměřených seminářů s výukou českého znakového jazyka, a to alespoň ve dvou semestrech studia oboru surdopedie na vysoké škole. Studentům, kteří se chtějí profesně profilovat na budoucí uplatnění v oblasti surdopedie, by mělo být dále umožněno volitelné navazující studium českého znakového jazyka v průběhu jejich studia. Výuku vizuálně motorických forem komunikace je třeba zařazovat tak, aby studenti udrželi co nejvíce pozornosti, tedy raději častěji a v kratších blocích, pokud to podmínky umožňují.

Na vedení seminářů by se měli podílet z největší části neslyšící/Neslyšící lektori. Svou váhu a důležitost má však zajisté i pohled slyšících vyučujících, kteří si český znakový jazyk v průběhu svého života osvojovali a osvojují, používají jej v komunikaci a pohybují se a orientují v komunitě a kultuře Neslyšících. Tito vyučující totiž jednou byli v podobné situaci, jako se nacházejí nyní studenti. Chápou tedy zase z jiného pohledu různé obtíže, které studenti zrovna prožívají. Ideální je pro studenty také možnost sledování přirozené komunikace a spolupráce mezi oběma vyučujícími – mezi zástupcem majoritní, slyšící společnosti a zástupcem komunity Neslyšících. Na vysoké škole, kde je nabízeno studium oboru surdopedie, je velmi vhodná přítomnost neslyšícího/Neslyšícího lektora praktické komunikace osob se sluchovým postižením – zástupce komunity a kultury Neslyšících, který se podílí na přípravě budoucích slyšících surdopedů i budoucích surdopedů se sluchovým postižením.

S komunikační bariérou a neschopností dorozumět se s jedinci se sluchovým postižením se studenti setkávají na svých praxích v surdopedických zařízeních. Potíže v oblasti komunikace jsou těmi nejčastěji se vyskytujícími, a to nejen v případech, kdy je ke komunikaci potřeba využívat českého znakového jazyka. Převážná většina studentů oboru Logopedie a surdopedie na Pedagogické fakultě v Brně tíhne k jedné ze specializací, přičemž většina studentů (69 %) preferuje obor logopedie. Surdopedii oproti tomu preferuje 19 % studentů. Zbývající studenti buď nejsou vyhraněni, anebo dávají přednost druhému studovanému oboru (Hricová, L., Doležalová, L. 2011). Proto by pravděpodobně bylo vhodnější řešit situaci se semináři českého znakového jazyka možnostmi profilace.

Studentům s větším zájmem o obor surdopedie je třeba nabízet zajímavé praxe. Měli by si je sami vyhledávat i nad rámec běžných praxí, pokud se chtějí oboru opravdu

věnovat a dobře v něm obstát. Studenty je třeba motivovat a učit je spolupráci s lidmi se sluchovým postižením, odkazovat je na akce pořádané v komunitě Neslyšících (plesy, různá setkání, sportovní hry, divadla atd.). Do studia je vhodné zařazovat různé přednášky neslyšících/Neslyšících mluvčích českého znakového jazyka, doporučovat studentům multimediální materiály (DVD a CD v českém znakovém jazyce). Zde odkazujeme na diplomovou práci J. Maršákové, studentky z Katedry speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, jejíž obhajoba je plánována na rok 2012. V této diplomové práci má být zpracován téměř kompletní přehled audiovizuální tvorby týkající se sluchového postižení (jedná se o filmy s tematikou sluchového postižení, videa v českém znakovém jazyce, multimediální materiály, výukové materiály k výuce českého znakového jazyka apod.).

R. Nováková a L. Tikovská (2008) upozorňují na to, že by se studenti českého znakového jazyka měli zaměřit na osvojování si gramatických kategorií českého znakového jazyka. To, že český znakový jazyk například nepoužívá předložky a spojky, neznamená, že českou větu překládáme do znaků (ve slovníkové podobě) s tím, že tato slova pouze vynecháme. Takto pak ve větách chybí vyjádření prostorových vztahů a může dojít k mylnému pochopení významu věty. P. Vysuček (2008c) zase pojednává o problematice specifických znaků a zmiňuje se o tom, že specifickým znakům a jejich výuce se věnují 5. moduly kurzů v Pevnosti, v Trojrozměru, v 3Dimenzi a v Bezhranu. V reálných komunikačních situacích je však neslyšící mluvčí českého znakového jazyka v kontaktu se slyšícími raději vynechávají, než aby docházelo k nepochopení. Proto jsou specifické znaky slyšícím studentům poměrně těžko dostupné. Nenajdeme je ani v překladových slovnících, protože nemívají jednoslovný český ekvivalent.

Slyšící studenti českého znakového jazyka by si podle P. Vysučky (2008b) měli ve své studijní přípravě najít dostatek času na nácvik prstové abecedy, protože v reálném životě neslyšících lidí – mluvčích českého znakového jazyka – je její využívání poměrně časté. Je proto důležité se na její zvládnutí předem zaměřit. Student by měl cvičit především pozornost a krátkodobou paměť. Aby prstové abecedě dobře rozuměl, měl by se nejdříve naučit vnímat správně každou hlásku zvlášť, poté vnímat celá krátká slova, následně delší slova a později i spojení slov.

L. Okrouhlíková (2008b) hovoří o potřebě studentů českého znakového jazyka zaznamenat si srozumitelným způsobem nově osvojené znaky tak, aby se k nim mohli

později kdykoli vrátit. Někteří studenti používají vlastní, vytvořené způsoby zápisu. Ty však většinou nebyvají systematické a jednotné. Často se pak stává, že zapsané znaky nelze znovu (správně) přečíst. K použití se nabízejí dvě verze standardizovaného notačního systému pro český znakový jazyk, který byl vytvořen na základě jedné z modifikací původního Stokoeho lineárního notačního systému. První verze – notace A. Macurové z roku 1996 – je jednodušší, ale popis znaku není vždy úplně přesný. Druhá verze – upravená verze notace A. Macurové od K. Beneše z roku 2003 – je podrobnější a zápis znaků je i přesnější.

3.7 Vlastní doporučení pro studenty českého znakového jazyka

Jak uvádějí i samotní studenti, v rámci studia oboru surdopedie je třeba se naučit zcela nový jazyk i s celou jeho gramatikou. I zde – při osvojování českého znakového jazyka – však platí, že přestaneme-li se vzdělávat, získané vědomosti a dovednosti se rychle ztrácejí. K osvojení si tohoto jazyka je potřebný určitý jazykový cit a úplně nejideálnější při jeho rozvíjení je samozřejmě setkávání se s jeho mluvčími, se kterými lze aktivně uplatňovat již osvojené znalosti a dovednosti a nabalovat na ně další. S pozitivními zkušenostmi v komunikaci s neslyšícími mluvčími českého znakového jazyka (a pro někoho možná i s negativními zkušenostmi) roste také motivace k dalšímu učení.

Ze své vlastní zkušenosti vím, jak je neustálé (další) vzdělávání se v českém znakovém jazyce nezbytné a jak je třeba jej kombinovat s praktickým využitím v reálných komunikačních situacích s neslyšícími lidmi. Vzhledem k nedostačujícímu rozsahu výuky praktických komunikačních dovedností na vysoké škole (v rámci oborů vzdělávajících odborníky v oblasti surdopedie) je nutné se v této oblasti dále vzdělávat mimo vysokou školu. Navštěvování různých kurzů českého znakového jazyka by ale mělo být souběžně doplňováno častým kontaktem s členy komunity Neslyšících. I jedna ze studentek sama uvedla, že když většinu naučených znaků převedla ihned do praxe a začala je používat při komunikaci, došlo pak jen málo k jejich zapomínání. Zapomněla pouze více znaků, které se běžně tolik nepoužívají. Také potvrdila, že jí stále hodně pomáhá setkávání s neslyšícími a osvojování si znaků tím, že je odchytne a hned použije, takže se jí zafixují.

Při výběru kurzů znakového jazyka (do kterých se vyplatí zainvestovat) je třeba se zaměřit na rozlišení kurzů českého znakového jazyka a znakové češtiny.

Doporučeníhodné je začít s osvojováním českého znakového jazyka Neslyšících, ne se znakovanou češtinou. Je to proto, že člověk si od začátku zvykne pracovat s prostorem, mimikou a dalšími specifiky českého znakového jazyka. Při počátečním osvojování si znakované češtiny, kdy si člověk víceméně vystačí pouze se znakovou zásobou, kterou si pak rychle zvykne jen jednoduše skládat do českých vět, je pak přechod na český znakový jazyk je poměrně obtížnou záležitostí.

Vybraný kurz znakového jazyka je ideální předem navštívit, podívat se na ukázkovou hodinu a zjistit si, zda styl výuky bude vyhovující. Při výběru vhodného kurzu je třeba se zaměřit na to, zda člověk potřebuje proniknout do gramatiky a struktury českého znakového jazyka či zda si již více potřebuje osvojovat znakovou zásobu (zde může být mnohdy více prospěšný kurz znakované češtiny). Kurzy českého znakového jazyka by měly být zaměřeny na výuku nejen znakové zásoby, ale hlavně na výuku gramatiky, správného znakového sledu, využívání prostoru a prostorové vztahy, střídání rolí, mimiku atp. Navštěvovat kurzy znakového jazyka je výhodné v tom, že člověk neustále může konfrontovat vlastní zkušenosti z praktické komunikace s mluvčími českého znakového jazyka v reálném životě se správnou podobou českého znakového jazyka, podávanou v ryzí podobě v kurzech českého znakového jazyka. Mnohdy totiž při běžném kontaktu mezi neslyšícími a nedoslýchavými, kteří znakují, nejde o čistý znakový jazyk. Člověk potká neslyšící mluvčí s různou komunikační úrovní a je třeba mít o tom široký přehled. Někteří neslyšící se také v běžné komunikaci přizpůsobují slyšícím, a tím pádem se český znakový jazyk přibližuje spíše znakované češtině nebo se s ní v různé míře mísí.

Proniknutí do komunity Neslyšících nemusí být jednoduché a vyžaduje mnohdy hodně odvahy a trpělivosti, zejména pokud je člověk spíše introvertní typ povahy. Je důležité postupné vyhledávání a navazování kontaktů s různými zástupci komunity Neslyšících – s neslyšícími, nedoslýchavými, ohluchlými i s uživateli kochleárního implantátu, ale třeba i s tlumočníky a slyšícími uživateli českého znakového jazyka. Je třeba v tomto ohledu vyvinout hodně vlastní aktivity a iniciativy. Čím širší spektrum znalostí člověk získá, tím lépe pro něj.

Při osvojování si znakového jazyka a při komunikaci prostřednictvím něho je potřeba dbát na udržování stálého očního kontaktu s komunikačním partnerem a nedívat se na ruce neslyšícího lektora či jiného mluvčího. Neslyšícím to bývá velmi nepříjemné a navíc je to v rámci kulturních pravidel komunity Neslyšících chápáno jako neslušnost.

Dobré je nelekat se rozrůzněnosti českého znakového jazyka a snažit se poznávat všechny znaky, které existují a mezi neslyšícími se používají. Hlavně je třeba se jim nebránit. I v českém jazyce existuje spousta synonym pro stejné významy. V českém znakovém jazyce je to obdobné. Naše pasivní zásoba znaků by měla být co nejširší, aby člověk nebyl udiven tím, že cizí neslyšící najednou použije pár neznámých znaků. Tím by nás pak mohl zmást v celém porozumění a v celé komunikaci. Aktivně si člověk může víceméně zvolit znak, který sám chce používat. V komunikaci českým znakovým jazykem jde více o strukturu jazyka, než o jednotlivé znaky. Součástí znaků jsou navíc nejen manuální komponenty, ale i komponenty nemanuální – mimika, mluvní či orální komponent apod. Znaky v synonymním významu jsou si navíc mnohdy alespoň v některých komponentech podobné.

Z materiálů, které se dají použít k rozšiřování znalostí o českém znakovém jazyce a k praktickému trénování a osvojování českého znakového jazyka, jsou některé uvedeny v seznamu literatury (a v přílohách) této práce. Na jiné důležité materiály naleznete odkazy například v diplomové práci J. Maršálkové (2012). Studenti o těchto materiálech mnohdy nevědí. Některé z nich vznikly v rámci různých projektů a jsou dokonce k dispozici (některé zdarma) na požádání u realizátorů daných projektů.

K učení se znakovému jazyku je také výhodné naučit se notační systém SignWriting. Tomuto systému se ve svých závěrečných pracích věnují Ž. Petráturová (2011) a J. Padělková (2012), neslyšící studentky oboru surdopedie z Katedry speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. V rámci diplomové práce J. Padělkové, jejíž obhajoba je plánována na rok 2012, mají dle plánu vzniknout dvě přílohy – učebnice notačního systému SignWriting (vycházející z překladu německé publikace S. Wöhrmanna z roku 2005) a soubor materiálů k rozvoji komunikačních dovedností žáků se sluchovým postižením v českém znakovém jazyce s využitím SignWritingu.

Na závěr zbývá už jen popřát příjemné, zábavné a zajímavé další (samo)studium.

Závěr

Podle mnohých výzkumů, a uvádí to i A. Macurová (2008), bylo prokázáno, že lidská bytost potřebuje už od raného dětství jazyk, aby mohl být zajištěn uspokojivý komplexní vývoj celé osobnosti. Neslyšící děti potřebují jazyk, který jim bude smyslově přístupný. U jedinců, kteří neslyší, může přístupnost jazyka zajistit zrak. Tuto podmínku splňuje v našem prostředí český znakový jazyk, který se stává od raného věku základem úspěšného vzdělávání neslyšících dětí, žáků a studentů v České republice. Aby však český znakový jazyk mohl tuto úlohu plně zastat, je přirozeně nutné, aby tento vizuálně motorický systém komunikace dobře ovládali i učitelé jedinců se sluchovým postižením. Často jej totiž neovládají rodiče žáků, kteří jsou ve většině případů sami slyšící.

Zatím není stav na českých školách pro sluchově postižené v tomto ohledu zcela uspokojivý. Je potřeba na tento nedostatek upozorňovat, aby si jej pedagogové i budoucí pedagogové jedinců se sluchovým postižením uvědomili a aby se jej snažili odstranit, anebo alespoň co nejvíce zmírnit. Význam českého znakového jazyka není podstatný jen sám o sobě jako význam dorozumivacího prostředku. Přístup neslyšících dětí, žáků a studentů k českému znakovému jazyku totiž neslyšícím jedincům posléze usnadňuje také přístup k jazyku většinové společnosti – k českému jazyku (v mluvené i psané podobě). Jde totiž v první řadě o rozvinutí tzv. vnitřní řeči, tedy myšlení u každého jedince. Poté je osvojování každého dalšího jazyka snazší a reálnější.

Je třeba si uvědomit, že český znakový jazyk je velmi složitý jazyk s mnoha pravidly a zákonitostmi, které nelze vystihnout pouze na několika stranách. Toho jsme si všimli i v této závěrečné práci. Proto je třeba se jeho studiu systematicky věnovat.

Žádná vysoká škola nám plně nezajistí praktické znalosti v českém znakovém jazyce. Většinou se v rámci studia oboru surdopedie naučíme pouze základním komunikačním dovednostem a dále už snaha stojí na každém z nás. K teoretickým poznatkům a vědomostem je důležité přidávat také zkušenosti z praxe, ve které se setkáme s mnoha pozitivy, ale i negativy. Někteří učitelé na školách pro sluchově postižené například stále překvapivě hovoří o „znakové řeči“. Na školách pro sluchově postižené se někdy u učitelů setkáme dokonce i s názorem, že pokud dítě bude používat český znakový jazyk, bude o to méně mluvit. Objevují se také stále ještě zastaralé názory, že český znakový jazyk je jednoduchý a primitivní způsob komunikace. Smutné je, že se objevují na místech, kde bychom to nečekali, tedy u „odborníků“ v oblasti surdopedie.

Tyto mylné domněnky jsou již ale mnoha výzkumy dávno překonané. V případě znakových jazyků, tedy i českého znakového jazyka, se jedná se o přirozené a plnohodnotné jazyky, což bylo dokázáno díky četným výzkumům různých lingvistů, zaměřených na znakové jazyky na celém světě. Toto poznání je třeba šířit nejen mezi širokou veřejností, ale také mezi odbornou veřejností, která je někdy doposud nedostatečně informována. Ukazuje se, jak je potřebné neustále se dále vzdělávat ve svém profesním oboru. Spousta věcí se neustále vyvíjí a stále se mění, takže je důležité tyto změny a aktuality sledovat.

Osvojování si českého znakového jazyka jako součásti přípravy na profesi v oblasti surdopedie v České republice není, jak je patrné z výzkumu, úplně jednoduchou záležitostí. Objevuje se spousta komplikací, od nedostatku praktických seminářů v rámci studia oboru surdopedie na vysoké škole, přes obavy a strach studentů překročit hranice komunity Neslyšících, nedostatek financí na kurzy českého znakového jazyka, až po samotné praktické potíže spojené přímo se studiem českého znakového jazyka. Na všechny tyto obtíže upozorňujeme v závěrečné práci. Důležité je si tyto těžkosti uvědomit a snažit se je postupně systematicky překonávat. Jen tak může být naše uplatnění v oboru surdopedie kvalitní a také i pro nás samotné uspokojivé.

Shrnutí

Předkládaná závěrečná práce se zaměřuje na rozbor obtíží při osvojování si českého znakového jazyka jako součásti přípravy na profesi v oblasti surdopedie v České republice. Práce může být přínosem pro studenty oboru surdopedie, studenty českého znakového jazyka, ale i pro pedagogy budoucích surdopedů a pro lektory českého znakového jazyka. Práce je rozdělena do tří kapitol. V prvních dvou teoretických kapitolách jsou shrnuty problematika studia oboru surdopedie a českého znakového jazyka jako součásti tohoto oboru, a problematika českého znakového jazyka jako samostatného a svébytného komunikačního systému. V třetí empirické kapitole jsou prezentována dvě samostatná výzkumná šetření k danému tématu a v závěru kapitoly jsou navržena doporučení pro speciálně pedagogickou praxi a pro vlastní studium českého znakového jazyka.

Summary

The final work focuses on the analysis of problems in acquiring the Czech sign language, this being a part of professional preparation in the field of education of persons with hearing impairment in the Czech Republic. Students of the study programme Education of Persons with Hearing Impairment, students of the Czech sign language as well as teachers of future teachers of students with hearing impairment can benefit from the work. The work is divided into three chapters. The first two chapters are theoretical and describe the study programme specialization Education of Persons with Hearing Impairment and the Czech sign language as its integral part. Furthermore, it mentions the topic of the Czech sign language as an independent communication system. The third chapter is empirical and presents two independent researches. At the end of the work we offer practical suggestions for the field of special education and for studying the Czech sign language.

Literatura

- BAREŠOVÁ, J., ŠMÍDOVÁ, M. *Pracujeme s prstovou abecedou*. Praha : Scientia, 2000. ISBN 80-7183-222-7.
- BRENNAN, M. *Dictionary of British Sign Language/English*. London, Boston: Faber and Faber, University of Durham, 1992, s. 46–67.
- HORÁKOVÁ, R. *Sluchové postižení : úvod do surdopedie*. Praha : Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0084-0.
- HRICOVÁ, L. *Analýza komunikačních kompetencí žáků a učitelů na základních školách pro žáky se sluchovým postižením v České republice a v Německu*. Brno : Masarykova univerzita, 2011. 203 s. ISBN 978-80-210-5564-3.
- HRONOVÁ, A. *Poznáváme český znakový jazyk III. (Tvoření tázacích vět)*. *Speciální pedagogika*, 2002, s. 113-123.
- HRUBÝ, J. *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu. I. díl. Druhé přepracované a rozšířené vydání*. Praha : Federace rodičů a přátel sluchově postižených, 1999. ISBN 80-7216-096-6
- HUDÁKOVÁ, A. *Prstová abeceda pro tlumočníky*. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-96-3.
- FALTÍNOVÁ, R. *Osobní vlastní jména v českém znakovém jazyce*. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-32-7.
- KOMORNÁ, M. *Psaná čeština českých neslyšících – čeština jako cizí jazyk*. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-29-7.
- KOSINOVÁ, B. *Neslyšící jako jazyková a kulturní menšina – kultura neslyšících*. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-94-9.
- KRAHULCOVÁ, B. *Komunikace sluchově postižených*. Praha : Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0329-2.
- LANGER, J. *Deskripce současného stavu připravenosti učitelů sluchově postižených dětí na výuku ve znakovém jazyce*. Olomouc, 2004. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta.
- LANGER, J. *Pracovníci škol pro sluchově postižené a znakový jazyk*. *Speciální pedagogika*, 2006, roč. 16, č. 3, s. 188-202. ISSN 1211-2720.
- MACUROVÁ, A. *Poznáváme český znakový jazyk (Úvodní poznámky)*. *Speciální pedagogika*, 2001a, 11, s. 69-75. ISSN 1211-2720.

- MACUROVÁ, A. Ulrike Zeshan: Sign Language in Indo-Pakistan. A description of a Signed Language (recenze). *Speciální pedagogika*, 2001c, 11, s. 112-115. ISSN 1211-2720.
- MACUROVÁ, A. *Dějiny výzkumu znakového jazyka u nás a v zahraničí*. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-00-6.
- McKEE, R., McKEE, D. Name Signs and Identity in New Zealand Sign Language. In METZGER, M. (ed.) *Bilingualism and Identity in Deaf Communities*. Washington : Gallaudet University Press, 2000, s. 3-40.
- MOTEJZÍKOVÁ, J. *Simultánnost*. Praha, 2006. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.
- MOTEJZÍKOVÁ, J. *Simultánnost v českém znakovém jazyce*. Praha, 2007. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.
- OKROUHLÍKOVÁ, L. *Lexikografie a dostupné slovníky znakované češtiny*. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008a. ISBN 978-80-87218-16-7.
- OKROUHLÍKOVÁ, L. *Notace – zápis českého znakového jazyka*. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008b. ISBN 978-80-87153-93-2.
- POTMĚŠIL, M. *Prstová abeceda*. Praha: FRPSP, 1992.
- POUL, J. *Nástin vývoje vyučování neslyšících*. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 1996. ISBN 80-210-1479-2.
- SERVUSOVÁ, J. *Kontrastivní lingvistika – český jazyk x český znakový jazyk*. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-30-3.
- SKÁKALOVÁ, T. *Uvedení do problematiky sluchového postižení*. Hradec Králové : Gaudeamus – Univerzita Hradec Králové, 2011. ISBN 978-80-7435-098-6.
- SLÁNSKÁ BÍMOVÁ, P., OKROUHLÍKOVÁ, L. *Rysy přirozených jazyků. Český znakový jazyk jako přirozený jazyk. Lexikografie. Slovníky českého znakového jazyka*. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-91-8.
- STRNADOVÁ, V. *Specifické neverbální projevy neslyšících lidí*. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-28-0.
- ŠEBKOVÁ, H. *Číslovky v českém znakovém jazyce*. Praha, 2005. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.
- TETAUEROVÁ, I. *Mezinárodní znakový systém*. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-25-9.

- VYSUČEK, P. *Specifické znaky v českém znakovém jazyce*. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008a. ISBN 978-80-87218-24-2.
- VYSUČEK, P. Proč jsou Neslyšící nejlepšími učiteli znakového jazyka? *Gong*, 5-6/2010, s. 34.
- VYSUČEK, P. Jaký je rozdíl mezi neslyšícími a Neslyšícími? *Gong*, 7-8/2010, s. 34.
- VYSUČEK, P. Neslyšící se neumějí slušně chovat? *Gong*, 9-10/2010, s. 32.
- ŽAJDLÍKOVÁ, T. *Začínající učitel na základní škole pro sluchově postižené*. Brno, 2010. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.

Hypertextové a multimediální zdroje a odkazy

- Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, o.s.* [online]. [cit. 15. března 2012]. Dostupné na World Wide Web: www.cktzj.com/vesta-dee-sauter.
- BÍMOVÁ, P. Jazyk znakový – jazyk přirozený. *Stránky doktorandů Ústavu českého jazyka a teorie komunikace* [online]. 16. února 2004 [cit. 8. března 2012]. Dostupné na World Wide Web: <http://ds.fox1.cz/?module=ad&arid=12>.
- FIKEJS, J. Prstová abeceda (česká prstová abeceda). *RUCE.CZ* [online]. Dostupné na World Wide Web: <http://ruce.cz/clanky/3-prstova-abeceda>.
- HRICOVÁ, L., DOLEŽALOVÁ, L. Význam teorie pro praxi a význam praxe pro teorii – Analýza postojů studentů oboru surdopedie k odborným praxím. In POTMĚŠIL, M. (ed.) *Sborník textů z XII. Mezinárodní konference k problematice osob se specifickými potřebami a VII. Mezinárodní dramaterapeutické konference pořádané na téma: „Teorie praxi – praxe teorii“*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, s. 778-792. ISBN 978-80-244-2966-3. Dostupné na World Wide Web: <http://ksp.upol.cz/cz/soubory/sbornik-2011.pdf> [online, cit. 23. února 2011].
- HRICOVÁ, L., DOLEŽALOVÁ, L. Propojení teorie a praxe v oblasti terciárního vzdělávání speciálních pedagogů se zaměřením na surdopedii. In POTMĚŠIL, M. (ed.) *Sborník textů z XII. Mezinárodní konference k problematice osob se specifickými potřebami a VII. Mezinárodní dramaterapeutické konference pořádané na téma: „Teorie praxi – praxe teorii“*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, s. 698-711. ISBN 978-80-244-2966-3. Dostupné na World Wide Web: <http://ksp.upol.cz/cz/soubory/sbornik-2011.pdf> [online, cit. 23. února 2011].

- HRUBÝ, J. *Úvod do výchovy a vzdělávání sluchově postižených* : Část 1 (DVD – Multimediální monografie). Překlad do českého znakového jazyka Naďa Dingová. Praha : Tiché učení, 2010. ISBN 978-80-904786-0-2.
- JUSSEN, H., KRÜGER, M. (Hrsg.). *Manuelle Kommunikationshilfen bei Gehörlosen : Das Fingeralphabet*. Berlin : Marhold, 1975. ISBN 3-7864-1836-5.
- Kurz komunikace se sluchově postiženými. *Universal Learning Design – Inovace interpretačních a komunikačních služeb* [online]. Teiresiás MU, 2010 [cit. 7. března 2012]. Dostupné na World Wide Web: www2.teiresias.muni.cz/comin/kurz-komunikace-se-sluchove-postizenymi.
- LANGER, J. *Komunikace osob se sluchovým postižením* (DVD). Olomouc : UP PdF, 2007. ISBN 978-80-7409-008-0.
- LANGER, J., PTÁČEK, V., DVOŘÁK, K. *Znaková zásoba českého znakového jazyka k rozšiřujícímu studiu surdopedie se zaměřením na znakový jazyk* (DVD, 4 díly). Olomouc: UP PdF, 2004. ISBN 80-244-0846-5.
- MAHR, J. Island ma nový oficiální jazyk – znakovou řeč. *Mediafax.cz* [online]. 3. března 2011 [cit. 19. března 2012]. Dostupné na World Wide Web: www.mediafax.cz/zahranici/3231182-Island-ma-novy-oficialni-jazyk-znakovou-rec.
- Moravské varianty znaků českého znakového jazyka – 1. a 2. díl. Specifické znaky. Nepřímá pojmenování. Moravské znaky. Bonus* (DVD). Brno : Trojrozměr – Brněnské centrum českého znakového jazyka, 3Dimenze – Moravské centrum znakového jazyka, 2009 (1. díl), 2010 (2. díl).
- NEPOČUJÍCÍ.SK. Portál o kultúre Nepočujúcich* [online]. [cit. 7. března 2012]. Dostupné na World Wide Web: www.nepocujuci.sk/archiv08.htm.
- NOVÁKOVÁ, R. *Nepřímá pojmenování v českém znakovém jazyce* (DVD). Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008a. ISBN 978-80-87153-18-5.
- NOVÁKOVÁ, R. *Neslyšící jako jazyková a kulturní menšina – kultura neslyšících* (DVD). Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008b. ISBN 978-80-87153-08-6.
- NOVÁKOVÁ, R., ŠEBKOVÁ, H. *Číslovky v českém znakovém jazyce – praktická cvičení* (DVD). Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-04-8.

- NOVÁKOVÁ, R., TIKOVSKÁ, L. *Vizualizace prostoru a klasifikátory v českém znakovém jazyce – praktická cvičení* (DVD). Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-76-5.
- O češtině (O znakovém jazyce s Radkou Novákovou – od 4:40). *i-vysílání* [online]. [cit. 7. března 2012]. Dostupné na World Wide Web: www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10098745482-o-cestine/211563235500032/.
- OKROUHLÍKOVÁ, L. *Notace – zápis českého znakového jazyka – tabulky symbolů a praktický test* (DVD). Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008c. ISBN 978-80-87153-26-0.
- Speciální pedagogika – stránky o speciální pedagogice a pro speciální pedagogy* [online]. [cit. 9. února 2012]. Dostupné na World Wide Web: www.specialnipedagogika.cz.
- Pevnost – České centrum znakového jazyka, o.s.* [online]. [cit. 18. března 2012]. Dostupné na World Wide Web: www.pevnost.com/metodika_vyuka.html.
- POTMĚŠIL, M. (ed.) *Sborník textů z XII. Mezinárodní konference k problematice osob se specifickými potřebami a VII. Mezinárodní dramaterapeutické konference pořádané na téma: „Teorie praxi – praxe teorii“*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, s 778-792. ISBN 978-80-244-2966-3. Dostupné na World Wide Web: <http://ksp.upol.cz/cz/soubory/sbornik-2011.pdf> [online, cit. 23. února 2011].
- ŠŮCHOVÁ, L., NOVÁKOVÁ, R. *Slovosled a střídání rolí v českém znakovém jazyce – praktická cvičení* (DVD). Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-49-9.
- TKN – Televizní klub neslyšících. Videoarchiv* [online]. [cit. 7. března 2012]. Dostupné na World Wide Web: www.ceskatelevize.cz/porady/1096066178-televizni-klub-neslysicich/video/.
- Trojrozměr – Brněnské centrum českého znakového jazyka, o.s.* [online]. [cit. 18. března 2012]. Dostupné na World Wide Web: www.trojrozmer.cz/?kategorie=kurzy-czj&podkategorie=petimesicni-kurzy.
- Úplné znění zákona č. 155/1998 Sb., o znakové řeči a o změně dalších zákonů, jak vyplývá ze změn provedených zákonem č. 384/2008 Sb. – Zákon 423/2008 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob. Sbírka zákonů – Česká republika. Ročník 2008 [online]. [cit. 27. března 2012]. Dostupné na World Wide Web: www.mvcr.cz/soubor/sb138-08-pdf.aspx.

- VYSUČEK, P. *Prstová abeceda v českém znakovém jazyce – praktická cvičení* (DVD). Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008b. ISBN 978-80-87153-39-0.
- VYSUČEK, P. *Specifické znaky v českém znakovém jazyce – praktická cvičení* (DVD). Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008c. ISBN 978-80-87153-55-0.
- WÖHRMANN, S. *Handbuch zur GebärdenSchrift*. Hamburg : Verlag Birgit Jacobsen, 2005. ISBN 3-9809004-2-8.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. *Informační portál a databáze sociální prevence pro osoby ohrožené sociálním vyloučením* [online]. [cit. 18. března 2012]. Dostupné na World Wide Web: https://sluzbyprevence.mpsv.cz/dok/zakon-108_2006.pdf.
- Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících. *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. [cit. 27. března 2012]. Dostupné na World Wide Web: <http://www.msmt.cz/mladez/zakon-c-563-2004-sb-o-pedagogickych-pracovnicich>

Seznam obrázků a tabulek

Obrázek 1: Týdenní intenzivní kurz českého znakového jazyka s neslyšícím lektorem, pořádaný ve spolupráci s KSpP PdF MU a ÚSS PdF UP na Chatě Stará Škola (www.staraskola.eu)	17
Tabulka 1: Hodnocení praktických seminářů ke komunikaci osob se sluchovým postižením studenty	44
Tabulka 2: Návštěvnost kurzů českého znakového jazyka studenty oboru surdopedie.....	45
Tabulka 3: Absolvování kurzů českého znakového jazyka studenty oboru surdopedie mimo VŠ	46
Tabulka 4: Celkový počet semestrů věnovaných studenty oboru surdopedie studiu českého znakového jazyka	47

Seznam příloh

Příloha 1: Katedry speciální pedagogiky v České republice a (odborní) asistenti se zaměřením na surdopedii (2011/2012)	
Příloha 2: Možnosti studia oboru surdopedie na vysokých školách v České republice (Žajdlíková, T. 2010, Příloha č. 2)	
Příloha 3: Vysokoškolské studijní obory se státní závěrečnou zkouškou z českého znakového jazyka	
Příloha 4: Seznam některých organizací poskytujících kurzy znakového jazyka veřejnosti	
Příloha 5: Rámcová koncepce kurzu českého znakového jazyka v jednotlivých modulech (Trojrozměr – Brněnské centrum znakového jazyka, o.s.)	
Příloha 6: Prázdninová škola znakového jazyka	
Příloha 7: Seznam některých doporučených závěrečných prací studentů speciální pedagogiky na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity	
Příloha 8: Zkušenost neslyšící studentky oboru surdopedie s absolvováním kurzu pro lektory českého znakového jazyka v organizaci Trojrozměr, o.s.	

Příloha 1: Katedry speciální pedagogiky v České republice a (odborní) asistenti se zaměřením na surdopedii (2011/2012)

- Katedra speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1; <http://userweb.pedf.cuni.cz/ksppg/>
Surdopedie: Mgr. Klára Ptáčková
- Katedra speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity
Poříčí 9, 603 00 Brno; <http://www.ped.muni.cz/wsedu/>
Surdopedie: PhDr. Lenka Doležalová, Ph.D.
PhDr. Radka Horáková, Ph.D.
PhDr. Lenka Hricová, Ph.D.
- Ústav speciálněpedagogických studií Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc; <http://ksp.upol.cz/>
Surdopedie: prof. PhDr. PaedDr. Miloň Potměšil, Ph.D.
doc. PhDr. Eva Souralová, Ph.D.
doc. Mgr. Kateřina Vitásková, Ph.D.
Mgr. Adéla Hanáková
Mgr. Kateřina Jeřábková Ph.D.
Mgr. Pavel Kučera
Mgr. Jiří Langer, Ph.D.
prof. PaedDr. Libuše Ludíková, CSc. (oblast hluchoslepoty)
- Katedra speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové
Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové III; <http://www.uhk.cz/cs-cz/fakulty-a-pracoviste/pedagogicka-fakulta/katedry-a-ustavy/katedra-specialni-pedagogiky/zakladni-informace/Stranky/default.aspx>
Surdopedie: PhDr. Kateřina Hádková, Ph.D.
Mgr. Tereza Skákalová
- Katedra speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě
Varenská 40a, 701 03 Ostrava; <http://pdf.osu.cz/kpg/>
Surdopedie: Mgr. Igor Hampl
Mgr. Kateřina Janků, Ph.D.
- Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci
Sokolská 113/8, Liberec 1; <http://kss.fp.tul.cz/cgi-bin/main2.pl?pg=15&>
- Katedra psychologie a speciální pedagogiky Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích
J. Boreckého 1167/27, 370 11 České Budějovice;
<http://www.zsf.jcu.cz/structure/departments/kpp>
Surdopedie: Mgr. Ivana Macíková
- Katedra speciální pedagogiky Univerzity Jana Amose Komenského Praha
Roháčova 63, 130 00 Praha 3; <http://www.ujak.cz/katedry/katedra-specialni-pedagogiky/>

Příloha 2: Možnosti studia oboru surdopedie na vysokých školách v České republice (Žajdlíková, T. 2010, Příloha č. 2)

Masarykova univerzita

Bakalářské studijní programy – Standardní délka studia: 3 roky

<u>Studijní program</u>	<u>Studijní obor</u>	<u>Popis</u>	<u>P/K¹</u>	<u>Poznámka</u>
<i>Specializace v pedagogice</i>	Pedagogické asistentství speciální pedagogiky pro základní školy	Základy speciální pedagogiky se studují vždy v kombinaci s oborem předmětu vyučovaného na 2. stupni ZŠ.	P	
<i>Specializace v pedagogice</i>	Speciální pedagogika se zaměřením na vzdělávání	Základy speciální pedagogiky se studují vždy v kombinaci s oborem předmětu vyučovaného na SŠ.	P	
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika	Ve 2. ročníku si studenti volí z nabízených specializací: Logopedie a surdopedie, Psychopedie a somatopedie, Psychopedie a etopedie.	P,K	
<i>Speciální pedagogika</i>	Komunikační techniky	Studium je zaměřeno na intervenci u osob s narušenou komunikační schopností a komunikační techniky osob se sluchovým postižením.	P,K	

¹ P = prezenční forma studia, K = kombinovaná forma studia

Navazující magisterské studijní programy – Standardní délka studia: 2 roky

Studijní program	Studijní obor	Popis	P/K	Poznámka
<i>Učitelství pro základní školy</i>	Speciální pedagogika pro učitele	Při studiu učitelství speciální pedagogiky je možné zvolit si specializaci Logopedie a surdopedie. Studuje se vždy v kombinaci s aprobačním předmětem pro 2. stupeň ZŠ.	P,K	
<i>Učitelství pro střední školy</i>	Speciální pedagogika pro učitele	Při studiu je možné zvolit si specializaci Logopedie a surdopedie. Studuje se vždy v kombinaci s aprobačním předmětem pro SŠ.	P,K	
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika	Při studiu je možno zvolit si specializaci Logopedie a surdopedie nebo specializaci Surdopedie se ZJ.	P,K	
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika pro učitele	Specializace otevírané v současné době jsou Edukace žáků s těžkým postižením a více vadami a Edukace žáků s mentálním postižením.	P,K	
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální andragogika	Otevírají se specializace Somatopedie, Psychopedie, Oftalmopedie a Etopedie.	P,K	
<i>Učitelství pro střední školy</i>	Učitelství odborných předmětů pro učitele střední školy Speciální pedagogika pro učitele střední školy	Příprava učitelů pro výuku žáků se speciálními vzdělávacími potřebami na SŠ, zejména na škole praktické (jednoletá a dvouletá) a na odborném učilišti.	K	

Univerzita Palackého v Olomouci

Bakalářské studijní programy – Standardní délka studia: 3 roky

<u>Studijní program</u>	<u>Studijní obor</u>	<u>Popis</u>	<u>P/K</u>	<u>Poznámka</u>
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika	V průběhu studia prochází studenti postupně základy všech specializací (Somatopedie, Psychopedie, Etopedie, Surdopedie, Logopedie, Oftalmopedie a SPU).	P	Pro všechny platí povinné zaměření na dramaterapii.
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciálně pedagogická andragogika	V průběhu studia prochází studenti postupně základy všech specializací se zvláštním zaměřením na psychopedii a komplexní služby pro zdravotně postižené.	P,K	
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika předškolního věku	Každé specializaci (Psychopedie, Somatopedie, Surdopedie, Logopedie a Tyflopédie) jsou věnovány 3 semestry.	P,K	
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika – komunikační techniky	Každé specializaci (Psychopedie, Somatopedie, Surdopedie, Logopedie a Tyflopédie) jsou věnovány 3 semestry. Rozšířena je výuka komunikačních technik (Alternativní a augmentativní komunikace, Komunikační proseminář apod.).	P	
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika raného věku	Každé specializaci (Psychopedie, Somatopedie, Surdopedie, Logopedie a Tyflopédie) jsou věnovány 3 semestry. Studium je zaměřeno na intervenci u dětí od 0 – 7 let.	P	
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika pro 2. stupeň ZŠ a pro SŠ	Obor se kombinuje vždy s dalším studijním oborem programu Specializace v pedagogice nebo s bakalářským oborem na FF a PřF UPOL.	P,K	

<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika pro výchovné pracovníky	Absolventi mohou zastávat pozici vychovatele ve školách a školských zařízeních a pozici sociálního pracovníka v zařízeních sociálních služeb. V nabídce je také specializace pro práci s osobami se sluchovým postižením.	K	
-----------------------------	---	---	---	--

Magisterské studijní programy – Standardní délka studia: 5 let (u oboru Logopedie: 4 roky)

<u>Studijní program</u>	<u>Studijní obor</u>	<u>Popis</u>	<u>P,K</u>	<u>Poznámka</u>
<i>Speciální pedagogika</i>	Logopedie	V průběhu studia se student vzdělává také v oboru surdopedie.	P	
<i>Speciální pedagogika</i>	Učitelství pro 1. stupeň a speciální pedagogika	Ve 3. ročníku si student volí své specializace (Logopedie, Surdopedie, Psychopedie, Etopedie, Somatopedie a Tyflopédie)	P	

Navazující magisterské studijní programy – Standardní délka studia: 2 roky

<u>Studijní program</u>	<u>Studijní obor</u>	<u>Popis</u>	<u>P,K</u>	<u>Poznámka</u>
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika	Jedná se o neučitelský studijní obor.	P	Povinné je zaměření na dramaterapii.
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciálně pedagogická andragogika	Jedná se o neučitelský studijní obor.	P,K	
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika pro 2. stupeň ZŠ a pro střední školy	Vždy se studuje v kombinaci s jedním dalším studijním oborem.	P	

Univerzita Karlova v Praze

Bakalářské studijní programy – Standardní délka studia: 3 roky

<u>Studijní program</u>	<u>Studijní obor</u>	<u>Popis</u>	<u>P/K</u>	<u>Poznámka</u>
<i>Psychologie</i>	Psychologie a speciální pedagogika	V průběhu 2 semestrů jsou zařazeny předměty Speciální pedagogika znevýhodněného člověka se sluchovým postižením I a II.	P	
<i>Specializace v pedagogice</i>	Český jazyk a speciální pedagogika se zaměřením na vzdělávání		P	
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika	V průběhu 2 semestrů jsou zařazeny předměty Speciální pedagogika znevýhodněného člověka se sluchovým postižením I a II.	P,K	

Navazující magisterské studijní programy – Standardní délka studia: 2 roky

<u>Studijní program</u>	<u>Studijní obor</u>	<u>Popis</u>	<u>P/K</u>	<u>Poznámka</u>
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika		P,K	
<i>Učitelství pro střední školy</i>	Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní školy a střední školy – speciální pedagogika		P	Jen v kombinaci s oborem Učitelství VVP – český jazyk

Ostravská univerzita v Ostravě

Bakalářské studijní programy – Standardní délka studia: 3 roky

<u>Studijní program</u>	<u>Studijní obor</u>	<u>Popis</u>	<u>P/K</u>	<u>Poznámka</u>
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika		P,K	

Navazující magisterské studijní programy – Standardní délka studia: 2 roky

<u>Studijní program</u>	<u>Studijní obor</u>	<u>Popis</u>	<u>P/K</u>	<u>Poznámka</u>
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika		P,K	

Univerzita Hradec Králové

Bakalářské studijní programy – Standardní délka studia: 3 roky

<u>Studijní program</u>	<u>Studijní obor</u>	<u>Popis</u>	<u>P/K</u>	<u>Poznámka</u>
<i>Speciální pedagogika</i>	Sociálně výchovná péče o smyslově postižené	Studenti získají odbornou kvalifikaci v oblasti tyflopédické, surdopedické a logopedické.	P	
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciálně pedagogická péče o osoby s poruchami komunikace	Studenti získají kvalifikaci pro výchovnou práci s dětmi, mládeží a dospělými v oblasti poruch komunikace.	P	

Navazující magisterské studijní programy – Standardní délka studia: 2 roky

<u>Studijní program</u>	<u>Studijní obor</u>	<u>Popis</u>	<u>P/K</u>	<u>Poznámka</u>
<i>Speciální pedagogika</i>	Speciální pedagogika rehabilitační činnosti a management speciálních zařízení	Neučitelský obor.	P,K	

Speciálně pedagogické vzdělání se zaměřením na disciplínu surdopedie lze v České republice získat na Masarykově univerzitě, Univerzitě Palackého v Olomouci, Univerzitě Karlově v Praze, Ostravské univerzitě v Ostravě a Univerzitě Hradec Králové, vždy na Pedagogické fakultě příslušné univerzity. Jsou nabízeny bakalářské i navazující magisterské obory, někdy i samostatné magisterské obory. Obor Speciální pedagogika nabízí v bakalářském studijním programu také Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, kde však chybí specializace na surdopedii a uplatnění absolventa je orientováno spíše do oblasti zdravotnictví. Výpis jednotlivých oborů byl sestaven dle internetových stránek jednotlivých univerzit v akademickém roce 2010/2011, pozornost nebyla věnována celoživotnímu vzdělávání. Nejkomplexnější nabídku studia speciální pedagogiky nabízí Masarykova univerzita a Univerzita Palackého v Olomouci.

Studenti Masarykovy univerzity si volí odbornou specializaci již na začátku 2. ročníku bakalářského studia a vybírat mohou z pevně daných kombinací Psychopedie a somatopedie, Logopedie a surdopedie, Psychopedie a etopedie. V navazujícím magisterském studiu lze v těchto specializacích pokračovat. Na Univerzitě Palackého v Olomouci není volba specializací dána pevnými kombinacemi. Na Univerzitě Karlově v Praze je studium jednooborové speciální pedagogiky koncipováno jako neučitelský obor. Navazující magisterské studium obsahuje ale předměty Edukační specifika raného a předškolního věku, Speciální pedagogika školního věku a Edukační specifika dospělého věku. Ostravská univerzita v Ostravě nabízí v bakalářském i navazujícím magisterském studiu pouze jednooborovou speciální pedagogiku, která je zaměřena všeobecně. Absolvent je schopen provádět i edukační činnost u dětí se speciálními vzdělávacími potřebami. V rámci studia je zařazen předmět Kooperace učitele s asistentem pedagoga, který může být velkým přínosem. Na řadě základních škol pro sluchově postižené totiž funguje asistent pedagoga, často asistent se sluchovým postižením, který dobře ovládá český znakový jazyk. Z výzkumu T. Žajdlíkové (2010) vyplývá, že začínající učitelé na školách pro sluchově postižené mnohdy nevědí, jakým způsobem mají s asistentem pedagoga (se sluchovým postižením) spolupracovat. Ani asistenti nebývají připraveni na spolupráci s učitelem (Žajdlíková, T. 2010).

Příloha 3: Vysokoškolské studijní obory se státní závěrečnou zkouškou z českého znakového jazyka

• Čeština v komunikaci neslyšících

- Ústav českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
- zástupkyně ředitelky ústavu pro tento obor: Mgr. Andrea Hudáková, Ph.D.
- adresa: nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
- <http://ucjtk.ff.cuni.cz/>

• Speciální pedagogika – surdopedie se zaměřením na znakový jazyk

- Centrum celoživotního vzdělávání Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
- adresa: Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc
- <http://scv.upol.cz/cz/rubriky/programy-celozivotniho-vzdelavani-podle-vyhlasky-c-317-2005-sb/6/6c/>

Příloha 4: Seznam některých organizací poskytujících kurzy znakového jazyka veřejnosti

- ***Pevnost – České centrum znakového jazyka, o.s.***
 - Praha, www.pevnost.com
 - od r. 2007 vznik další organizace **Pevnost – Institut Neslyšících pro specializované vzdělávání, o.s.** – zdokonalování specializovaného vzdělávání odborníků, kteří přicházejí do kontaktu s neslyšícími lidmi v různých oborech
- ***Trojrozměr – Brněnské centrum českého znakového jazyka, o.s.***
 - Brno, www.trojrozmer.cz
- ***3Dimenze – Moravské centrum znakového jazyka***
 - Kroměříž, Uherské Hradiště, www.3dimenze.net
- ***Bezhran – Hradecké centrum českého znakového jazyka, o.s.***
 - Hradec Králové, www.bezhran.cz
- ***ČUN – Česká unie neslyšících***
 - Praha, Brno, Olomouc, Zlín, www.cun.cz/index.php?clanek=11
- ***UNB – Unie neslyšících Brno***
 - Brno, www.unieneslysicichbrno.cz
 - pozvánka do UNB – video:
<http://www.youtube.com/watch?v=Pa8HHEbaxTo&feature=related>
- ***ALDEA, vzdělávací agentura → Znakový jazyk***
 - Praha, www.aldea.cz/znakovy-jazyk

Příloha 5: Rámcová koncepce kurzu českého znakového jazyka v jednotlivých modulech (Trojrozměr – Brněnské centrum znakového jazyka, o.s.)

Níže uvedené informace k jednotlivým modulům kurzů českého znakového jazyka jsou čerpány z webových stránek organizace Trojrozměr, o.s. (www.trojrozmer.cz). Jsou navíc doplněny o informace ze zkušeností studentů českého znakového jazyka v kurzech Trojrozměru.

1. modul

- určen začátečníkům k seznámení s českým znakovým jazykem
- studenti se učí jednotlivé znaky a základy gramatiky
- akreditován Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy
- probíraná témata: rodina; barvy a tvary; materiály; základní slovesa; číslovky a časové údaje; program dne; dopravní prostředky; Česká republika; oslavy a nápoje; základní vlastnosti

2. modul

- rozšiřuje tematické oblasti 1. modulu
- studenti se učí pracovat s prostorem v českém znakovém jazyce
- rozšiřovaná a nově probíraná témata: rodina; barvy; doprava a popis cesty; popis místností a budov; oblečení; počasí; jídlo a recepty, příprava pokrmů; vzdělávání – školy a obory pro neslyšící, školní den; koníčky

3. modul

- pokračovací kurz
- studenti se učí vytvořit jednoduchý samostatný projev
- probíraná témata: práce a povolání; celodenní program; lidské tělo, nemoci a úrazy; film a zprávy, popis filmového děje; cestování po světě a v České republice

4. modul

- pokračovací kurz
- studenti se učí vytvořit dlouhý souvislý projev
- vhodný pro začínající tlumočníky
- probíraná témata: využívání klasifikátorů; vizáž, vlastnosti a popis člověka; sport; zvířata; pohádky

5. modul

- pokračovací kurz
- studenti se učí používat specifické znaky a nepřímá pojmenování
- probírání specifických znaků podle DVD Moravské varianty znaků českého znakového jazyka; občas doplněno nepřímými pojmenováními z DVD

6. modul

- pokračovací kurz
- studenti se učí překládat z textu v češtině do českého znakového jazyka
- kurz je více zaměřen na využívání všeho osvojeného ve vyprávění, studenti se učí vyjádření přímé řeči a střídání rolí, cvičí využívání prostoru a klasifikátorů, diskutují o kultuře Neslyšících, probírají nepřímá pojmenování

7. modul

- opakovací a udržovací kurz

Příloha 6: Prázdninová škola znakového jazyka

PRÁZDNINOVÁ ŠKOLA ZNAKOVÉHO JAZYKA

Týdenní intenzivní kurz českého znakového jazyka pro začátečníky a pokročilé (primárně určeno studentům speciální pedagogiky se zaměřením na obor surdopedie).

Náplní kurzu je cca. 40 vyučovacích hodin českého znakového jazyka s neslyšícím lektorem a další aktivity.

Kurz je pořádán v penzionu - Chata Stará Škola v Kunčicích, ve spolupráci s Katedrou speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity a Ústavem speciálněpedagogických studií Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

KDY? V termínu od 15. do 22. července 2012.

KDE? V Kunčicích u Starého Města pod Sněžníkem na Chatě Stará Škola, adresa: Kunčice 26, Staré Město pod Sněžníkem, 78832 (www.staraskola.eu).

CENA: 3 500,- Kč

Zahrnuje: ubytování, stravování (plná penze) a lektorné.

Dopravu a pojištění si hradí každý sám.

Zájemci: V případě zájmu o účast na Prázdninové škole znakového jazyka se obraťte na kontaktní osobu, která Vám sdělí více informací a zodpoví případné další dotazy. Kapacita kurzu je omezena.

Kontaktní osoba: PhDr. Lenka Hricová, Ph.D. (Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity – Katedra speciální pedagogiky), 79581@mail.muni.cz

Příloha 7: Seznam některých doporučených závěrečných prací studentů speciální pedagogiky na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity

Níže uvedené závěrečné práce je možné vyhledat v Archivu závěrečných prací v Informačním systému Masarykovy univerzity (www.is.muni.cz).

- DVOŘÁKOVÁ, Z. *Kultura Neslyšících a její zprostředkování žákům se sluchovým postižením na základní škole*. Brno, 2012. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.
- PETRATUROVÁ, Ž. *Využití SignWritingu v České republice*. Brno, 2011. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.
- ŽAJDLÍKOVÁ, T. *Začínající učitel na základní škole pro sluchově postižené*. Brno, 2010. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.
- KUPČÍKOVÁ, I. *Rodilí mluvčí a uživatelé znakového jazyka jako účastníci terciárního vzdělávání na Masarykově univerzitě*. Brno, 2010. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.
- VRÁNEK, R. *Slyšící potomci neslyšících rodičů jako tlumočníci*. Brno, 2011. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.
- JORDA, D. *Metody výuky odborného předmětu střední školy pro sluchově postižené z pohledu pedagoga se sluchovým postižením*. Brno, 2010. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.
- PROCHÁZKA, J. *Obrazový slovník gymnastického názvosloví jako didaktická pomůcka pro studenty Střední pedagogické školy v Hradci Králové*. Brno, 2011. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.
- KAŠPAŘÍKOVÁ, K. *Prstová abeceda a její využití v mateřských školách pro sluchově postižené*. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.
- PULCOVÁ, Z. *Osvojování znakového jazyka neslyšícími dětmi*. Brno, 2011. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.

Níže uvedené závěrečné práce bude možné vyhledat v Archivu závěrečných prací v Informačním systému Masarykovy univerzity (www.is.muni.cz) po jejich dokončení a obhájení v rámci státních závěrečných zkoušek.

- MARŠÁLKOVÁ, J. *Audiovizuální tvorba týkající se sluchového postižení*. Brno, (plán obhajoby 2012). Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.
- MIŠTOVÁ, M. *Učíme se žít – prevence zátěže a stresu u žáků se sluchovým postižením na základě autentických modelových situací*. Brno, (plán obhajoby 2012). Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.
- PADĚLKOVÁ, J. *Využití SignWritingu ve výuce znakového jazyka*. Brno, (plán obhajoby 2012). Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.
- PŠEJOVÁ, H. *Interakce a způsoby komunikace mezi dětmi se sluchovým postižením z mateřské školy pro sluchově postižené a dětmi slyšícími z běžné mateřské školy*. Brno, (plán obhajoby 2012). Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.

- PICHLOVÁ, H. – *(Název práce zatím není přesně daný)*. Brno, (plán obhajoby 2013). Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.

Příloha 8: Zkušenost neslyšící studentky oboru surdopedie s absolvováním kurzu pro lektory českého znakového jazyka v organizaci Trojrozměr, o.s.

V příloze je obsažena zkušenost P. Hartingerové, neslyšící studentky oboru Surdopedie se znakovým jazykem na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Studentka absolvovala v období od října do prosince roku 2011 pedagogickou praxi v organizaci Trojrozměr – Brněnské centrum českého znakového jazyka, o.s., kde se účastnila kurzu pro budoucí lektory českého znakového jazyka. Níže je s jejím svolením uveden popis této vlastní zkušenosti.

Přihlásila jsem se do kurzu pro budoucí lektory znakového jazyka. Chtěla jsem získat více znalostí z oblasti teorie znakového jazyka a také mě zajímalo, jak probíhá výuka českého znakového jazyka pro slyšící studenty a jaké metody jsou při výuce používány. Tento kurz se skládal z teoretické a praktické části.

Teoretická část zahrnovala:

- Základy lingvistiky českého znakového jazyka
- Pravidla kultury Neslyšících a slyšících
- Základy pedagogiky
- Profesionální etiku pro lektory znakového jazyka

Praktická část zahrnovala:

- Metodiku výuky českého znakového jazyka
- Praxi – výuku českého znakového jazyka

Po skončení kurzu jsme museli absolvovat zkoušky z teoretické i praktické části. V teoretické části jsme díky lingvistice českého znakového jazyka mohli pochopit strukturu a fungování českého znakového jazyka. Jsem moc ráda, že jsem se mohla něco nového dozvědět, protože jsem toho o českém znakovém jazyce věděla málo.

V praxi jsme se zaměřili na tvorbu metodiky výuky českého znakového jazyka. Bylo to pro mě těžké, protože jsem neměla představu, jak mám studenty český znakový jazyk učit. Ve výhodě byli ti, kteří pracují jako lektoři znakového jazyka a chtěli se pouze rozvíjet, zlepšovat, zdokonalovat a naučit se něco nového, aby se stali dobrými lektory znakového jazyka. Čistý znakový jazyk neovládám aktivně. Ovládám především znakovou češtinu a ráda jsem chtěla poznat, jak funguje český znakový jazyk.

V rámci praxe jsme si museli zkusit popsat, jaké postupy použijeme při výuce znakového jazyka. Neslyšící vyučující nám sdělil, že se jedná o přímou metodu, kdy nesmíme používat mluvená slova ani prstovou abecedu. A že studenty máme učit látku postupně od lehčího ke složitějšímu. Museli jsme se naučit respektovat stanovená pravidla, že se při výuce znakového jazyka nikdy nesmějí používat jen samotné znaky, ale mají se vždy zkombinovat s gramatikou a přitom uplatňovat i mimiku. Bylo opravdu náročné to zkombinovat dohromady. Když jsme lektorem předepsané postupy pochopili, tak už jsme měli představu, jak studenty učit.

Zažili jsme dokonce výstup před kamerou. Ze začátku jsme se hrozně styděli a měli jsme trému vystoupit před kamerou. Každý mohl přednést svoje metody, jak by studenty učil. Po ukončení nahrávky jsme si naše výstupy společně shlédli, aby nás vyučující mohl zhodnotit a upozornit na to, jaké chyby jsme provedli a na co si máme dávat pozor apod. Bylo to velice zajímavé a poučné, protože bychom sami na sobě nepoznali, jaké chyby děláme.

Závěrem bych chtěla napsat, že jsem ráda, že jsem tento kurz absolvovala a úspěšně složila zkoušky z teoretické a praktické části. V organizaci Trojrozměr pracují velice příjemní neslyšící lektoři. Teoretická část byla velmi zajímavá a jsem ráda, že jsem se mohla něco dozvědět. Praktická část byla pro mě sice velmi těžká, ale jsem ráda, že jsem si mohla osobně vyzkoušet, jaké to je být lektorem českého znakového jazyka a učit studenty. Velice doporučuji, aby přednášky o teorii znakového jazyka a lingvistiky znakového jazyka byly rozšířeny a zveřejněny nejen studentům, ale i laikům, kteří se o tuto problematiku zajímají.